

האגף לתרבות תורנית
במשרד החינוך

הוצאה לאור: מחלקת הפירסומים
העורך: ד"ר אריה סטריקובסקי

נכנסו לפרדס

תוכן עניינים

רב האי גאון
רבי יהודה הלוי
רבי ישראל הלוי
רבי משה בן מימון
אריה סטריקובסקי
ציון עמיר
א"ב ברוך
רבי שמואל אליעזר הלוי אידלש
רבי יוסף חיים
מתוך רות רבה
הרב יגאל אריאל
רבי ראובן בן האשקי כ"ץ
א' י' דויד
הרב יוסף דב הלוי סולובייציק
הרב חיים שמואלביץ
הרב אהרן קוטלר
הרב אליהו דסלר
הרב יחיאל יעקב ויינברג
פרופ' יעקב אלבוים
ד"ר יפעת דיאמנט-גורמן
פרופ' יהודה ליבס
ד"ר רפי ועקנין
נפתלי ליברמן
לוי וינשטיין
הרב יהודה ברנדס
יפעת דיאמנט-גורמן
מילטון שטיינברג
ש. שלום
פרופ' נחמה לייבוביץ

[רבי עקיבא הציץ כהוגן](#)
[רבי עקיבא וחבריו](#)
[דברי הסבר](#)
[רבי עקיבא ואלישע אחר](#)
[מדרש מרכבה ועלייה לפרדס](#)
[טבלת השוואות בין הבבלי והירושלמי](#)
[רבי עקיבא מקבל מרבי אליעזר את סודות שיר השירים](#)
[בן עזאי](#)
[ואמרתם כה לחי, רבי שמעון בר יוחאי](#)
[גדולתו של אלישע](#)
[רבי מאיר ורבו לפני מדרש משלי](#)
[סודות הפרד"ס](#)
[אל תאמרו "מים, מים"](#)
[אלישע ו"אחר"](#)
[אחרית דבר מראשיתו](#)
[טוב אחרית דבר מראשיתו](#)
[טעותו של אלישע בן אבויה](#)
[תוכו אכל וקליפתו זרק](#)
["חוץ מאחר"?](#)
[בין אלישע בן אבויה ורבי ישמעאל בן אלישע](#)
["מאיר בני אומר.."](#)
[אלישע בן אבויה – "אחר"](#)
[סוד ההתחברות לה' במיתה על קידוש ה'](#)
[אלישע בן אבויה](#)
[על אחר ואחרות – החרג ומעמדו בבית המדרש](#)
[דמותו של אלישע בספרות](#)
[דברים שאמר אלישע כשנפרד מרבי מאיר](#)
[רבי שמעון בן יוחאי וארוננו של אלישע](#)
[יריעת מקרא](#)

רב האי גאון

רבי עקיבא הציץ כהוגן

ושמא אתה יודע כי הרבה מן החכמים היו סוברים כי מי שהוא הגון בכמה מידות זכורות ומבוארות, כשמבקש לצפות במרכבה ולהציץ בהיכלות של מלאכי מרום יש לו דרכים לעשות, שישב בתענית ימים ידועים ומניח ראשו בין ברכיו ולוחש לארץ שירות ותשבחות הרבה שהן מפורשות, ובכן מציץ בפנימיו ובחדריו כמי שהוא רואה בעיניו היכלות שבעה, וצופה כאילו הוא נכנס מהיכל להיכל ורואה מה שיש בו.

ויש שתי משניות שהתנאים שונים אותן בדבר זה, ונקרא היכלות רבתי והיכלות זוטרת, ודבר זה מפורסם וידוע. ועל אותן צפיות שנה תנא זה "ארבעה שנכנסו לפרדס", המשיל את ההיכלות הללו לפרדס, והעלה להם השם הזה ודימה את הארבעה הללו, שהוא סובר כי הציצו במרכבה וראו שנכנסו להיכלות, כמי שנכנס לפרדס. ודבר זה ברור ממקומו.

[...] ור' עקיבא היה יותר שלם מכולם כי הציץ כהוגן וצפה כראוי והכיל דעתו אותן מראות המבהילות, ונתן לו הקב"ה חיים, וכל דבר שצפה חשב בו מחשבה נכונה בדעה נכונה. ודע כי דבר זה היה מקובל אצל הראשונים כולן יחדיו ולא היה אחד מהם מכחש, כי אומרים היו כי הקב"ה עושה אותות ונוראות על ידי הצדיקים כמו שהוא עושה על ידי הנביאים ומראה את הצדיקים מראות נוראות כדרך שהוא מראה את הנביאים.

אוצר הגאונים, חגיגה

רבי יהודה הלוי

רבי עקיבא וחבריו

ר' עקיבא הגיע למדרגה הקרובה לנבואה, עד שהיה לו מגע ומשא עם עולם הרוחניים, כמו שסופר עליו: "ארבעה נכנסו לפרדס: אחד הציץ ומת, אחד הציץ ונפגע, אחד הציץ וקיצץ בנטיעות, אחד בא בשלום ויצא בשלום, - ומנו? ר' עקיבא".

האחד שהציץ ומת לא יכול לעמוד בפני זוהר העולם ההוא עד כדי כך שנתפרדה הרכבתו.

השני - דעתו נטרפה עליו ודיבר בעניינים האלוהיים, מתוך בלבול, דברים שלא הביאו תועלת לבני אדם.

השלישי זילזל במעשי המצוות לאחר שנסתכל בשכלים, באמרו בליבו: מעשי המצוות אינם כי אם פְּלִים ואמצעים המביאים אל המדרגה הרוחנית הזאת, ואני כבר השגתי, - לי אפוא אין צורך במצוות המעשיות, - ובדרך זו נתקלקל וקלקל, תעה והתעה.

ואילו ר' עקיבא בא בשני העולמות ויצא בלא שיפגענו אסון, וכבר נאמר עליו: "ראוי היה שתשרה עליו שכינה כמשה, אלא שאין השעה ראויה לכך". הוא היה מכלל "הרוגי מלכות", והוא האיש אשר בשעה שהרגוהו היה שואל לתלמידיו, אם הגיע זמן "קריאת שמע" ויקראנה, וכשאמרו לו: רבנו, עד כאן?! אמר להם כל ימי הייתי מצטער על מקרא זה: "ובכל נפשך" - ואפילו הוא נוטל את נפשך! עכשיו שבא לידי - אקימנו! והיה מאריך ב"אחד" עד שיצאה נשמתו".

כוזרי, מאמר שלישי, סה-סז

ר' ישראל הלוי: דברי הסבר

ולפי זה לא היה 'אחר' מכחיש התורה לגמרי, רק חשב שהוא לבדו אינו צריך לה. ואולי יש ראייה לזה ממה שאמרו... מעשה באחר שהיה רוכב על הסוס בשבת והיה ר' מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו, כיון שהגיע לתחום שבת אמר, מאיר חזור בך שכבר שיערתי בעקבי הסוס עד כאן תחום שבת. ואילו היה כופר בכל התורה לגמרי... למה אמר לו אחר, 'מאיר חזור בך עד כאן תחום שבת', לולא שסבר אחר כי לו לבדו התורה מופקרת, בעבור שהגיע אל מדרגת הרוחניים לפי דעתו ולא לזולתו.

אוצר נחמד על הכוזרי

רבי משה בן מיימון

רבי עקיבא ואלישע אחר

דע, אתה, המעיין בספרי, שקורה להשגות השכליות, מבחינת הקשר שיש להן עם החומר, דבר מה הדומה למה שקורה להשגות החושים.

שהרי כאשר אתה מסתכל בעיניך אתה משיג מה שבכוח הראיה שלך להשיג. אך אם תאמץ את עיניך ותנעץ את מבטך ותטיל על עצמך להסתכל למרחק גדול, רב מן המרחק שבכוחך להסתכל אליו, או תתבונן בכתב דק מאוד או ציור דק שאין בכוחך להשיגו, ותאמץ את עיניך לעמוד על אמיתות מהותו, לא רק שעיניך תיחלש מראות את מה שאין ביכולתך לראות, אלא היא תיחלש מראות את מה שבכוחך להשיגו. מבטך יקהה ואתה לא תראה את מה שהיה בכוחך להשיגו לפני שנעצת מבטך והתאמצת. כך מוצא כל המעיין באיזו חכמה את הקורה לו בשעת החשיבה. שכן אם יפליג בחשיבה ויאמץ את כל רעיונו, ייטמס ולא יבין אז אפילו את מה שהיה עשוי להבין, כי כל כוחות הגוף שווים לעניין זה.

וכגון זה יקרה לך בהשגות השכליות. כי אם תעצור¹ במקום הספק ולא תרמה את עצמך בכך שתחשוב שיש הוכחה מופתית למה שלא הוכח, ולא תמהר לדחות את כל מה שלא הוכח² הפכו, ותחליט להכחישו, ולא תשאף להשיג מה שאין ביכולתך להשיג, אזי השגת את השלימות האנושית ותהיה בדרגת ר' עקיבא, עליו השלום, אשר נכנס בשלום ויצא בשלום כאשר עיין בדברים המטפיסיים³ האלה.

אך אם תבקש השגה שהיא מעל להשגתך או תמהר להכחיש את הדברים אשר הפכם לא הוכח, או שהם אפשריים ולו באפשרות הרחוקה ביותר, תדבק באלישע אחר: לא רק שלא תהיה שלם, אלא תהפוך הפגום שבפגומים, ואז יארע לך שיתגברו⁴ עליך דמיונות ונטייה לפגמים, מגרעות ורעות, כיון שהשכל טרוד ואורו כבה, כמו מיני הדמיונות הכוזבים המזדמנים לעין, כאשר נחלשת הרוח הרואה⁵ אצל חולים, או אצל המתמידים להסתכל בדברים מאירים או בדברים דקיקים. על עניין זה נאמר: דבש מצאת אכול דייך פן תשבענו והקאתו (משלי כה, טז) וכך הביאוהו החכמים ז"ל כמשל לאלישע אחר⁶.

ומה נפלא המשל הזה! שהרי הוא מדמה את החכמה לאכילה, כפי שאמרנו. והוא מזכיר את המהנה ביותר בין המאכלים והוא הדבש. אך טבעו של הדבש שאם מרבים בו, הוא טורף את הקיבה וגורם להקאה. הוא אומר, כאילו, שטבעה של ההשגה הזאת - על-אף רוממותה וגדולתה והשלימות שבה - הוא שאם אין נעצרים בה אצל גבולה ונוהגים בה בזהירות, היא נהפכת לחסרון, כמו אכילת הדבש, שאם אוכלו במידה, הוא ניזון ונהנה, ואם מוסיף, הולך הכל. אין הוא אומר: פן תשבענו וקצת בו אלא והקאתו. לעניין זה הוא רומז גם באמרו: אכול דבש הרבות לא טוב [וחקר כבודם כבוד, (משלי כה, כז)].

...לעניין זה התכוונו⁷ באומרם: במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור במה שהורשית דרוש ואין לך עסק בנפלאות⁸. כוונת הדברים שלא תפעיל⁸ את שכלך אלא במה שהאדם מסוגל להשיגו. ואילו מה שאין בטבע האדם להשיגו, העיסוק בו מזיק מאוד, כפי שהסברנו.

...אין הכוונה בדברים מפורשים אלה... לסתום את שער העיון לגמרי ולהשבית את השכל מלהשיג את מה שהוא יכול להשיג, (כמו שחושבים הבורים והמתרפים אשר קוסם להם לפרש את חסרונם וטיפשותם כשלימות וכחכמה, ואת שלימות זולתם וחכמתו כחיסרון וכחריגה מן התורה), אלא כל הכוונה היא להודיע כי לשכלים של בני אדם יש גבול אשר בו הם נעצרים. מורה נבוכים, ח"א, פל"ב, מהדורת מיכאל שורץ, הוצאת אוניברסיטת תל אביב תשנ"ז

אריה סטריקובסקי

מדרש מרכבה ועלייה לפרדס

¹ או: תפקפק, תימנע מנקיטת עמדה לכאן או לכאן במקרה של ספק. - אך מתוך ההמשך נראה שיש לתרגם "תעצור".

² או, "מה שאין להוכיח את הפכו".

³ או: האלוהיים.

⁴ לפי כתב יד ג'אר אללה, קושטה: "יתגלו לך".

⁵ ש' פינס בתרגומו מסביר כי רוח זו נחשבה לעצם חומרי דק המעביר את הרשמים של הראיה מן העין אל המוח.

⁶ פסוק זה מובא אמנם בהקשר זה בחגיגה, יד, ע"ב. אך הפסוק מוסב שם על בן-זומא ולא על אלישע בן אבויה.

⁷ חכמינו ז"ל. אימרה זו מובאת, בשינוי קל בספר חכמת ישוע בן אלעזר בן סירא בלשון עברית עם העתקה אשכנזית, ה"ל ר' סמנד ברלין תרס"ו, עמ' 3: "נפלא ממך אל תדרוש וחזק ממך אל תחקור במה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות"; ואצל מ"צ סגל, ספר בן סירא השלם, ירושלים תשי"ג, עמ' יו: "פלאות ממך אל תדרוש וחזק ממך אל תחקור במה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות"; המילון ההיסטורי ללשון העברית: ספר בן סירא, ירושלים, תשל"ג עמ' 3 - מביא נוסח "פלאות ממך אל תחקור ורעים ממך אל תדרוש באשר הורשית התבונן ועסק אל יהי לך בנסתרות".

⁸ מילולית: תריץ את שכלך, תיתן לשכלך להסתובב, לנוע.

במאמר זה נעסוק ברבי יוחנן בן זכאי ותלמידיו שעסקו במעשה מרכבה וברבי עקיבא ותלמידיו שעלו לפרדס. בעוד שהעיסוק במרכבה הצליח, העלייה לפרדס נכשלה. מתוך ארבעה שנכנסו לפרדס רק המורה, רבי עקיבא, נכנס ויצא בשלום.

רבי יוחנן בן זכאי ורבי אלעזר בן ערך

תנו רבנן: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך בדרך, ורבי אלעזר בן ערך מחמר אחריו. אמר לו: רבי! שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה! אמר לו: לא כך שניתי לכם: ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו? אמר לו: רבי, תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלמדתי. אמר לו: אמור. מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מעל החמור, ונתעטף וישב על האבן תחת הזית. אמר לו: רבי, מפני מה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה, ושכינה עמנו, ומלאכי השרת מלוין אותנו, ואני ארכב על החמור? מיד פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה. מה שירה אמרו (תהלים קמ"ח) "הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות... עץ פרי וכל ארזים הללויה". נענה מלאך מן האש ואמר: הן הן מעשה המרכבה. עמד רבן יוחנן בן זכאי, ונשקו על ראשו, ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שיודע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה. ... אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלצין (חגיגה יד ע"ב).

התלמיד מנצל את ההזדמנות האינטימית ומפציר ברבו שילמדנו פרק במעשה מרכבה. אך המורה מגיב: "לא כך שניתי לכם 'אין דורשין במעשה מרכבה אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו'". לכאורה הרב דוחה את פנייתו של התלמיד. אך במבט נוסף, נראה שהרב דווקא מזמינו לדרוש. כאילו אומר לו: הרי אתה חכם ומבין מדעתך! וכי אינך יודע ששיבחתך כ"מעין המתגבר" (אבות ב, ח)! היה בכך מעין "שמאל דוחה וימין מקרבת". התלמיד קולט את הרמז ואומר לרבו בענווה: "רבי, הרשני לומר לפניך דבר אחד שלמדתי". כיוון שמתכוון אלעזר לדבר, מתחולל מהפך ביחסיהם. המורה ממחיש זאת כשהוא יורד מחמורו ויושב על האבן ומקשיב. עם זאת, המורה שומר על מעמדו הרם. הוא יושב והתלמיד עומד¹ והעיקר, הוא ורק הוא "רואה" את השכינה ואת המלאכים הנוהרים לשמיעת הדרשה. כיוון שהדרשה החלה, גילוי השכינה התעצם, מחסומי הטבע התבטלו, אש סיבבה את האילנות והם פצחו במזמור קמ"ח בתהלים: "הללויה הללו את ה' מן השמים... מן הארץ..." כמנצחים על הבריאה הנסחפת בשירה לה². גם המלאכים נסחפו, אחד מהם נענה מתוך האש³: "הן הן מעשה המרכבה", ואישר בכך שהדברים החדשים שנאמרו הם מעשה מרכבה אמיתי. בשיאו של האירוע נישק ריב"ז את תלמידו⁴ והכריז: "ברוך ה' אלוהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו⁵ שיודע להבין ולחקור ולדרוש במעשה המרכבה". שמחה גדולה היא לאברהם אבינו שהשלשלת הקדושה של העוסקים במרכבה נמשכת. שמחה גדולה היא לריב"ז, שהמשך השלשלת נעשה דרך תלמידו וגדלות היא לאותו מורה מופלא שאינו מייחס זאת לעצמו.

רבי יהושע בן חנניה ורבי יוסי הכהן

אחרי שנוצר התקדים של רבי אלעזר בן ערך, "כשנשמעו הדברים לפני רבי יהושע⁶, היה הוא ורבי יוסי הכהן מהלכים בדרך. אמרו: אף אנו נדרוש במעשה מרכבה⁷. ... ואותו היום תקופת תמוז היה, נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענן והיו מלאכי השרת מתקבצין ... לראות במזמוטי חתן וכלה. הלך רבי יוסי הכהן וסיפר דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, תגובתו של ריב"ז הייתה מלהיבה: "אשריכם ואשרי יולדתכם" (בלשון זו הוא שיבח את רבי יהושע, אבות, ב, ח), הייתי עמכם וראיתי הכל: "בחלומי, מסובין

¹ בתוספתא חגיגה ב, א, קיימת שיוויונות: "...והתעטפו וישבו שניהם על גבי אבן תחת הזית והרצה לפניו". בירושלמי כאן המלאך פונה ישירות לרבי אלעזר: "כדברך אלעזר בן ערך כן הוא מעשה המרכבה".

² אמנם לפי כת"י מינכן (מ"ב) האילנות אמרו את חלקם במזמור: "הללו ... עץ פרי וכל ארזים" ותו לא. לפי הירושלמי, האילנות שרו את מזמור צ"ו: "אז ירננו כל עצי-יער, לפני ה' כי בא... לשפט הארץ", ובכך בישרו על תיקון העולם וגאולתו.

³ לפי מכילתא דרשב"י עמ' 158, האש אפפה את רבי אלעזר. לפי פרשנים חסידיים, דברי התורה שאמר רבי אלעזר הפכו למלאכים זוהרים. ראה ליקוטי מוהר"ן ס"ה ועוד.

⁴ מעין הנשיקה שנישק שמואל את שאול לאחר המשחתו. כזכור, שאול זכה מיד אחרי נשיקה זו לרוח הקודש (שמ"א י, א, י).

⁵ אברהם אבינו מוזכר כמייסד הישיבה הראשונה בתולדות עם ישראל: "מימיהן של אבותינו לא פסקה ישיבה מהם... אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה" (יומא כח ע"ב). כמו כן מובא עליו שקיבל רזי התורה, "שהיביט וראה וחקר והבין וצרף וחשב... וגלה עליו אדון הכל והושיבו בחיקו ונשקו" (סיום ספר יצירה).

⁶ לפי הירושלמי חגיגה, היה זה רבי נתנאל הכהן. אם נצרף לזה את המסורת של רש"י על קהלת א, ט שרבי אליעזר בן הורקנוס היה זה שקיבל מריב"ז יצא צירוף מסורות שכל חמשת תלמידי ריב"ז זכו למעשה מרכבה.

⁷ התחושה היא ש"עת הזמיר הגיע". אם המחסומים של האילנות נעלמו, קל וחומר, המחסומים של בני תורה נלבבים.

היינו על הר סיני ונתנה עלינו בת קול מן השמים: עלו לכאן עלו לכאן, ...אתם ותלמידים ותלמידי תלמידים מזומנים לכת שלישית".⁸ (חגיגה יד ע"ב)

היה במעמד זה מעין מעמד הר סיני ומעשה מרכבה. כבסיני, היו עננים ביום קיץ וכבמרכבה של יחזקאל, נראתה קשת בענן. כזכור, לפי כמה מדרשים גם בסיני התקיימה מעין חתונה שהגיעו אליה המוני מלאכים.

כמו במעשה מרכבה של רבי אלעזר, גם במעשה מרכבה זה חווה ריב"ז יותר מתלמידו, וצפה במעמד הר סיני חדש. כמו במתן תורה בסיני גם כאן היה גילוי של תורה חדשה; ושלא כבמתן תורה, שבו רק משה הורשה לעלות, כאן המורה ותלמידו הוזמנו לעלות.

ריב"ז היה מורה גדול. תחת ללמד לתלמידו במישורין את סתרי מרכבה הוא ציידם בכלים שאפשרו להם להעמיק וללמוד את הנושא בכוחות עצמם.⁹ גם כאשר כמה מהם החליטו על דעת עצמם שהגיעו ליכולת של לימוד עצמי והרצו זה בפני זה, שלא כפי הנחיותיו, הוא, בראייתו החזונית, המשיך להיות עימם ולעודדם.

לכשנשווה את הרצאתו של רבי אלעזר בן ערך לזו של רבי יהושע נמצא שההרצאה הראשונה היא יותר מרשימה הן בפעילות המלאכים והן בנוכחות פיזית של המורה ובנשיקתו לתלמיד. אך כשנתבונן נמצא שההרצאה השנייה הייתה חשובה יותר. היא מציינת לא רק את שבחם של הלומדים עצמם אלא גם את "תלמידים ותלמידי תלמידים". רבי יהושע זכה והנחיל את מעשה המרכבה לרבי עקיבא שהנחילה לחנניה בן חכנאי, (חגיגה יד ע"ב) אך רבי אלעזר לא זכה להנחילה לתלמידים. כשחבריו הלכו לכרם דיבנה, הוא נשאר בדיומסת. התלמידים לא הגיעו אליו, והוא 'שכח' את תלמודו (שבת קמז ע"ב).

ארבעה שעלו לפרדס¹⁰

תנו רבנן: ארבעה נכנסו בפרדס, ואלו הן: בן עזאי, ובן זומא, אחר, ורבי עקיבא.

בן עזאי הציץ ומת,

בן זומא הציץ ונפגע,

אחר קיצץ בנטיעות.

רבי עקיבא יצא בשלום (חגיגה י"ד ע"ב).

רבי עקיבא נענה לאתגר שבחלום ריב"ז: "עלו לכאן..." והכין קבוצה של שלושה חכמים לעלייה לחדרי המרכבה. הפעם הניסיון לא הצליח, רק רבי עקיבא יצא בשלום. בדברינו נעמוד עליו ועל אלישע ש"קיצץ בנטיעות".

אלישע בן אבויה

אחר קיצץ בנטיעות, עליו הכתוב אומר (קהלת ה') אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. מאי היא? ראה מיטטרון שנתנה לו רשותא לשכת לכתוב זכויותיהם של ישראל, אמר: למדנו שלמעלה אין לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפות, שמא חס ושלום שתי רשויות הן?! הוציאוהו למיטטרון והיכוהו בששים שוטי אש. אמרו לו: מדוע כשראית אותו לא קמת מלפניו? ניתנה לו רשות למחוק את זכויותיו של אחר, יצתה בת קול ואמרה: (ירמיהו ג') 'שובו בנים שובבים' - חוץ מאחר! אמר: הואיל וניטרתו מהעולם הזה, אצא ואהנה בעולם הזה. יצא אחר לתרבות רעה. יצא מצא זונה, תבעה. אמרה לו: ולא אלישע בן אבויה אתה? - עקר צנון מערוגה בשבת ונתן לה. אמרה: 'אחר' הוא (חגיגה טו ע"א).

⁸ על שבע הכתות ראה מדרש תהלים יא, ו: "...כת שלישית עולה בהר לקראת המלך, שנאמר: מי יעלה בהר ה'", ובחלום ריב"ז הכוונה להר סיני.
⁹ בהוראת מרכבה, הרב לימד רק ראשי פרקים ותלמיד שהיה חכם ומבין מדעתו 'הרצה' לפני רבו את חידושו, כלשון הירושלמי על אתר: "בתחילה רבו פותח לו ראשי פרקים, התלמיד דורש ומסכים [רבו]". וממשיך הירושלמי שלא תמיד הסכים הרב לדרשת התלמיד: "ר' חיייה בשם ר", תלמיד ותיק היה לו לרבי ודרש פרק אחד במעשה המרכבה ולא הסכימה דעתו של רבי ולקה בשחין". לפי התוספתא, חגיגה פ"ב, לא הייתה בסיפורנו כל התערבות של מלאכים וריב"ז היה המסכים הבלעדי. אם השערותנו נכונה, דברי רבי אלעזר לרבו "תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלימדנני", לא נאמרו מענוה גרידא כי דברי התלמיד היו מבוססים על ראשי הפרקים ששמע מרבו. בסיפור של רבי אלעזר בן ערך למדים אנו פרק ביחסי רב ותלמיד: התלמיד בענוותנותו מייחס את חידושו לרבו והרב ממריך את התלמיד לומר 'מדעתו'.
¹⁰ רש"י ד"ה נכנסו לפרדס - עלו לשמים על ידי שם.

על התפקדותו של אלישע יש לנו שתי מסורות עיקריות. א. לפי בבלי קידושין, לט ע"ב וירושלמי חגיגה, פ"ב ה"א, אלישע תהה על בעיית הגמול. הוא ראה מראות קשים: בן שקיים במצוות אביו מצוות שילוח הקן ונהרג, למרות שקיים שתי מצוות שעליהן מבטיחה תורה אריכות ימים (שמות כ, יב; דברים ה, טז; כ"ב, ז); כמו כן הוא ראה את סופם המר של רבי חוצפית המתורגמן ורבי יהודה הנחתום. ב. לפי הבבלי בחגיגה (טו ע"א) הוא ראה את מטטרון יושב שעה ביום ורושם את זכויותיהם של ישראל ולכן תהה שמא יש שתי רשויות.

שתי המסורות הללו משלימות זו את זו. אלישע חיפש בפרדס פיתרון לבעיית הגמול, ואכן הראו לו שזכויות עם ישראל נכתבות ונשמרות בשמים על ידי מטטרון, מלאך ראשי, היושב וכותבן. אף שלמלאכים בדרך כלל אין זכות ישיבה, עקב חביבות עם ישראל העניקו למטטרון זכות זו. אך המראה המופלא שאמור היה לסייע לפיתרון יצר בעיה בלתי צפויה. אלישע מצא סתירה בין המראה שמטטרון יושב ובין המסורת שקיבל שלמעלה אין עייפות¹¹ ואין זכות ישיבה אלא למלך מלכי המלכים. אילו יראתו של אלישע הייתה קודמת לחכמתו היה משלים עם האפשרות שישנם דברים נשגבים מבינתו. אך הוא לא עמד בניסיון אמוני זה והעדיף פיתרון שמצא בספרי המינים שהיו נושרים מחיקו, שיש שני אלים - אל טוב ואל רע, והאל החלש הוא האל הטוב¹² המייצג עם נרדף.

כדי "לשכנע" את אלישע שמטטרון הוא מלאך ולא אל, הלקו¹³ את מטטרון על שבישבתו התעה את אלישע. אך ההלקאה העמיקה את הבעיה. אלישע נתפס לרעיון שהמלאך הכותב את זכויות עם ישראל¹⁴ נענש על כך¹⁵. מכאן הסיק אלישע על הערך המוגבל של הזכויות הללו ושהבעיה של 'צדיק ורע לו' קיימת גם במרומים. מטטרון שהוכה "העניש" את אלישע ו"מחק" את זכויותיו. נוכל להבין עונש זה בהתאם לכלל של מידה כנגד מידה: המזלזל בעיקרון של שחר ועונש מאבד את זכותו לשכר¹⁶. אם סגנון הייתה לאלישע בעיה עם גמולם של צדיקים סובלים, עתה נוצרה לו בעיה עם גמולו שלו. לפי תחושתו של אלישע, המלאך שהוכה הוציא עליו את זעמו ובת קול הכריזה: "שובו בנים שובבים חוץ מאחר"¹⁷! אמינותה של בת הקול קיבלה גיבוי מהזונה שכינתה אותו "אחר"¹⁸. עתה חש אלישע מנוכר כ'אחר' בעולם העליון ובעולם הארצי.

אילו היה אלישע איתן באמונה באחדות ה' ובצדק האלוהי הוא לא היה נכשל בגלל חזון מטטרון, אילו היה מאזין לדברי אנטיגונוס איש סוכו: "...הוא כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס" (אבות א, ג), היה שמח על האפשרות שניתנה לו לעבוד את ה' בדרגה גבוהה, לשם שמים. כדי לעמוד בניסיון הראשון הוא נדרש לקפיצה אלי אמונה וכדי לעמוד בניסיון השני הוא נדרש לזינוק אלי עשייה. אך הוא לא קפץ ולא זינק. כילד שובב, הוא חש משוחרר מעול המצוות. מוטב לו להרגיש כ"אחר" ייחודי הרוכב על סוס גם בשבתות, המצוי בשני עולמות מנוגדים: בעולם יצירתי של יגיעה בתורה ובעולם של תאוות בשרים.¹⁹ אמירותיו הפזיזות בפרדס הביאוהו לחיי חטא, כדברי הברייתא: "...עליו הכתוב אומר: 'אל תתן את פיך לחטיא את בשרך' " (קוהלת ה, ה).

אלישע באספקלריה של קוהלת

¹¹ דהיינו, אם אין עייפות מדוע מטטרון יושב, ומדוע הוא כותב רק שעה אחת ביום??

¹² דעה זו אופיינית לכתות הגנוסטיות.

¹³ מעין זה מצינו שה' הפיל תרדמה על אדם הראשון כדי שהמלאכים ידעו שאינו אלוה (ילקוט שמעוני בראשית רמז כ"ג).

¹⁴ מסתבר שאלישע הפיק את הלקח שמטטרון אינו אלא מלאך שהרי בדרשותיו להלן אין זכר מתורת השניות. אך לא ברור באיזה שלב הוא עמד על טעותו וכן ספק אם הספק הזה נעלם כליל.

¹⁵ בעונש דומה נענש גבריא (יומא עז ע"א).

¹⁶ ראה סנהדרין צ' ע"א.

¹⁷ המכריז על אלוהים אחרים נעשה ל'אחר'.

¹⁸ עפ"י ליבס. בכ"י אוקספורד 203 (מאות יד-טו): "אזל אשכח זונה, תבעה. אמרה לו: והלא אלישע בן אבויה שיוצא שמך מסוף העולם ועד סופו?" שקל דינרי וגלייה אבי אבישריה והוא גלייה אבישרא. אמרה לו: 'אחר' הוא'. נמעשה הזנות הפריחה (ריח). אמר איהו: מה הפרחה זו אינה חוזרת אף אחר אינו חוזר". יש כאן זיקה לאלעזר בן דורדיא ששמע דברים דומים מזונה (עבודה זרה יז ע"א), אלא שאלעזר בכה עד שיצאה נשמתו ואלישע, אמנם בכה לפני מיתתו, אך תלמידו, רבי מאיר, לא היה בטוח בטיבו של בכי זה. על הניגוד בין אלישע ואלעזר בן דורדיא עמד רבי ישעיה הלוי הורביץ, (שני לוחות הברית, מסכת ראש השנה ב), האם היה לפניו נוסח אוקספורד? במדרשי חז"ל, הזונה משמשת מעין ראי פנימי לאדם. פעמים הראי מראה לו את צדו העילאי (מנחות מד ע"א) ופעמים את צדו הכעור (עבודה זרה יז ע"א). אלישע שאינו מוכן לעבוד את ה' מתוך אהבה טהורה רואה את בבואתו בזונה ששומרת על 'אחרות', שמעניקה אהבה רק תמורת אתנן.

¹⁹ כך הוא למדן בין ההוללים והולל בין הלמדנים. מסתבר שהוא שמע את מה שרצה לשמוע. הוא ידע שאם יחזור בתשובה יצטרך להינזר מחיי המתירנות. בין חכמי הדורות, רבי אברהם הורוויץ (אביו של השל"ה) הוא היחיד, שמצאתי, שמקבל את דברי בת הקול, "חוץ מאחר" כפשוטם (דבריו מובאים בשני לוחות הברית, מסכת ראש השנה, ב; ראה במאמרו של פרופ' יעקב אלבוים).

לכשנבדוק את הפסוק מקהלת בהקשרו, ובתרגומו הארמי המובא בסוגריים, נמצא שכל אותו קטע הולם את אלישע:

"אל תבהל על דברי פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר [כשאתה מתפלל] לפני האלקים, כי האלקים [שולט על כל העולם ויושב על כיסא כבודו] בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. כי [כמוש] בא החלום [על הרהורי הלב] ברב ענין[כך] קול כסיל ברב דברים [בטלים]... אל תתן את פיך לחטיא את בשרך [וביום הדין הגדול] אל תאמר לפני המלאך [האכזרי הרודה בך] כי שגגה היא, למה יקצף האלקים על קולך [שנאמר בגנות] וחבל את מעשה ידיך. כי ברב חלומות [של נביאי שקר] והבלים [של בעלי כשפים] ודברים הרבה [של רשעים, לא תאמין. תהיה משמש חכמים צדיקים ומהם תבקש שילמדוך] כי את האלקים ירא" (קוהלת ה א-ו).

הקטע מתאר אדם מעין אלישע הממהר להסיק מסקנות על סמך "גילוי" שהיה לו. הרי לך מכלול המרכיבים שבחזונו: חלום מתעה, כיסא של ריבון העולמים, מלאך אכזרי - מטטרון, וברקע, חכם צדיק - רבי עקיבא.

אילו היה אלישע תופס במידת היראה, בחינת "את האלקים ירא", לא היה נגרר אחרי חזיונות שוא²⁰. אילו היה מבליג ולא פותח פיו בהצהרות מכעיסות²¹, היה זוכה, כרבי עקיבא, לחוויה מרנינה של התגלות אמת בחינת "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך" (תהלים לא, כ).

צא ולמד, ישעיהו בחזון ההקדשה נקלט בחברת שרפי מעלה. לא כן אלישע! בחזונו חש מנוכר ונרדף על ידי מטטרון המוחק את זכויותיו ועל ידי בת קול המכנה אותו "אחר" ומסרבת לקבלו בתשובה.

אחר ורבי עקיבא

כדי להבין את נפילתו של אלישע יהיה עלינו להבין את סודו של רבי עקיבא:

רבי עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום ועליו הכתוב אומר: 'משכני אחריו נרוצה הביאני המלך חדריו [נגילה ונשמחה בך]... ואף רבי עקיבא בקשו מלאכי השרת לדוחפו. אמר להם הקב"ה: הניחו לזקן זה שראוי להשתמש בכבודי'²² (חגיגה טו ע"ב).

מאי דרש²³ ?

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: "וואתה"²⁴ מרבבת קדש - אות הוא ברבבה שלו".

ורבי אבהו אמר: "... דוגמא הוא ברבבה שלו".

וריש לקיש אמר: "ה' צבאות שמו - אדון"²⁵ הוא בצבא שלו".

ורבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: "...לא ברוח ה'! ואחר הרוח רעש - לא ברעש ה'! ואחר הרעש אש - לא באש ה'! ואחר האש קול דממה דקה (מל"א יט יא-יב).

והנה ה' עובר"²⁶ (שם, שם, יא; חגיגה, טז ע"א).

²⁰ראה רמב"ם, מו"נ ח"א פל"ב: "שלא יתפרץ האדם לעיין בדמיונות הנפסדים". לשיטתו "הכוחות הטבעיים והנפשיים נקראים מלאכים" וכן "הכוח המדמה נקרא מלאך" (שם, ב, ו; עפ"י תרגום הרב קאפח. (ע"כ העמידני הרב ד"ר אליהו אביעד). לפי זה המלאכים שראה אלישע לא היו אלא התגלמות של מחשבותיו. על החובה המוטלת על חזוי חזיונות לבדוק בביקורתיות את חזיונותיהם, ראה במאמרי ב"דף לתרבות יהודית" על הגר"א מס' 239.

²¹רבנו חננאל: "אחר קיצץ בנטיעות, כלומר, דיבר כלפי מעלה, דכיוון דחזא למטטרון ... אמר: גמירי דלמעלה..."

²²דומה שה' כביכול מושך אליו את רבי עקיבא ואינו מאפשר למלאכיו לקלקל את שמחתו על ביקור חביבו. רבי עקיבא נכנס לפרדס בהתלהבות מבלי שהוטרד מבעיות הגמול, הוא היה אומר: "כל דעביד רחמנא לטב עביד" (ברכות ס ע"ב).

²³רש"י בפירוש שני: "שלא טעה כמו שטעה אחר".

²⁴לפי אותם הסבורים שבארץ ישראל השתמשו במבטא אשכנזי-תימני, תובן הדרשה כשהקמץ נקרא כחולם: אתה = אות הוא.

²⁵על פי קריאת שם ה' באדנות. וכן שכיח בשבעים: קיריוס צבאות (אדון הצבאות).

²⁶בעל הסוגיא העביר את הביטוי "והנה ה' עובר" מתחילת הקטע לסופו כך שהשמעות היא שרק בהישמע "קול דממה דקה" התגלה ה'.

לפי שלש הדעות הראשונות, רבי עקיבא היטיב להתבונן עד שהכיר את דמות ה' לפי ייחודיותו בצבא מלאכיו. לפי הדעה הרביעית, כשרבי עקיבא נכנס לפרדס, ה' לא היה שם; אך הוא המתין בסבלנות עד שהופיע ה' ב"קול דממה דקה". לפי התרגום הארמי על אתר, הרוח, הרעש והאש לא היו אלא מחנות של מלאכים שאופיינו על ידי רוח, רעש ואש. ה' עצמו הופיע ב"קול דממה דקה", במחנה של מלאכים המזמרים בחשאי²⁷. לפי הפירוש הראשון הסתייע רבי עקיבא בחוש הראייה, לפי הפירוש השני - בחוש השמיעה²⁸.

הביטוי "ואף רבי עקיבא ביקשו מלאכי השרת לדחפו", מלמדנו שלא רק את רבי עקיבא אלא אף את אלישע ביקשו המלאכים לדחוף²⁹, אלא שאת רבי עקיבא הם ביקשו לדחוף, ולא דחפו; את אלישע ביקשו לדחוף ודחפוהו על ידי הטעיה מתוחכמת. מדברי האמוראים משתמע שרבי עקיבא ואלישע ראו מראות דומים, אף רבי עקיבא התקשה להבחין בין ה' למלאכיו, אך הוא התבונן והמתין בסבלנות ואילו אחר נחפז להסיק מסקנות. המלאכים שידעו את נקודות התורפה של אלישע, הכשילוהו בהן.

אלישע התקשה להבין כיצד יכול היה מלאך לישוב על כיסא הרי למדנו "דלמעלה לא הוי לא ישיבה..." [שלמעלה אין למלאכים מצב של ישיבה] ואין למעלה אלא כיסא אחד. והנה נחלקו תנאים בפירוש הפסוק: "...כרסון רמיו ועתיק יומין יתב" [כיסאות הושמו ועתיק יומין (ה') ישב] (דניאל ז, ט). רבי עקיבא פירש שכיסאות אלו "אחד לו [לה'] ואחד לדוד .. אחד לדין ואחד לצדקה... אמר לו רבי אלעזר בן עזריה: עקיבא, מה לך אצל הגדה ... אלא אחד לכסא ואחד לשרפרף, כסא - לישוב עליו, שרפרף - להדום רגליו" (חגיגה יד ע"א). אלישע, שגרס כרבי אלעזר בן עזריה, ראה את מטטרון במצב של ישיבה, ותמה; רבי עקיבא לא תמה. רבי עקיבא שהכין את תלמידיו למפגש עם אבני שיש³⁰, לא הכינם למפגש עם שני כיסאות.

המלאכים יכלו לסייע לאלישע לפתור את בעיותיו בלי לסבכו. מטטרון יכול היה לכתוב את זכויותיהם של ישראל כשהוא עומד, המלאכים יכלו להודיע שמטטרון אינו אל על ידי הכרזה ולא על ידי הלקאה. אך הם בחרו בדרכים שכביכול נועדו לסייע לאלישע ובאמת הביאו להכשלתו³¹.

המלאכים לא היו צריכים להתאמץ כדי להכשילו. על בעיותיו של אלישע נוכל לעמוד מתוך השוואתו עם רבי עקיבא: אלישע היה בעל עמדה נוקשה ובלתי מתפשרת ונצמד לתיאוריה של כיסא אחד, רבי עקיבא היה בעל עמדה גמישה בעניין כסאות ה'; אלישע נכנס לפרדס מתוך תחושה של ספקנות, רבי עקיבא מתוך תחושה של התלהבות; אלישע היה פזיז בשיפוטו, רבי עקיבא היה מתון ודייקן; אלישע הסתבך בעניינים שוליים ולא זכה להיכנס לחדרי הפרדס, רבי עקיבא התמקד בעיקר- וזכה.

לשבחו של אלישע יאמר שהוא לא קפא על שמריו והמשיך לחתור לאמת. בכך הוא הסתייע בתלמידו הגדול רבי מאיר.

אלישע ורבי מאיר - שלושה מפגשים

נפתח בשני מפגשים שבהם אלישע מביא את דברי רבי עקיבא:

שאל אחר את רבי מאיר לאחר שיצא לתרבות רעה:

מאי דכתיב: 'גם את זה לעומת זה עשה האלקים' ? אמר לו ...ברא הרים ברא גבעות...אמר לו [אחר]: ... רבי עקיבא רבך אמר: ... ברא צדיקים ברא רשעים³², ברא גן עדן ברא גיהנום, כל אחד ואחד יש לו שני חלקים [בכוח], אחד בגן עדן ואחד בגיהנום, זכה צדיק - נטל חלקו וחלק חברו בגן עדן, נתחייב רשע - נטל חלקו וחלק חברו בגיהנום. אמר רב משרשיא: מאי קראה ? - גבי... רשעים כתיב 'ומשנה שברון שברם'.

²⁷ בתרגום בתאג' מובא "וידום אהרן - ושבח אהרן". כ"כ מובא בתפילת "יוצר" שהמלאכים משבחים "...בשירה ובזמרה".
²⁸ רבי עקיבא הצליח בהשתמשו בשני חושים אלה, אלישע נכשל בהם. במקום להתבונן ולהיעזר בחוש הראייה הוא הסתמך על ספרי מינים שהביאוהו לאמונה פשטנית שיש שתי רשויות, והזמר היווני שלא פסק מפיו מנעו לשמוע את זמר המלאכים. השווה: "...ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע... ושב ורפא לו" (ישעיהו ו, י).

²⁹ ראה רש"י טז ע"ב ד"ה "מאי דרש".

³⁰ להלן מאמר: "מים מים".

³¹ מבחינה חינוכית היוותה הכשלה זו אתגר לאלישע. דומה שאומרים לו: שקעת בספרי מינים ובזמר יווני. עליך לחלץ עצמך.

³² קשה להאמין שהדברים יצאו מפיו של רבי עקיבא שאמר באבות ג, טו: הכול צפוי והרשות נתונה. מה עוד שהמשך המאמר "זכה צדיק... נתחייב רשע" מביע בחירה חפשית. נראה שבמקור אמר רבי עקיבא רק את חלקו השני של המאמר וממנו הסיק אלישע שה' מכין מראש את מקומו של האדם בגן עדן ובגיהנום וקובע מראש את עתידו.

שאל אחר :... מאי דכתיב 'לא יערכנה זהב וזכוכית' ? אמר לו [רבי מאיר] : אלו דברי תורה שקשה לקנותן ככלי זהב ... ונוחין לאבדן ככלי זכוכית. אמר לו [אלישע] : האלקים, אפילו ככלי חרס³³, אבל רבי עקיבא ... אמר : מה כלי זהב וכלי זכוכית אף על פי שנשברו יש להם תקנה, אף תלמיד חכם אף על פי שסרח יש לו תקנה. אמר לו [ר' מ'] : אף אתה חזור בכך. אמר לו : כבר שמעתי מאחורי הפרגוד 'שובו בנים שובבים חוץ מאחר'. (חגיגה ט ע"א)

המימרה הראשונה של אלישע אומרת ייאוש. כמו איוב (בבא בתרא טז ע"א) גם הוא טוען שה' בורא רשעים כדי להענישם בגיהנום ב"משנה שברון"; המימרה השנייה אומרת : יש תקווה ! ה' נוטל כלים שבורים ומתקנם. המימרה הראשונה מאששת את תחושותיו של אלישע שה', שהראו את חזיון מטטרון והשמיעו את בת הקול, עשאו לרשע; המימרה השנייה אומרת שאף לתלמיד חכם שסרח, "יש לו תקנה !" ואלישע מסכים עם תלמידו שתלמיד חכם החדל ללמוד - יאבד את תורתו. עתה ברור, אלישע מכיר שעליו לחזור. נותר מחסום אחד : בת הקול.

אלישע מנסה לחזור

תנו רבנן : מעשה באחר שהיה רוכב על הסוס בשבת. והיה רבי מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו. אמר לו : מאיר חזור לאחריך שכבר שיערתי בעקבי סוסי עד כאן תחום שבת. אמר לו : אף אתה חזור בכך. אמר לו : ולא כבר אמרתי לך 'כבר שמעתי מאחורי הפרגוד : 'שובו בנים שובבים חוץ מאחר' ? ! (חגיגה טו ע"א)

כבר הראה פרופסור יונה פרנקל³⁴ שלפנינו סיפור מגובש שמסקנתו נחרצת : אחר יישאר מחוץ לתחום ! ברם לכשנתבונן בסיפור, נמצא סדקים בנחרצות זו. אלישע נהנה מתפקידו כמורה תורני. הוא אף מראה התחשבות בקצב ההליכה של תלמידו ובתחושותיו. מסתבר שהוא חש בגעגועים לבית המדרש. ואכן רבי מאיר שקרא נכונה את תחושות רבו, העיז ועשה מעשה :

תקפו, הכינסו לבית מדרש. אמר לו לתינוק : פסוק לי פסוק ! אמר לו : (ישעיהו מ"ח) "אין שלום אמר ה' לרשעים" ... עד שהכניסו לשלושה עשר בתי כנסת, כולם פסקו לו בדרך זו. לאחרון אמר : פסוק לי פסוק ! - אמר לו : (תהלים נ, טז) "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי" וגו'. אותו תינוק היה מגמגם בלשונו, נשמע כמו שאמר לו 'ולאלישע אמר אלהים...'. יש שאומרים : סכין הייתה עמו וקרעו, ושלחו לשלושה עשר בתי כנסת. ויש אומרים, אמר : אילו הייתה בידי סכין - הייתי קורעו (חגיגה טו ע"ב).

אלישע כמה לחזור לבית המדרש. הוא ניסה באופן כפייתי להיכנס לבתי כנסת ונדחה וחזר וניסה. כשפנה לילדים שיפסקו לו פסוקם, הם פסקו פסוקים קשים³⁵ שנשמעו באוזניו כפסקי דין. הילד האחרון שהיה מגמגם השמיע את הפסוק : "ולרשע אמר אלוהים מה לך לספר חוקי" בדרך שהדברים נשמעו : "ולאלישע אמר ...". אלישע יצא מכליו, הוא הרג את הילד וקרעו ושלחו לשלושה עשר בתי כנסת ויש אומרים, שאמר : לו הייתה בידי סכין, כך הייתי עושה לו³⁶ ! לפי המסורת הראשונה הוא עשה מעין מה שנעשה לפילגש בגבעה, לפי המסורת השנייה הוא דיבר כבלעם. מה היה קורה אילו אלישע היה עומד בניסיון זה ?

אלישע היה מוכן להתגבר על נקמת מטטרון ואף על בת הקול. אף אחרי ששנים עשר תינוקות השמיעו באוזניו פסוקים קשים הוא המשיך לנסות לחזור לבתי כנסת. אך אותו ילד מגמגם הצליח לרפות את ידיו³⁷.

³³עפ"י כת"י.

³⁴דרכי האגדה, 263-266.

³⁵"מיום שחרב המקדש נתנה נבואה לתינוקות" (בראשית רבה, יב, ע"א). בכמה כת"י (מינכן 95, ותיקן 134, דפוס ספרד שנת 1482) מובאת גרסה : "שמעיה להווא ינוקא דקרי...", לפי זה יש מקום לומר שהוא שומע מהרהורי לבו.

³⁶לפי כת"י ותיקן דפוס צילום ירושלים תשל"ב, כך ב עמ' 253, וכת"י אוקספורד 23, אלישע אמר לאותו תינוק : "אי הוה סכינא בידי, קרעת[י] !".
³⁷ואכן מדרש משלי, ו, (מובא לעיל ב"דף"), מציין רק את אותו הילד. מעין זה מובא על ישו הנוצרי שכשהיה מוכן לחזור בתשובה, דמיון, שרבו, יהושע בן פרחיה, דוחה אותו (סנהדרין קז ע"ב).

מדוע הצליח ילד זה להכעיס את אלישע יותר מקודמיו? לכאורה בגין השיבוש: רשע=אלישע, אך נראה שאותו הילד פגע בציפור נפשו של אלישע. הוא הטיל דופי בתורתו, תורה שהמשיך להגות בה, תורה שהיוותה את תמצית חייו של למדן זה³⁸.

אחר ראה עצמו פגוע. מטטרון מחק לו את זכויות העבר, האפשרות לתשובה בעתיד נחסמה על ידי בת הקול שהכריזה "שובו בנים שובבים חוץ מאחר", ובהווה, הכניסה לבתי המדרש נחסמה בפניו על ידי הילדים שפסקו לו את פסוקיהם³⁹. אך אלישע היה איוב שלא עמד בניסיון.

הסוגיה מציגה את שלושת המפגשים בין אלישע ורבי מאיר ואת השינויים שהם הביאו בהשקפותיו של אלישע. הסברנו שינויים אלה כשלוש השקפות בנפשו של אלישע⁴⁰ כשכל השקפה חדשה מסלקת את קודמותיה. אך ניתן גם לדמיין שההשקפה החדשה נוספת לקודמותיה וכל אחת מהן מייצגת פן פנימי בנפשו: ארבעה נכנסו לפרדס הפנימי של אלישע: 'אחר' המייצג את כלל ה'אחרים' שה' בראם כרשעים; 'אחר' שרק הוא מנוע מתשובה; 'אחר' שבוחר להיות 'אחר' ייחודי כלמדן וכמרדן; ואי שם במוקד - 'רבי אלישע' הכמה לחזור למקומו הטבעי - לבית המדרש. בעיתו של 'רבי אלישע' הייתה שגם כאשר התדפק על פתחי בתי הכנסת הוא המשיך לשאת בקרבו את שלושת ה'אחרים' והם התעוררו למראה מחסום התינוקות.

נעצור בנקודה זו. אלישע צבר עבירות חמורות שיש בהן מעין עבודה זרה (פקפוק באחדות ה' וחילול שבת), מעין גילוי עריות (זונה) ושפיכות דמים. במקביל, חרצו את דינו עוד בחייו: זכויותיו נמחקו, בתי הכנסת ודרכי התשובה ננעלו בפניו וגיהנום כפול ממתין לו. התהייה לו תקנה?

אלישע בעולם העליון

כשנחה נפשו של אחר אמרו שלא ידונו אותו [לגיהנום], ושלא יבוא לעולם הבא. לא ידונוהו - משום שעסק בתורה [תדיר], ולא יבוא לעולם הבא - משום שחטא. אמר רבי מאיר: מוטב שידונוהו [ויזדקך] ושיבוא לעולם הבא. מתי אמות ואעלה עשן מקברו! כשנחה נפשו של רבי מאיר עלה עשן מקברו של אחר. אמר רבי יוחנן: גבורה לקלות את רבו? אחד היה ביננו ולא יכלנו להצילו. אם נחזיקו ביד - מי יוציא אותו מידיו? אמר: מתי אמות ואכבה עשן מקברו! כשנחה נפשו של רבי יוחנן - פסק עשן מקברו של אחר. פתח עליו [על רבי יוחנן] אותו ספדן: אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך, רבינו (חגיגה טו ע"ב).

בניגוד לכל הציפיות התקיים באלישע "אין עבירה מכבה תורה"⁴¹. לא דנוהו לגיהנום - בגלל תורתו, אמנם גם לא לגן עדן - בגלל מעשיו. את הקיפאון שבר רבי מאיר שהעלה עשן מקברו ומרקו, רבי יוחנן כיבה את העשן⁴² ורבה בר שילא פעל שה' ישמיע את תורתו, כתורת רבי מאיר, במתיבתא דרקייעא. היה בניצחון החכמים על מטטרון ובת הקול מעין "ניצחוני בני". אלישע שנדחה מפמליה של מעלה, חזר אליה, בייצוגו של רבי מאיר.

רבי ובתו של אלישע ההתלבטות בדבר אלישע קיבלה מעמד דרמטי אצל רבי כאשר בתו של אלישע בקשה: "רבי פרנסני! אמר לה: בת מי את? אמרה ליה: בתו של אחר אני. אמר לה, עדיין יש מזרעו בעולם, והא כתיב: 'לא נין לו ולא נכד בעמו ואין שריד במגוריו' " (איוב יח, יט)?! כלומר, אני מבין את פשר

³⁸ לדואג נזדמן מלאך חבלה ששיכח את תלמודו ואיפשר בכך את שריפתו בגיהנום (סנהדרין קו ע"ב), לאלישע היה מלאך שריענן את תורתו - רבי מאיר.

³⁹ אלישע יכול היה להזהרות עם "הגבר" שבאיכה: "גם כי אזעק ואשוע שתם תפילתי. הייתי שחוק לכל עמי... (איכה ג, ח-יד).
⁴⁰ במפגש הראשון אלישע מתאר את ה' כעריץ, במפגש השני הוא מסכים שעליו להתחזק בלימוד תורה ובמפגש השלישי הוא עוסק בכך. אם בשני המפגשים הראשונים אלישע עוסק בבעיותיו באמצעות מדרש פסוקים, הרי במפגש השלישי הוא מלמד תורה סתם. התפתחות דומה אנו רואים גם בתגובותיו של רבי מאיר. בפעם הראשונה הוא אינו מגיב, בפעם השני הוא מציג: "חזור בך" ובפעם השלישית הוא נוקט יוזמה ומביא את רבו לבתי מדרש.

⁴¹ סוטה, כא ע"א.

⁴² אם בתחילת הסיפור דחפו המלאכים את אלישע, הרי בסופו דחף רבי יוחנן את המלאך הממונה על פתחו של גיהנום.

קיומך! "אמרה לו: זכור לתורתו ואל תזכור מעשיו. מיד ירדה אש וסכסכה את ספסלו של רבי⁴³. בכה⁴⁴ ואמר רבי: ומה למתגנין בה כך, למשתבחין בה על אחת כמה וכמה⁴⁵!" (חגיגה טו ע"ב).

למראה האש הכול התחוו: אין סתירה בין הפסוק מאיוב ובין המציאות! קיומה של הבת הניצבת אינו משקף את מעשיו של 'אחר' אלא את תורתו היוקדת של אלישע. אם נתבונן בהקשר של הפסוק שציטט רבי נבין מדוע חשב רבי בתחילה שהפרק רומז ל'אחר', ומדוע נדהם כשראה את אשו של אלישע. שהרי באותו הפרק אומר בלדד השוחי על איוב: "גם אור רשעים ידעך לא יגה שביב אשו... יזורה על נוהו גפרית... יהדפוהו מאור אל חושך ומתבל ינידוהו (ה, טו, יח). לכאורה הפרק מתאר את אלישע שטען בשעתו טענות איוב, את הגפרית המביאה עשן על קברו ואת נידויו מבית המדרש. והנה לתדהמתו של רבי, נגה "שביב" של אש יוקדת לשמע תורתו של אלישע!

גדלות הייתה באותה בת שהורידה שביב אש ממרומים וגדול היה רבי שזכה לראות את אותה האש ולהסיק את הנדרש.

שיקומו של רבי מאיר ושיקומה של תורת אלישע

ורבי מאיר, איך גמר תורה מפי אחר? והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב (מלאכי ב, יז) "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא", אם דומה הרב למלאך ה' צבאות - יבקשו תורה מפיהו. ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיהו!

אמר ריש לקיש: רבי מאיר מצא מקרא ודרש (משלי כ"ב): "הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעת". לדעתם לא נאמר, אלא לדעת.

קשים הפסוקים זה על זה! - לא קשיא, הא - בגדול, הא - בקטן.

כשהגיע רב דימי [לכבל] אמר, אומרים בארץ ישראל: רבי מאיר אכל תחלא (תמרה) וזרק שיחלא (הגרעין) לחוץ. דרש רבא: מאי דכתיב (שיר השירים ו, יא) "אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל..." למה נמשלו תלמידי חכמים לאגוז? לומר לך: מה אגוז זה, אף על פי שמלוכלך בטיט ובצואה - אין מה שבתוכו נמאס, אף תלמיד חכם, אף על פי שסרח - אין תורתו נמאסת. מצאו רבה בר שילא לאליהו, אמר לו: מה עושה הקדוש ברוך הוא? אמר לו: אומר שמועות מפיהם של כל רבנן, ומפיו של רבי מאיר אינו אומר. אמר לו: מדוע? - משום שלמד שמועות מפיו של אחר. אמר ליה: מדוע? רבי מאיר רמון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק! אמר לו: עכשיו [ה'] אומר: מאיר בני אומר: בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת - קלני מראשי, קלני מזרועי. אם כך הקדוש ברוך הוא מצטער על דמן של רשעים - קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך (חגיגה טו ע"ב).

בבית הנשיא כינו את רבי מאיר בכינוי "אחרים" על שחתר תחת סמכות רבי שמעון בן גמליאל (הוריות יג ע"ב) וכמעט נידוהו (ירושלמי מועד קטן, פ"ג ה"א). רבי שסייע לתקן את זכרו של 'אחר' תיקן גם את זכרו של 'אחרים'. כאשר ערך את המשנה קבע את משנתו של רבי מאיר ביסוד המשנה: "סתם משנה - רבי מאיר".

⁴³ הניגוד החד בין "קבלת הפנים" העוינת של רבי ובין בכיו מעניק לסיפור זה את עוצמתו. דוק, המספר אינו נזקק לספר שרבי פרנסה. זה היה פוגם בעוצמת החוויה.

יש לזכור שבתקופה זו עדיין עולה עשן מזכך מקברו של אלישע. ושמה האש באה לאשש את דברי בתו של אלישע: אל תבט אל העשן העולה בגין מעשיו אלא אל האש המייצגת את תורתו. מבחינת מבנה הסוגיה יש בהבאת הסיפור במקום זה אישור לדברי רבי יוחנן שמקומו הראוי של אלישע הוא בגן עדן.

אודות טיב האש שירדה, יש כאן כמה גירסאות המביעות תפיסות שונות: האש שליחה את ספסלו של רבי היא מעין האש ש"לחכה בספסליהם" של חכמים והכריזה בכך, כנגד דעתם, על זכותו של שלמה המלך להיכנס לעולם הבא (סנהדרין קד ע"ב).

לפי כת"ל לונדון 5508 האש איימה לשרוף את רבי כמו האש ששרפה את שליחי אחזיהו שבאו לפגוע באלהיו (מל"ב א, י).

לפי כ"י ותיקן 134 "חזא רבי 'עמודא דנהורא', שבדרך כלל בא לכבד זכרונם של צדיקים (זוכים לכך אחד או שנים בדור, כתובות עז) ובהקשר זה הכריז על המאור שבתורת אלישע, מעין "יגה שביב אשו" (איוב יח, ה) שעליו נדון בקטע הבא.

⁴⁴ בכי מעין זה בכה רבי כששמע בת קול שקטיעה בר שלום (עבודה זרה י' ע"ב), ר' אלעזר בן דורדיא (שם, יז ע"א) ורבי חנינא בן תרדיון וקלצטונירי (שם, יח ע"א) מזומנים לחיי העולם הבא.

⁴⁵ דוק, רבי אינו נפעם מאלישע אלא מהעוצמה שבתורה.

אך אף לאחר שרבי שיקם את זכרו של רבי מאיר ה' נמנע מללמד את תורתו, בגלל שלמד מאלישע⁴⁶, עד שחכמים סנגרו עליו. רב דימי ורבה בר שילא מצאו זכות לרבי מאיר בכך שידע להפריד בתורתו של אלישע בין פרי התמר לגרעינו ובין תוך הרימון לקליפתו⁴⁷. רבא מצא דימוי אחר, הוא המשיל את תורתו של אלישע לאגוז, "מה אגוז זה אף על פי שמלוכלך בטיט ובצואה אין מה שבתוכו נמאס אף תלמיד חכם אף על פי שסרח אין תורתו נמאסת". כשם שדברי התורה היוקדים אינם מקבלים טומאה (ברכות כב ע"א) כך הם אינם נמאסים.

אם לפי רב דימי ורבה בר שילא יש ללמוד את תורתו של אלישע רק אחרי שעברה את כור הצירוף של רבי מאיר, הרי לפי רבא, ניתן ללמוד את תורתו של אלישע כמות שהיא.

ההבדל בין רבא ורבה בר שילא יובן לפי מגמותיהם. רבא בא להגן על תורתו של אלישע ולקבוע הלכה לדורות, שתורתו של תלמיד חכם שסרח אינה נמאסת, ולכן המשיל תורה זו לאגוז שהתלכלך. די בשטיפה קלה והפרי ראוי לאכילה. רבה בר שילא בא לסנגר על רבי מאיר כדי שה' ילמד את תורתו, ולכן הפליג בתיאור מאמציו שהפריד בזהירות את גרעיני הרימון מהקליפה ומהציפה המרירה העוטפת אותם.

ממשיכה הגמרא, בסופו של דבר, ה' קיבל את הסנגוריה של רבה בר שילא ולימד מתורתו של רבי מאיר.

ה' בחר לפתוח במשנתו של רבי מאיר: "מאיר בני אומר: בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת, 'קלני מראשי, קלני מזרועי'⁴⁸! אם כך הקב"ה מצטער על דמן של רשעים, קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך!" (סנהדרין פ"ו מ"ה), ולא בכדי.

ביסוד תפיסתו של רבי מאיר עומדת אמרתו: "בין כך ובין כך אתם קרויים בנים" (קידושין לו ע"א). ה' סובל כאשר בניו הצדיקים סובלים, ה' סובל כאשר בניו הרשעים נענשים. בעיני ה', אלישע היה ונשאר אלישע, והוא תמיד קיווה לחזרתו. אלישע התמודד עם חידת הסבל ואיבד את אמונתו. רבי מאיר אימץ גישה אחרת. הוא הסכים עם רבו שאין בידינו תשובה הגותית לבעיית הסבל. לדבריו, אף משה לא קיבל הסבר לבעיית הגמול (ברכות ח ע"ב). לכן, ממשיך רבי מאיר, אין בידינו לחקור על סודות ההשגחה⁴⁹, אך יכולים אנו לנסות לחוש את מכאובי הבורא. כך יכול היה רבי מאיר לחוש בכאב ה' על עבדיו הסובלים ועל בניו המורדים וגם להזדהות עם ענותו של רבו.

מבנה הסוגיה

הסוגיה פותחת בעולם העליון, בפרדס שבו אלישע נדחה כ'אחר', עוברת לעולם הארצי שבו אלישע בוחר להיות 'אחר' ואחרי מיתתו היא פועלת בשני העולמות כאחד. אותם התהליכים שפעלו בחיי אלישע בעולם הארצי חוזרים ופועלים אחרי מותו בעולם העליון ביתר הצלחה.

כזכור, התפתחותו הרוחנית של אלישע מקבלת ביטוי בשלושת מפגשיו עם רבי מאיר: במפגש הראשון הוא דטרמיניסטי איובי: ה' בורא רשעים, ואלישע בכללם, כדי להאבידם בגיהנום. במפגש השני הוא מכיר שאף תלמיד חכם שסרח יש לו תקנה, ושה' מקבל בנים שובבים אך בת קול, שהכריזה עליו כ'אחר', חוסמת את דרכו. במפגש השלישי הוא מתגבר על מחסום ה'אחרות' ונכנס עם רבי מאיר לשלושה עשר בתי כנסת אך נרתע ממחסום ה'תינוקות'.

עם מיתתו של אלישע הסוגיה מעבירה אותנו לשני עולמות, לעולמם של חכמים ולעולם עליון המשפיעים זה על זה. בשלב הראשון, אלישע שומר על 'אחרותו', ואינו מתאים לאף מסגרת. בשלב שני, רבי מאיר

⁴⁶השאלות של בית המדרש של מטה משתקפות בבית המדרש של מעלה.

⁴⁷לפי רב דימי הבעיה של אלישע הייתה בפנימיות המשולה לגרעין התמר, לפי רבה בר שילא הבעיה הייתה עם קליפתו החיצונית המשולה לקליפת הרימון. (שמעתי מידידי הרב נחמיה פיונטק).

גם אלישע וגם רבי מאיר היו זקוקים לסינגור מבחוץ מעין "אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים" (ברכות ה' ע"ב). "מכאן אמרו חכמים: אשרי איש שהוא מעמיד תלמידים שמבקשים עליו רחמים" (מדרש משלי ו).

⁴⁸מובא בנפש החיים לר' חיים מוולוז'ין שהכוונה לתפילין של יד ושל ראש של הקב"ה (חלק ב, פ"א בהערה). על משמעות הביטוי ראה להלן במאמרו של י' ליבס.

⁴⁹נמצינו למדים שתורה זו שה' מלמד בשם רבי מאיר כוללת יסודות מתורתו של אלישע.

מוצא לו מסגרת מזככת ומעלה עשן מקברו. בשלב שלישי רבי יוחנן מכבה את העשן ומוציאו מגיהנום, בשלב רביעי מופיעה אשו של תורת אלישע בבית מדרשו של רבי. בשלב החמישי, החכמים, שלא כתינוקות⁵⁰, מסנגרים על לימוד תורת אלישע ורבי מאיר מביאה למתיבתא דרקינא. נסכם זאת בטבלה:

בפרדס ולאחר המוות	בעולם הארצי
אלישע, שמכיר ב'אלהים אחרים' נדחה מהעולם העחיין כ'אחר'.	הזונה מכנתו: 'אחר'
אחרי מותו נדחה מכל מסגרת.	מוציא עצמו מכל מסגרת ומאמץ דימוי של 'אחר'.
רבי מאיר מעלה עשן מקברו ומכניסו לגיהנום לזככו.	חש כאיוב, שה' בורא רשעים כדי להאבידם בגיהנום.
רבי יוחנן מכבה עשן ומוציאו מגיהנום.	משתכנע שיש תשובה גם לתלמיד חכם שסרח וקיימת סכנת שכחה כשמזניחים רצף לימוד. למרות בת הקול: "חוץ מאחר", רבי מאיר משכנעו להיכנס לבתי כנסת בטבריה.
עמודא דנהורא של תורת 'אחר' מופי בביתמדרשו של רבי.	נכנס לבתי כנסת
אמוראים מסנגרים על לימוד תורתו של אלישע.	תינוקות דוחים אותו ואת תורתו.
רבי מאיר מביא את תורת רבו לעולם העליון, ובהצלחה.	רבי מאיר מביא את רבו לבתי כנסת בטבריה וללא הצלחה.

לכשנעניין בסוגיה נמצא שבנוסף למבנה שראינו טמון בה מבנה כיאסטי כללי שבו חציו הראשון תואם את חציו השני⁵¹. אין ספק שעורך הסוגיה עמל הרבה כדי לשלב בה את מכלול המרכיבים שראינו.

סיפורו של אלישע בתלמוד הירושלמי

אחר הציץ וקיצץ בנטיעות. מיהו 'אחר'? אלישע בן אבויה שהיה הורג רבי תורה. אמרו, כל תלמיד שהיה רואה אותו מצליח בתורה היה הורג אותו. ולא עוד אלא שהיה נכנס לבית הוועד והיה רואה ילדים לפני ספרים, היה אומר: מה הם יושבים ועושים כאן? - אומנותו של זה - בנאי; אומנותו של זה - נגר, אומנותו של זה - צייד, אומנותו של זה - חייט. וכיון שהם שומעים כן היו עוזבים והולכים להם... אף בשעת שמד היו מטעינים להם משאות [בשבת]... והיו מתכוונים לפרוק בכרמלית שלא להוציא מרשות היחיד לרשות הרבים. אמר: הטעינום צלוחין [של זכוכית שלא ניתן לפרוקם בכרמלית מחשש שיישברו].

מדברי רקע אלו אנו עוברים לסיפור שהתרחש בטבריה:

ר"מ היה יושב ודורש בבית מדרש בטיבריה. עבר אלישע רבו רכוב על סוס ביום שבת. באו ואמרו לו: הרי רבך בחוץ. פסק מן הדרשה ויצא אליו. אמר לו: במה דרשת היום? אמר לו: 'ויי' ברך את אחרית איוב מראשיתו... " (איוב מב, יב)... אמר [אלישע]: ... עקיבה רבך... היה דורש כך... - בזכות מצות ומעשים טובים שהיה בידו מראשיתו.

אמר לו: ומה עוד דרשת?

אמר לו: "טוב אחרית דבר מראשיתו" (קהלת ז, ח) - לאדם שלמד תורה בנערותו ושכחה ובזקנותו וקיימה הוי טוב אחרית דבר מראשיתו. אמר [אלישע]: ...עקיבה רבך לא הוה דרש כן, אלא "טוב אחרית דבר מראשיתו" - בזמן שהוא טוב מראשיתו.

ובי היה המעשה:

אבויה אבא מגדולי ירושלם היה. ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלם והושיבן בבית אחד ולר' ליעזר ולר' יהושע בבית אחר. כאשר אלו היו אוכלים, שותים שרים מטפחים ומרקדין, אמר רבי ליעזר לרבי יהושע: עד שהם עוסקים

⁵⁰ כדברי הגמרא שמחלקת: "הא בגדול, הא בקטן". הקטנים אינם מסוגלים לא להבין ולא לחוות בתורת חכם שסרח.

⁵¹ רובינשטיין, עמ' 68-71.

בשלהם נעסוק אנו בשלנו. וישבו ונתעסקו בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים וירדה אש מן השמים והקיפה אותם. אמר להן אבויה: רבותי מה באתם לשרוף את ביתי עלי? אמרו לו: חס ושלום אלא יושבים היינו וחוזרים בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים והיו הדברים שמיחים כנתינתם מסיני, והיתה האש מלחכת אותן כלחיתם מסיני... אמר להן אבויה אבא: רבותי, אם כך היא כוחה של תורה, אם נתקיים לי בן הזה, לתורה אני מפרישו! לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימו באותו האיש.

אמר לו: ומה עוד היית דורש? אמר לו: "לא יערכנה זהב וזכוכית". אמר לו: ומה פתחת בו? אמר לו: דברי תורה קשים לקנות ככלי זהב ונוחים לאבד ככלי זכוכית. ומה כלי זהב וכלי זכוכית, אם נשתכרו – יכול הוא לחזור ולעשותן כלים כמו שהיו, אף תלמיד חכם ששכח תלמודו יכול הוא לחזור וללמדו כתחילה.

אמר לו: דייך מאיר עד כאן תחום שבת.

אמר לו: מהיכן אתה יודע?

אמר לו: מן טלפי סוסי שהייתי מונה והולך אלפיים אמה. אמר לו: וכל חכמה זו יש בכך ואין אתה חוזר כך? אמר לו: אני יכול. אמר לו: למה?

אמר לו: שפעם אחת הייתי עובר לפני בית קודש הקדשים, רכוב על סוסי ביום הכיפורים שחל להיות בשבת ושמעתי בת קול יוצאת מבית קודש הקדשים ואומרת: שובו בנים חוץ מאלישע בן אבויה שידע כחי ושמרד בי! (חגיגה ב א).

בעוד שהבבלי מלווה את אלישע במשך כמה דורות בעולם הארצי ובעולמות עליונים הרי הירושלמי מתאר את אלישע מעיבורו ועד לקברו ואינו עוסק בנעשה בעולם העליון. הירושלמי פותח בעברות חמורות ביותר של אלישע שקיצץ בנטיעות בכך שהרג 'רבי תורה' ותלמידים מצליחים⁵² ואף גרם לפועלי כפייה יהודיים לחלל שבתות⁵³, מכאן עובר הירושלמי לתיאור חייו עד למותו. בעוד שבבבלי כל מעשי אלישע הם מקשה אחת, בירושלמי הם מפוצלים לשניים: עברותיו החמורות מחד וסיפור חייו הכואב שבו אין זכר לאותן העברות⁵⁴. מסתבר שבירושלמי מובאות שתי מסורות שונות ומי ששנה זו, לא שנה זו. להלן נדון רק במסורת השנייה.

בבבלי, אלישע נקרא "אחר", הירושלמי תמה על ביטוי זה ומכנהו בשמו, אלישע. שלא כבבלי המפצל את הדיונים בין אחר ורבי מאיר בין שלושה מפגשים, הירושלמי מאחדם למפגש אחד ומשלב סיפורים נוספים באמצעות הבזקים לאחור. בבבלי מסופר על רבי מאיר שהיה לומד תורה מרבו הרוכב על סוס בשבת ואילו בירושלמי הסיפור מובא באופן יותר דרמטי: ר' מאיר היה דורש בבית מדרשו בשבת וכשנודע לו שאלישע רוכב בחוץ על סוסו הוא עזב את הציבור ויצא לקראת רבו⁵⁵. כבבלי גם בירושלמי אלישע מתקן את דרשות תלמידו. אלא שבבבלי אלישע הוא הפותח ומבקש מתלמידו פירוש לפסוקים, ובירושלמי אלישע מגיב לקטעים מדרשת רבי מאיר. לכן בבבלי רבי מאיר זהיר מלהציע פירושים הרומזים לרבו ואילו בירושלמי הוא עושה זאת. הדרשה הראשונה בירושלמי עסקה בפסוק: "וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו", שאלישע הסבירה עם מ"ם המוצא: "בזכות מצוות ומעשים טובים שהיה בידו מראשיתו"⁵⁶. הדרשה השנייה עסקה בפסוק: "טוב אחרית דבר מראשיתו". רבי מאיר הסבירה: יותר מאשר היה בראשיתו, ואלישע שוב הסבירה לפי מ"ם המוצא: "בזמן שהוא טוב מראשיתו" ויישם פרשנות זו על ראשיתו כשאביו הקדישו לתורה שלא לשם שמים⁵⁷ ולכן התורה "לא התקיימה באותו האיש [אלישע]".

⁵² לפי שהש"ר "קיצוץ הנטיעות" נעשה כשאלישע השפיע על תלמידים שיעזבו את לימודם. לפי דברים רבה ז, ד, "כל מי שלמד דברי תורה ואינו מקיים אותם" הריהו מקצץ בנטיעות.

⁵³ בקהלת זוטא: "מה היה עושה להן לישראל? בימי השמד היו משעבדין אותן בתוך חבילות גדולים, ופורקין אותן בתוך ארבע אמות. אמר: ישאו קטנות ואל יפרקו". יש כאן המתקה מסוימת של התערבות: "ישאו קטנות!"

⁵⁴ מבחינה ספרותית, קיים כאן מתח עצום של הידרדרות ממרומי הפרדס להריגת רבי תורה, ומזה לסיפור חייו הכואב. בגין מתח זה, העורך האחרון הביא את שני חלקי הסיפור ברצף אחד. אך מבחינה עובדתית, אין מתיישב החלק הראשון עם ההמשך שבו מתואר אלישע באופן אוהד אלא אם כן נפרש את הריגתם של 'רבי תורה' כמטפורה.

⁵⁵ בבבלי, הדגש הוא על עצם המראה המדהים, שהתלמיד, רבי מאיר, לומד תורה מרבו הרוכב על סוס, בשבת. הירושלמי ממלא מצג זה בפרטים ובתוכן: רבי מאיר יוצא מתחום בית המדרש וכמעט יוצא מתחום שבת ועל הגבול שבין התחומים אלישע מבהיר מה הביאו לעולם התורה ומה הביאו לנטוש תחום זה. הדרשה שרבי מאיר נשא לפני קהל שומעיו מקבלת משמעות אישית נוקבת בדיון עם אלישע. האם היא מלמדת על נושאי דרשותיו של רבי מאיר מאותה תקופה?

⁵⁶ אם נקשר זאת למובא בבבלי, אלישע אומר זאת באנחה: לאיוב היו זכויות, אך זכויותיי נמחקו.

⁵⁷ לכאורה קשה להבין מה "שלא לשם שמים" היה כשאבויה הקדיש את בנו לתורה כשנכח בעוצמת האש העצורה בה! נראה שאלישע אימץ השקפה קיצונית על אחריות ההורים ומהות ה"לשמה" שבלימוד תורה (ראה בדברי הרב קוטלר והרב שמואלביץ המובאים ב"דף"). באמצעות יוצר אלישע רה-ביאוגרפיה, כפעולה שיקומית עצמית, כדי להסביר את התדרדרותו.

הדרשה השלישית, "ומה כלי זהב וכלי זכוכית אם נשתברו יכול הוא לחזור ולעשותן כלים כמות שהיו אף תלמיד חכם ששכח תלמודו יכול הוא לחזור וללמדו כבתחילה", מובאת בבבלי מפי אלישע: "מה כלי זהב וכלי זכוכית אף על פי שנשברו יש להם תקנה אף תלמיד חכם אף על פי שסרח יש לו תקנה".

הדרשה הראשונה והדרשה האחרונה הן אופטימיות: ה' זוכר מעשים טובים שהיו בעבר הרחוק ומאפשר לתלמיד חכם ששכח תלמודו לחזור וללמדו. אך הדרשה האמצעית היא פסימית: אין סיכוי לאלישע בגלל אירוע שהיה לו בשחר ילדותו. בבבלי וגם בירושלמי, אלישע מזכיר לתלמידו: עד כאן תחום שבת! אך קיים הבדל: בבבלי, מטרת האמירה להזהיר את רבי מאיר מחילול שבת. בירושלמי, יש באמירה מעין נזיפה: אל תתאמץ להחזירני! זאת ועוד, בבבלי הניסוח הוא של אלישע: "תלמיד חכם שסרח"! כך אלישע מגדיר את עצמו. בירושלמי הניסוח הוא של רבי מאיר: "תלמיד חכם ששכח תלמודו", על כך אלישע מוחה: "עד כאן תחום שבת"! אני עדיין תלמיד חכם! רבי מאיר קולט את הרמז ואומר: וכל כך חכמה יש בך ואי אתה חוזר בך?! בבבלי, אלישע מנסה לחזור לתחום, בירושלמי הוא נשאר מחוץ לתחום. הוא מסתמך על בת קול ששמע ביום הקדוש ביותר - יום הכיפורים שחל להיות בשבת, ומהמקום הקדוש ביותר - בית קודש הקדשים⁵⁸ שהכריזה: שובו בנים שובבים חוץ מאלישע בן אבויה שידע כוחי ושמרד בי.

התוספת "שידע כוחי ושמרד בי", אינה בבבלי⁵⁹ הגורס שאלישע הותעה על ידי המלאכים, ולכן לא היה מקום לדונו כמרדן, מה שאין כן בירושלמי שאינו מציין כל הטעיה מצד המלאכים.

בעל הסוגיה הירושלמית ממשיך בתולדות אלישע:

וכל זה מן היכן בא לו? אלא פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גיניסר וראה אדם אחד עלה לראש הדקל ונטל אם על הבנים וירד משם בשלום. למחר ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים ושילח את האם וירד משם והכישו נחש ומת. אמר: כתיב "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים" היכן היא טובתו של זה? איכן היא אריכות ימיו של זה?

...ויש אומרים על ידי שראה לשונו של רבי יהודה הנחתום נתון בפי הכלב שותת דם, אמר: זו תורה וזו שכרה! זהו הלשון שהיה מוציא דברי תורה כתיקנן זה הוא הלשון שהיה יגיע בתורה כל ימיו! זו תורה וזו שכרה, דומה שאין מתן שכר ואין תחיית המתים!

ויש אומרים, אמו כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת על בתי עבודה זרה והריחה מאותו המין והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה של חכינה (חכן)נחש ארסי (ירושלמי, חגיגה פ"ב, ע"א).

אלישע מרד בגלל אירועים הכרוכים בבעיית הגמול: הוא ראה כלב שנשא בפיו את לשונו המדממת של רבי יהודה הנחתום. כשלמד תורה בגן העדן שבבקעת גינוסר ראה נחש שהכיש אדם שקיים מצוות שילוח הקן. נחש זה חדר לגן העדן הפנימי של אלישע שזעק: זו תורה וזו שכרה! את התהוותו הראשונית של אותו נחש תלה אלישע באמו כשהייתה מעוברת בו הריחה ריח שפיעפע בגופה כ"אירסה של חכינה". (איזה צירוף של כלב, נחש וחכינה!). הסיפור על האירוע מתקופת ההריון משתלב בסיפור שבברית המילה, אביו הקדישו ללימוד תורה שלא לשמה.

לפי הבבלי, אלישע התקשה להתמודד עם חזון מטטרון בגלל ספרי המינים והזמר היווני; לפי הירושלמי, אלישע התקשה להתמודד עם מראות הסבל בגלל פגימות שהיו בהריון ובברית המילה שלו. לפי הבבלי בעיות הגמול היו ברקע של חזון מטטרון; לפי הירושלמי בעיות אלו היו סיבה ישירה ועיקרית למרידתו. לפי הבבלי, אלישע היה איוב מיוסר שלא עמד בניסיון ואימץ לעצמו תדמית של 'אחר'; לפי הירושלמי לא

שתי הדרשות הראשונות משלימות זו את זו: כשאדם מוקדש לתורה לשמה מראשיתו ואחר כך מתעטר במצוות ובמעשים טובים הוא מתחסן, ועליו אומר אלישע בפרקי אבות: "הלומד ילד... דומה לדיו כתובה על נייר חדש" (ד, כ).

הדברים מתקשרים לדברי אלישע המובאים באבות דרבי נתן פרק כד. שם אלישע מדגיש שהצלחה בתורה מובטחת רק למי שמצליח למזג תורה ומעשים טובים מקטנותו. אחרת הוא יאבד את הכל. אין דרגות ביניים, אין רשת מילוט. האזהרות הן נחרצות: אדם שאינו שקוד ב"שמירה" - "כיוון שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כולו", "אמר הקב"ה לישראל: דברי תורה שנתתי לכם, אם אתם משמרים אותן - טוב, ואם לאו - אני נוטל נפשכם תחתיה". הניסוחים הללו מעידים על חרדה עמוקה מצד אומרים. ואכן יש לאלישע ממה לדאוג. האם הוא עצמו יעמוד במטלות כה גבוהות? האם יושפע מהספרים שהוא קורא ומהזמר שהוא שומע, הרי הוא אינו בטוח במטען הגנטי שלו! כשם שאלישע ציפה שלימות מוחלטת מלומדי תורה כך ציפה שלימות דומה הן במערכת של שכר ועונש והן בסדרי פמליה של מעלה.

⁵⁸ מו"ר הגרי"ד סולובייצ'ק רואה כאן את הנקודה הפנימית של אלישע שמושכת אותו ביום כיפור למקום קודש הקדשים (חמש דרשות, 125-128; מובא ב"דף").

⁵⁹ אמנם בכמה כ"י (הגדות התלמוד פרמה ועוד) מופיע הביטוי גם בבבלי.

היו לאלישע אתגרים חריגים. בעיות ילדות מעין אלו הן שכיחות למדי, ובעיות הגמול שנבעו מהאירועים של הרוגי המלכות ומהעדד שכר ועונש בעולם הזה הציקו לרבים בתקופתו ובתקופות אחרות.⁶⁰ היו שאמונתם חושלה ואלישע לא נמנה עליהם.

פטירתו של אלישע

לאחר ימים חלה אלישע. באו ואמרו לרבי מאיר... הלך אצלו. אמר לו: חזור בך. אמר לו: ואם חוזרים מתקבלים? אמר לו: ולא כן כתיב "תשב אנוש עד דכא [ותאמר: שובו בני אדם (תהלים צ, ג)] - עד דיכדוכה של נפש מקבלים? ! באותה שעה בכה אלישע ונפטר ומת. והיה רבי מאיר שמח בלבו ואומר דומה שמתוך תשובה נפטר רבי. כיוון שקברוהו... באו ואמרו לרבי מאיר: הרי קברו של רבך נשרף! יצא ופרש עליו גולתו (טליתו). אמר: ליני הלילה - ליני בעולם הזה שדומה ללילה, והיה בבוקר - זה העולם הבא שכולו בוקר, אם יגאלך טוב יגאל - זה הקב"ה שהוא טוב שכתוב בו "טוב יי" לכל ורחמיו על כל מעשיו", ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי יי! וככה האור. אמרו לו לרבי מאיר: אם אומרים לך בעולם הבא: למי אתה רוצה להתקרב, לאביך או לרבך? אמר להם: לרבי ואחר כך לאבא. אמרו לו: ושומעים לך? אמר להם: ולא כן שנינו "מצילין תיק הספר עם הספר"? - מצילין לאלישע אחר בזכות תורתו (ירושלמי, חגיגה פא ה"ב).

בהתאם להלכה שגוססים מתוודים וחוזרים בתשובה (שבת לב ע"א), חזר רבי מאיר והציע לרבו לשוב. הפעם אלישע לא התנצח עם תלמידו ותמה: ואם אחזור יקבלוני? רבי מאיר ענה: "...עד דכדוכה של נפש", אלישע בכה ומת ורבי מאיר ייחל שזה היה בכי של תשובה. הנס המקווה לא התרחש, ואש שרפה את קברו. שוב בא רבי מאיר, כיבה את האש עם גולתו⁶¹ והבטיח שאם ה' לא יגאלנו הוא יעשה זאת. באומץ רב השווה עצמו לקונו ודרש: "...ליני בעולם הזה שדומה ללילה, והיה בבוקר ... אם יגאלך..הקב"ה ... ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי, חי ה'!". הוא בטוח ביכולתו, שהרי אלישע היה והינו כספר תורה⁶², "מצילין לאלישע אחר בזכות תורתו"!

רבי ובנותיו של אלישע

לאחר ימים הלכו בנותיו ליטול צדקה מרבי. גזר רבי ואמר: "אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו" (תהלים קט יב). אמרו לו: רבי, אל תבט במעשיו הבט בתורתו! באותה השעה בכה רבי וגזר עליהן שיתפרנסו. אמר: מה אם זה שיגע בתורה שלא לשום שמים, ראו מה העמיד! מי שהוא יגע בתורה לשמה על אחת כמה וכמה. (ירושלמי, חגיגה פא ה"ב).

צא ולמד! אלישע שנחל מהוריו מורשת של תורה שלא לשמה וריח של עבודה זרה, זכה והנחיל לבנותיו הערכה לתורה. אחת מהבנות ילדה את התנא רבי יעקב⁶³ שמצא פיתרון לבעיות שהעסיקו את סבו (קידושין לט).

השוואת הבבלי והירושלמי

קיימות הערכות נוגדות בין הבבלי והירושלמי בדבר תורתו של אלישע. כאמור, הירושלמי מוצא פגם בסיסי בתורה זו שהייתה שלא לשמה⁶⁴, אך הבבלי מפצל בין מעשיו של אלישע ובין תורתו.

צא ולמד, לפי הבבלי, כשבתו של אלישע הזכירה לרבי את תורתו של אביה, ירדה אש מן השמים ורבי התרגש למראה תורה יוקדת זו. אך לפי הירושלמי, כאשר בנותיו באו לפני רבי והזכירו את תורתו, התרשם רבי לא מעצם תורתו אלא מתוצאותיה החינוכיות: "ראו מה שהעמיד!". לפי הבבלי, כשמת אלישע לא רצו לדונו בגיהנום בגלל תורתו ורק בהשתדלות רבי מאיר עלה עשן מקברו. אך לפי הירושלמי, קברו נשרף באש והיה זה רבי מאיר שכיבה אותה.

קיים הבדל חשוב בין הבבלי והירושלמי ביחסי אלישע ותלמידו. הבבלי אינו מפליג בתיאור יחסים אלו (רק רבי יוחנן מציין עובדה זו, ולא לשבח), הירושלמי מפליג. לפי הירושלמי, כאשר אלישע רוכב על סוסו

⁶⁰ אמנם עיין במאמרו של הרב ויינברג.

⁶¹ יש כאן שתי אסוציאציות: אחריות: "כיוון שפרס טליתו עליה [על אמה העבריה לשם אישות] שוב אינו רשאי למכרה" מכילתא דרשב"י כא, ח) וגאולה: "ופרסת כנפיק על אמתך כי גואל אתה" (רות ג, ט)

⁶² ראה: הרב י"ד סולובייצ'ק, "היהודי וספר התורה", דף לתרבות יהודית, 248, כסלו תשס"א.

⁶³ אמנם לפי הירושלמי חגיגה פ"ב ה"א קדם רבי יעקב לאלישע.

⁶⁴ במקרה של אלישע, המושג "שלא לשמה", שולל משמעות ממצוות ללא שכר. וכשהשכר אינו נראה - כל הבניין מתמוטט.

בשבת אומרים לרבי מאיר: "הנה רבך בחוץ"⁶⁵ ורבי מאיר מפסיק את דרשתו ויוצא לקראתו; הבבלי אינו מציין זאת. מהירושלמי עולה שדרשותיו הציבוריות של רבי מאיר עוסקות, במודע ושלא במודע, בגורל רבו; הבבלי אינו מציין זאת. הבבלי אינו מפגיש את רבי מאיר ואלישע אחרי המפגש בין אלישע והתינוקות; הירושלמי, שאינו מפריד תלמיד מרבו, מפגישם: כאשר אלישע חולה ומת מתוך בכי וכשרבי מאיר מדבר לנשמתו הדוויה של רבו ומכבה את האש השורפת את הקבר ושוב מפגישם בעולם העליון שבו מתכונן רבי מאיר, כמשימה ראשונה, לבקר את רבו.

גם בבבלי וגם בירושלמי מציע רבי מאיר לרבו לחזור בתשובה וחוזר ומציע, גם בבבלי וגם בירושלמי יש התקדמות ממפגש למפגש. אך התיקון הסופי נעשה בעולם העליון.

בבבלי, אלישע נידון ככלי זכוכית הטעון התכה יסודית ואילו בירושלמי, ככלי זהב שקל לתקנו. לפי הבבלי כמה דורות של חכמים היו צריכים להשתדל בתיקונו של אלישע; לפי הירושלמי רק רבי מאיר, שהשווה עצמו לקונו, עסק בכך. לפי הבבלי, רבי יוחנן הוציא את אלישע מהגיהנום; לפי הירושלמי, רבי מאיר, תלמידו המובהק, קדם ועשה זאת. הדברים יובנו לפי הגישות המנוגדות בהערכת אישיותו של רבי מאיר. לפי הבבלי, רבי מאיר עצמו היה זקוק ל"תיקון"; לפי הירושלמי, רבי מאיר היה צדיק יסוד עולם המשווה עצמו לקונו, צדיק שבטוח היה שייכנס לגן עדן ואין זה נאה שישאיר את רבו בחוץ, "דאינו דומה שיהיה הרב בגיהנום והתלמיד בגן עדן" (מהרש"א).

בבבלי, מתלבטים חכמים על היתרו של רבי מאיר ללמוד תורה מ'אחר', הירושלמי אינו נזקק לבעיה זו. יתכן שהתשובה נמצאת בדברי רבי: ראו מה שהעמיד!

סיכום

הלימוד במעשה מרכבה של רבי"ז ותלמידיו הצליח, העלייה לפרדס של רבי עקיבא ותלמידיו נכשלה. העיסוק במרכבה נעשה בעולם הארצי והמלאכים ששו להצטרף אליו, הכניסה לפרדס נעשתה במדורים עילאיים ועלומים הנשלטים על ידי מלאכים הסולדים מבני תמותה ומנסים לדחפם. רבי עקיבא הצליח במקום שבו אלישע נכשל. לשניהם התאנו המלאכים. אך רבי עקיבא קיבל סיוע מה', ואלישע לא קיבל. שניהם חוו חוויות דומות: רבי עקיבא, שהגיע עם אמונה מוצקה, השתמש בחושיו ומצא את מקום כבודו של ה'; אלישע, שהגיע עם אמונה מעורערת, נכשל ומצא עצמו, כאיוב, מנושל מזכויות העבר ומתשובה בעתיד. אילו היה אלישע תופס שהוא ניצב בפני ניסיונות אמוניים היה יכול להתחזק. אך הוא ראה עצמו כקורבן לעריצותם של ה' ומטטרון והחליט לבחור ב'אחרות'. אחרי המשבר הזה, אלישע הסיק שעליו לחזור ללימוד תורה ולבית המדרש, אך כאן ארב לו ניסיון חדש - תינוק מגמגם. הניסיון הסתיים ברצח התינוק או באיום לרצח. לאחר מותו הסתייע אלישע ברבי מאיר, רבי, רבי יוחנן ואמוראים ארצישראליים ובבליים, וחזר לבית המדרש של מטה ושל מעלה. מה שרבי מאיר לא הצליח לעשות בחייו, הצליח לאחר מותו בעזרת ממשיכיו.

הבבלי שקושר כתרים לתורתו היוקדת של אלישע מתלבט בשאלת ההיתר שמצא רבי מאיר ללמוד ממנו. הסינוגר שמוצא הבבלי לרבי מאיר מסייע בעקיפין לקליטת תורת אלישע במתיבתא דרקיעא.

בירושלמי, סיפורו של אלישע פותח בתקופת הריונו ומסתיים במותו. הוא מעד בגלל שתי סיבות עיקריות: הוא הציב נכחו יעדים גבוהים ביותר וכשלא עמד בהם - התייאש, הוא ציפה לשלימות במערכת של שכר ועונש ונעשה למורד. בכל זאת רבי מאיר המשיך לראות את רבו כ'ספר תורה' ואת עצמו כתלמידו המובהק הן בעולם הזה והן בעולם הבא ובכוחות עצמו פעל להחזירו בתשובה בחייו ולשקמו לאחר מותו.

תודותי לרב ד"ר אליהו אביעד, ד"ר עמנואל בן נאה, גב' אורה מלול, גב' אראלה ידגר, שושנה רבין, עדיה גרינשטיין ומר ציון עמיר שהעירו והאירו על המאמר.

ציון עמיר

טבלת השוואות בין הבבלי והירושלמי*

⁶⁵מעניין, מה הייתה כוונתם ומה ציפו שיעשה רבי מאיר. ראה: חיים ה. כהן, "להודיעך כוחו של רבי מאיר", גבורות הרומח, ספר יובל לכבוד ר' משה חיים ויילר, ירושלים, תשמ"ז, עמ' 130.

ירושלמי	בבלי
הירושלמי תמה על ביטוי זה ומכנהו במו, אלישע.	אלישע נקרא "אחר".
אין זכר למטטרון ואין קשר סיבתי בין העלייה לפרדס ובין יציאתו לתרבות רעה	חטאיו של אלישע החלו ונגמרו על ידי פירוש מוטעה למראה מטטרון.
אלישע קיצץ בנטיעות בכך שהרג רבי תורה ותלמידים מצליחים ואף גרם לפועלי כפייה יהודיים לחלל שבתות.	כל חטאי אלישע, מלבד הרצח של הילד היו בינו לקונו.
מעשיו מפוצלים לשניים: עברותיו החמורות מחד וסיפור חייו הכואב שבו אין זכר לאותן העברות. מרד בגלל סיפורים הכרוכים בבעיית הגמול: נחש שהכיש אדם שקיים מצוות שילוח הקן וכלב שנשא בפיו את לשונו המדממת של רבי יהודה הנחתום.	כל מעשי אלישע הם מקשה אחת.
סיבות ראשוניות: "אמו כשהייתה מעוברת בו הייתה עוברת על בתי עבודה זרה... והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה של חכינה" ואביו שהקדישו ללימוד תורה שלא לשמה.	יצא לתרבות רעה בגלל שחשב שנטרד מהעולם הבא.
עבירות: [בחלק השני של הסיפור]: כפר בשכר ועונש ובתחיית המתים, רכב על סוס בשבת ויגע בתורה שלא לשמה.	עבירות: כפר בשכר ועונש, חילל שבת, בא על זונה והרג תינוק או איים להרגו.
הירושלמי מפליג.	הבבלי אינו מפליג בתיאור היחסים בין אלישע ורבי מאיר.
כאשר אלישע עובר בשבת אומרים לרבי מאיר: הנה רבך בחוץ ורבי מאיר מפסיק את דרשתו ויוצא לקראתו.	מסופר על רבי מאיר שהיה הולך בשבת אחרי רבו הרוכב על סוסו כדי ללמוד ממנו תורה.
יש שלושה מפגשים נוספים.	אין מפגשים בין אלישע ורבי מאיר אחר סיפור התינוקות.
הירושלמי מאחד את הדיונים למפגש אחד ומשלב סיפורים נוספים באמצעות הבזקים לאחור.	הבבלי מפצל את הדיונים בין אחר ורבי מאיר בין שלושה מפגשים.
אלישע מתקן את דרשות תלמידו	אלישע מתקן את דרשות תלמידו.
אלישע מגיב לקטעים מדרשת רבי מאיר	אלישע הוא הפותח ומבקש מתלמידו פירוש לפסוקים.
הדרשה הראשונה: "וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו." רבי מאיר: יותר מאשר ראשיתו . אלישע: "בזכות מצוות ומעשים טובים שהיה בידו מראשיתו."	הדרשה הראשונה: ר"מ: ה' בורא ניגודים בטבע. אלישע: ה' בורא ניגודים בבני אדם, בורא צדיקים לזכותם ובורא רשעים כדי לדונם בגיהנום.
הדרשה השנייה: "טוב אחרית דבר מראשיתו", רבי מאיר: יותר מאשר היה בראשיתו. אלישע פירש: "בזמן שהוא טוב מראשיתו " ויישם פרשנות זו על מסיבת ברית המילה שלו כשאביו הקדישו לתורה שלא לשם שמים, ולכן התורה "לא התקיימה באותו האיש [אלישע]".	הדרשה השנייה: ר"מ: דברי תורה קשה לקנותם וקל לאבדם. אלישע: תלמיד חכם שסרח – יש לו תקנה.
הדרשה השלישית: רבי מאיר: "ומה כלי זהב וכלי זכוכית אם נשתברו יכול הוא לחזור ולעשותן כלים כמות שהיו אף תלמיד חכם ששכח תלמודו יכול הוא לחזור וללמדו כבתחילה".	אלישע מזכיר לתלמידו: עד כאן תחום שבת!
אלישע מזכיר לתלמידו: עד כאן תחום שבת!	מטרת האמירה להזהיר את רבי מאיר מחילול שבת! הניסוח הוא של אלישע: "תלמיד חכם שסרח יכול לחזור בו " כך אלישע מגדיר את עצמו.
יש באמירה מעין מחאה: אני עדיין תלמיד חכם! רבי מאיר קולט את הרמז ואומר: "וכל כך חכמה יש בך ואי אתה חוזר בך?"	מנסה לחזור לתחום
מחליט ונשאר מחוץ לתחום.	נבלם על ידי התינוק המגמגם.
מסתמך על בת קול שהכריזה: שובו בנים שובבים	

חץ מלישע בן אבויה שידע כוחי ושמרד בי.	
מרד מתוך שיקולים שלו.	הותעה על ידי המלאכים, ולכן יש לראותו כאיוב ולא כמרדן.
תורתו הייתה שלא לשמה.	הבבלי מפצל של מעשיו של אלישע ובין תורתו.
כאשר בנותיו באו לפני רבי והזכירו את תורתו, התרשם רבי לא מעצם תורתו אלא מתוצאותיה: "ראו מה שהעמיד".	כשבתו של אלישע הזכירה לרבי את תורתו של אביה, ירדה אש מן השמים ורבי בכה מהתרגשות.
קברו נשרף באש והיה זה רבי מאיר שכבה אותו.	כשמת אלישע לא רצו לדונו בגיהנום בגלל תורתו ורק בהשתדלות רבי מאיר עלה עשן בקרבו
הם חוזרים ונפגשים כאשר אלישע חולה את חוליו האחרון ומת מתוך בכי, כשרבי מאיר מדבר לנשמתו הדוויה של רבו ומבכה את האש השורפת את הקבר ובעולם העליון שבו מתכונן רבי מאיר, כמשימה ראשונה, לפגוש את רבו.	אין אזכור לפגישה בין רבי מאיר ואלישע אחרי המפגש בין אלישע והתינוקות.
אלישע נידון ככלי זכוכית הטעון התכה יסודית.	אלישע נידון ככלי זכוכית הטעון התכה יסודית.
רק רבי מאיר עסק בכך. באומץ רב השווה עצמו לקונו ודרש: "ליני הלילה – ליני בעולם הזה שדומה ללילה, והיה בוקר... אם יגאלך... הקב"ה... ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי, חי ה'!"	כמה דורות של חכמים היו צריכים להשתדל בתיקונו של אלישע.
רבי מאיר, תלמידו המובהק, קדם ועשה זאת.	רבי יוחנן הוציא את אלישע מהגיהנום.
רבי מאיר היה צדיק יסוד עולם המשווה עצמו לקונו, צדיק שבטוח היה שייכנס לגן עדן ואין זה נאה שישאיר את רבו בחוץ.	רבי מאיר עצמו היה זקוק ל"תיקון", תיקון שהתמהמה עד זמנו של האמורא רבה בר שילה.
הירושלמי אינו נזקק לבעיה זו. יתכן שהתשובה נמצאת בדברי רבי: ראו מה שהעמיד!	מתקיים דיון על היתרו של רבי מאיר ללמוד תורה מאחר.

*הטבלה מבוססת על המאמר: מדרש מרכבה ועלייה לפרדס.

א"ב ברוך

רבי עקיבא מקבל מרבי אליעזר את סודות שיר השירים

במסגרת קטע העוסק בפטירתם של צדיקים, מובא במדרש הנעלם:

כשחלה רבי אליעזר הגדול, אותו יום ערב שבת היה. הושיב לימינו את הורקנוס בנו והיה מגלה לו עמוקות ונסתרות, והוא חשב שדעתו של אביו נטרפה עליו. כיון שראה שדעתו של אביו מתיישבת עליו, קיבל ממנו מאה ושמונים ותשעה רזים עליונים. כשהגיע לאבני שיש המעורבות במים עליונים, בכה רבי אליעזר ופסק מלדבר אמר לו: ראיתי שאעדר מהר מן העולם.¹

אמר לו: לך ואמור לאמך שתחלוץ תפילי במקום עליון, אחר שאסתלק מן העולם ואבוא לראותם לא תבכה², שהם קרובים לעליונים ולא לתחתונים, ודעתו של אדם אינה יודעת בהם.

עוד הם יושבים נכנסו חכמי הדור לבקרו. קילל אותם שלא באו לבקרו עד שבא רבי עקיבא.

אמר לו: עקיבא, עקיבא! מפני מה לא באת לשמשני? קילל אותו שמיתתו תהיה קשה ממיתת כולם.

בכה רבי עקיבא ואמר לו: רבי, למדני תורה.

פתח רבי אליעזר פיו במעשה מרכבה. באה אש והקיפה את שניהם.

אמרו חכמים: משמע שאין אנו ראויים וכדאים לכך.³

יצאו לפתח שבחוץ וישבו שם. היה מה שהיה והלכה האש, ולימד בבהרת עזה שלוש מאות הלכות פסוקות, ולימדו מאתים וששה עשר טעמים של פסוקי שיר השירים, והיו עיניו של רבי עקיבא יורדות מים, וחזרה האש כבראשונה. כשהגיע לאותו פסוק: "סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני", לא יכול היה רבי עקיבא לסבול ונשא קולו בבכי וגעה, ולא היה מדבר מאימת השכינה שהיתה שם.

לימדו כל העמוקות והסודות שבשיר השירים, והשביעו שלא ישתמש בפסוק אחד ממנו, שהקדוש ברוך הוא לא יחריב העולם בגללו, כי אין הוא רוצה שישתמשו בו הבריות, מרוב קדושה שיש בו.

אחר כך יצא רבי עקיבא וגעה ועיניו נבעו מים, ואמר:

וי רבי, וי רבי, שהעולם נשאר יתום ממך.

נכנסו אליו כל שאר החכמים ושאלוהו, והוא השיב להם.

הייתה השעה דוחקת לרבי אליעזר הוציא שתי זרועותיו והניחן על לבו. פתח ואמר: אוי, עולם, עולם עליון, חזרת לכנס ולגנוז מהתחתונים כל אור וכל מאור.

אוי לכן שתי זרועותי!

אוי לכן, שתי התורות שעתידות הן ביום זה להישכח מן העולם;

שאמר רבי יצחק: כל ימיו של רבי אליעזר הייתה התורה מאירה כביום שניתנה מהר סיני.

¹דוק, רבי אליעזר אינו גוסס והמידע על פטירתו המתקרבת בא אליו בדרך חזונית.

²הוא בוכה, אך דואג שאשתו לא תבכה. ביתר המסורות על פטירתו, אשתו של רבי אליעזר אינה מוזכרת.

³תופעה דומה מובאת באידרות בתיאור פטירתו של רבי שמעון בר יוחאי. מעין זה מובא בירושלמי דמאי פ"א ה"ג שכאשר שליחי רבי ביקשו את רבי פנחס בן יאיר ירדה אש מן השמים וסובבה אותו והפרידתו מהם.

והיו שואלים אותו בדין סנדל של ייבום, עד שיצאה נשמתו ואמר: טהור.

והיה [רבי עקיבא] צועק ובוכה. יצא לשוק ואמר: שמים שמים! אמרו לחמה וללבנה, שהאור שהאיר יותר מהן - שכך. (תרגום מהארמית, זוהר בראשית פרשת וירא, צח, ע"א - צט, ע"ב)

לפי שני התלמודים (סנהדרין סח; ירושלמי שבת סוף פ"ב) ואבות דרבי נתן כ"ה, חושש הורקנוס לטירופו של אביו ואינו לומד ממנו דבר. אך בזוהר, לומד הורקנוס מאביו מאה שמונים ותשעה "רזין עילאין" מספר שאינו ניתן לחלוקה. (189 בגימטריה קט"ף. היש בכך רמז לקטיפתו הצפויה של רבי אליעזר?) האב והבן נעצרו באבני שיש המתערבים במים עליונים - עניין הידוע לנו מ"ארבעה שנכנסו לפרדס". במקום מסתורי זה, ליד המים-הדמעות, צופה רבי אליעזר את פטירתו הקרובה מהעולם ובוכה. בעוד שבמקורות התלמודיים יוזם הבן את חליצת התפילין והאב מתנגד, הרי בזוהר יוזם רבי אליעזר את חליצתם על ידי אשתו. התפילין הן מעין מוחין עילאיים המתעלים לאתר עליון ובאמצעותם יוכל רבי אליעזר לבקר בביתו לאחר מיתתו.

לפי רש"י על קוהלת א, ט זה היה רבי אליעזר בן הורקנוס שדרש במעשה מרכבה לפני רבי יוחנן בן זכאי⁴ ואז ירדה אש מן השמים. כך ארע גם בלימוד של רבי אליעזר עם רבי עקיבא: האש הקיפתם ורמזה ליתר החברים שהם אינם זכאים ללימוד זה⁵.

כשעסקו בתורת ה"נגלה", הסתלקה האש, והם יכלו להצטרף, אך עם לימוד סודותיו של שיר השירים חזרה האש למקומה. כשהגיעו לפסוק "סמכוני באשיות כי חולת אהבה אני", (והרי אשיות לפי המדרש: אשים הרבה), חש רבי עקיבא טעמה של אהבה זו והבכי כבש אותו. בשלב הראשון לימד רבי אליעזר מאתיים ושישה עשר טעמים של שיר השירים ואילו בשלב השני הוא לימד את הרזים של שיר השירים.

"והיו שואלים אותו בסנדל דייבום עד שיצאה נשמתו". לפי ר' מרדכי מרגליות וגרשום שלום יש לגרוס כאן "סנדל דאימום", כמו בבבלי ובאבות דרבי נתן. מבחינה הלכתית יש להעדיף את גירסת התלמודים, כי סנדל המורכב על האימום לא נגמרה מלאכתו ולכן יש ספק אם יקבל טומאה. אך כל הגירסאות בזוהר תומכות בגירסתנו. נ"ל שהזוהר העדיף את הגירסה "סנדל דייבום" בגלל המשמעות המיסטית שהזוהר מייחס למצוות הייבום. לפי הזוהר, המנוחה דומה מבחינות רבות לאדם שמת בלי שהשאיר בנים, שעליו הזוהר אומר: "ונפק בהאי עלמא יחידא... אזיל כאבנא בקוספיטא עד ההוא אתר דטנרא תקיפא ואזיל ומשטטא בעלמא עד דקא אשכח פרוקא לאתבא" [ויצא מזה העולם יחידי... הולך כאבן בכף הקלע, עד אותו מקום של הסלע החזק ונכנס שם... והולך ומשוטט עד אשר מוצא מקום לשוב" (משפטים, ב, קו ע"א). "וההיא רוחא אזיל נע ונד עד דאשכח פירוקא", [ואותו רוח הולך נע ונד עד שמוצא גאולה] (פרשת כי תצא, ג, רפא ע"א)

. כך גם ארע לרבי אליעזר בתקופת נידויו, האח שמת נכנס למקום הסלע החזק ורבי אליעזר הגיע עם בנו לאבני שיש טהור. האח שמת בלי בנים ייגאל כאשר אחיו ואלמנתו יביאו בנים ורבי אליעזר נגאל כשתלמידיו- בניו חזרו אליו.

רבי אליעזר בכה פעם אחת ורבי עקיבא חמש פעמים. רבי אליעזר בכה כשנודע לו ממרומים על מותו המתקרב ורבי עקיבא בכה בראשונה כדי שרבו ילמדו; בשנייה, כתוצאה מההתרגשות מהלימוד; בשלישית, מתוך חולי אהבה; ברביעית, כשהספיד את העולם המיותם ובחמישית כשהגיב לדברי רבו על העולם שחזר לגנוז מהתחתונים כל מאור באומרו לשמש ולירח, שמעתה יש להם בלעדיות על האור. אחרי חוויית התגלות האש והאור ליד רבו מקבלים הדברים הללו משמעות חווייתית.

רבי שמואל אליעזר הלוי אידלש

⁴מסתבר שרמב"ם, שבהקדמתו למשנה תורה, החשיב את רבי אליעזר בן הורקנוס כגדול שבדורו, היה מעדיף את הגירסה: אליעזר. חילוף הגירסאות נובע מהדמיון בין אלעזר לאליעזר, וגם משקף את המחלוקת באבות פ"ב מ"ח, מי משניהם היה בחיר התלמידים. לפי הגירסה "אליעזר" בחגיגה, יובן מדוע רבי יהושע זכה להעביר את תורת המרכבה לתלמידיו ולא רבי אליעזר שעקב הנידוי לא התאפשר לו להעביר את עיסוק המרכבה לתלמידיו. לפי מדרש הנעלם שלפנינו עשה זאת רבי אליעזר בשעתו האחרונה. אמנם מדובר כאן בסודות שיר השירים ולא במרכבה, כמו כן רבי עקיבא אינו מרצה לפני רבו אלא שומע ממנו.

⁵מעין זה מסופר באידרות על פטירתו של רשב"י.

בן עזאי

בן עזאי הציץ ומת
מתוך שדבקה נפשו באהבה רבה
דבקות אמיתי בדברים עליונים
שהם יסודה
והציץ באור הזהיר
נתפרדה מן הגוף
ונתפשטה מכל מקרי הגוף.
באותה שעה ראתה מנוחה כי טוב
ולא שבה עוד למקומה,
וזו מעלה גדולה.
על כן נאמר:
"יקר בעיני ה'
המותה לחסידיו".

מהרש"א, חידושי אגרות על חגיגה יד, ע"ב מתוך "ספר ישן"

רבנו יוסף חיים זי"ע ה"בן איש חי" מבגדד

ואמרתם כה לזוי רבי שמעון בר יוחאי.

ואמרתם כה לזוי רבי שמעון צדיקאי:

איש אלוקים קדוש הוא, אשרי עין ראתהו, לב זככם ישכיל פיהו, אדוננו בר יוחאי..

ואמרתם:

ברוך הוא מפי עליון, קדוש הוא מהריון, מאור גליל העליון, אדוננו בר יוחאי.

ואמרתם:

גבור ואיש מלחמה, בדת תורה תמימה, מלא מדע וזכמה, אדוננו בר יוחאי.

ואמרתם:

דרש כל תעלומות, בעוז ותעצומות, עלה מעלות רמות, אדוננו בר יוחאי.

ואמרתם:

הוזהבא בתוך מערה, מפני הגזרה, שם למד סתרי תורה, אדוננו בר יוחאי.

ואמרתם:

ושם נברא מעין לו, וזרוב למאכלו, מה טוב זולקו וזבלו, אדוננו בר יוחאי.

ואמרתם:

זכר צדיק לברכה, דין ריכא ובר ריכא, זיכה רבים וזכה, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

זודש כמה הלכות, הם במשינה ערוכות, זה המרגזי ממלכות, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

טיהר את עיר טבריה, עשה אותה נקיה, הודו לו משימא, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

ידע כל הגסתרות, דבריו עושים פירות, ביטל כמה גזירות, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

כל ימיו אשר זויה, אות הקשת לא נהיה, כי הוא אות עולם היה, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

לכל ישראל האיר, בסוד תורה הבהיר, כאור הזומה מזהיר, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

מקום בוזר בשמיא, עם הנביא אוזיה, זה מבני עליה, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

נזומד מאוד למעלה, זכה ליקר וגדולה, כתר עליון לו נגלה, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

סיני סיני לו נקרא, ארי שיבזבורה, ממנו תצא תורה, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

עשה שבעים תיקונים, יקרים מפנינים, בם תיקן העליונים, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

פתוז את פיו בזוכמה, הוציא אור תעלומה, תיקן זהרי זומה, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

צדיק יסוד העולם, גילה מדרש הנעלם, יכול לפטור העולם, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

קולו זימר עריצים, והכרית את הקוצים, והציל הלזוזים, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

ראה פניו מאירים, בשבתו עם זוכרים, עת גילה סוד נסתרים, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

שילום רב על משכבו, מה יפיו ומה טובו, דובר אמת בלבבו, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

תורתו מגן לנו, היא מאירת עינינו, הוא ימליץ טוב עלינו, אדוננו בר יוזאי.

ואמרתם:

מתוך סידור חלקת יהושע

מתוך רות רבה גדולתו של אלישע

אמרו עליו על אלישע בן אבויה, שלא היתה העזרה ננעלת על אדם חכם וגיבור בתורה בישראל כמותו. וכיון שהיה מדבר ודורש בלשכת הגזית או בבית המדרש של טבריא, היו כל החברים עומדים על רגליהם ומאזינים לדבריו, ואחר כך באים כולם ונושקין אותו על ראשו.

אם בטבריא כך, קל וחומר בשאר מדינות ובשאר עירות.
רוח רבה, מהדורת לרנר, ח"ב עמ' 174, (עבודת דוקטוראט)

הרב יגאל אריאל רבי מאיר ורבו לפי מדרש משלי

ר' מאיר שאל את אלישע בן אבויה רבו: מהו "ואשת איש נפש יקרה תצוד" (משלי ו, כו).

אמר לו: בן אדם שהוא הדיוט אם נתפש הוא בעבירה, אין גנאי לו, למה, שהוא אומר: הדיוט אני, ולא הייתי יודע עונשה של תורה, אבל חבר אם נתפש בעבירה, גנאי הוא לו, מפני שהוא מערב דברי טהרה עם דברי טומאה. אותה תורה שהיתה לו יקרה הוא מבזה אותה, שעמי הארץ אומרים: ראו חבר שנתפש בעבירה ובוזה את תורתו, לכך נאמר "נפש יקרה תצוד".

אמר לו: רבי, מהו עונשה של אשת איש לעתיד לבוא? אמר לו: בני, עד שאתה שואלני בדבר זה, בוא וראה מה כתיב למטה מן העניין "היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה וגו' כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה" (שם, ו, כז), נאמר כאן "לא ינקה", ונאמר להלן בחילול השם "כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא" (שמות כ, ז), מה להלן כל ממונן, אף כאן לא ינקה, מפלת כל זכויותיו.

אמר לו: רבי, אין לו תקנה?

אמר לו: בני, פעם אחת הייתי יושב לפני בן עזאי חברי והיינו מעיינין בפרשה זו, כיון שבאנו לפסוק זה, אמר לי: ילך ויגדל יתום בתוך ביתו וילמדו תורה ויעסוק בכל המצוות, ומתכפרין לו עוונותיו לעולם הבא, על מנת שלא יחזור בעבירה ויעשה תשובה.

אמרתי לו: ראייה לדבר זה מניין?

אמר לי: כתיב "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב" (ירמיה ד, ה), למה, "כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם" (שם ג, יב).

אמרתי לו: כבר יש לי תשובה אחרת שהיא גדולה ממנה, שנאמר "שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך" (הושע יד, ב), אפילו כפרת בעיקר! מה אם מי שכופר בעיקר, הקב"ה מקבלו בתשובה, אף זה הקב"ה מקבלו בתשובה! מדרש משלי, מהדורת בובר, ו

נוסח זה איננו חוזר על הדרשות שהופיעו במקומות אחרים, אלא מעמיד את הוויכוח האגדי-פרשני בין אלישע לר' מאיר על נושא חדש. אלישע אמר כאן דברים סותרים ומקוטבים מאד. מצד אחד האדיר את חומרת חטאו של תלמיד חכם שסרח, בגלל חילול השם הכלול בו, והשווה אותו לאיסור אשת איש. מצד אחר הגדיל את אפשרות התשובה, ובשעה שכן עזאי מצא לחוטא תקנה בחסד ובמצוות, הדגיש אלישע שגדול כוחה של התשובה עצמה לכפר על הכל.

נראה שדברי אלישע הולמים יותר מכל את עצמו, הוא תלמיד חכם שנתפס בעבירה וביזה את התורה, ואף על פי כן שערי התשובה פתוחים לקבל מי שנכשל בעבירה חמורה. ואכן ר' מאיר נרמז מיד ואמר לו "ישמעו אזניך מה שאתה מדבר, אם אלו הקב"ה מקבלן בתשובה, על אחת כמה וכמה אתה, שיש בך כל התורה כולה, ולמה אין אתה עושה תשובה?" מסתבר אפוא שמלכתחילה ביקש אלישע דרך חזרה, ודרש את דרשתו כדי שיבין ר' מאיר לאן הדברים מתבקשים. אולם, כאשר ר' מאיר תבע ממנו להסיק את המסקנות ולעשות תשובה, חזר אלישע והתרחק. לא היה בו העוז לעשות את הצעד המכריע עד סופו, והוא הסתתר מאחורי ההרגשה שאין הדבר תלוי בו וכבר נגזרה עליו גזירה מן השמים.

נענה ר' מאיר תלמידו, אמר לו: רבי, לא ישמעו אזניך מה שאתה מדבר, אם אלו הקב"ה מקבלן בתשובה, על אחת כמה וכמה אתה, שיש בך כל התורה כולה, ולמה אין אתה עושה תשובה?!

אמר לו: פעם נכנסתי לבית הכנסת וראיתי תינוק אחד שיושב לפני רבו, והיה רבו מקרא אותו: "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי ותשא בריתי עלי פיך" (תהלים נ, טז), והיה תלמיד משיב ואומר: "ולאלישע אמר אלהים מה לך לספר חקי ותשא בריתי עלי פיך", כיון ששמעתי כך, אמרתי: על אלישע נחתמה הגזירה מלמעלה.

ענה ר' מאיר ואמר: רבי עשה תשובה בעולם הזה, ואני עומד בגזירה בספקולא שלך ליום הדין לעתיד לבוא.

אף על פי כן לא קיבל עליו.

כיון שמת באו ואמרו לו לר' מאיר: בוא וראה האש שהוא אוכל על קברו של רבך! באותה שעה פרס ר' מאיר טליתו על קברו של רבו, והיה משביע האש, ואומר: "ליני הלילה והיה בבוקר אם יגאלך טוב יגאל ואם לא יחפץ לגאלך וגאלתיך אני חי ה' שכבי עד הבקר" (רות ג, יג),

ליני הלילה - בעולם הזה שכולו לילה,

והיה בבוקר - לעולם הבא שכולו אור,

אם יגאלך טוב יגאל - זה הקב"ה, דכתיב ביה "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמה, ט),

ואם לא יחפץ לגאלך וגאלתיך אנכי, חי ה'!

כיון שהזכיר עליה שמו של הקב"ה נכבה האש.

(שם)

בסופו של דבר, זכותו הגדולה ביותר של אלישע לא נמצאה בו עצמו, אלא בכך שהעמיד את תלמידו הגדול, את ר' מאיר, תלמידו הטובים ביקשו עליו רחמים ובגללם זכה אחר לכפרה.

ר' מאיר שיחזר במעשיו את פגישתה הנואשת של רות עם בועז בגורן. רות, האשה הדחוייה והמורחקת ביקשה את חסותו של בועז והוא גאל אותה. דגם זה הוא אב-טיפוס של גאולה לדורות. ר' מאיר פרס את טליתו על הקבר, כבקשתה הנרגשת של רות "ופרשת כנפך על אמתך כי גואל אתה", ובכך התחבר אל רבו שנתרחק ופרס עליו את חסותו. ר' מאיר נכנס לעובי הקורה וקשר, מתוך מעורבות אישית, גם את תשובת בועז לרות, על אלישע רבו "ליני הלילה והיה בבוקר אם יגאלך טוב יגאל, ואם לא יחפץ לגאלך וגאלתיך אנכי, חי ה' שכבי עד הבקר".

סיפורם של רות ובוועז הוא תעודה מופלאה, המכחישה את כל יסודות כפירתו של אלישע בן אבויה. יש כאן טרגדיה שבה עוברת רות סבל אישי נורא, אולם סבל זה אינו התעמרות שרירותית של הגורל, כסברתו של אלישע, ואינו עקר. הסבל יסודו בחטא המוסרי, בהתרחקות מדעת של אלימלך ובניו מן העם ומן הארץ, והייסורים הביאו בסופו של דבר להתעלות אישית, מוסרית וחברתית. מגילת רות הריהי סיפור של גאולה ותיקון. מתוך הייסורים צומח אושר חדש, העם נושע, נעמי שבה לביתה, ורות משתקמת ונגאלת. בניגוד לתפיסתו המקובעת של אלישע, מתגלית כאן ניידות חברתית מקסימאלית, דווקא בענייני נישואין ויוחסין שהם מטבעם שמרניים יותר, ודווקא האשה הזרה, הדחוייה מן הקהל, זוכה להתקרב ולהיעשות אמה של מלכות. תהליך התיקון הוא דו-כיווני, בועז הוא הגואל, יש לו הכוח לגאול, אבל הוא נשאר רדום ועירירי. רות פנתה אליו בתחינה ועוררה אותו לפעול, בועז נענה לה והושיע אותה חרף כל הדעות החברתיות הקדומות, ובכך גאל את עצמו. הדברים נכונים גם לגבי תורתו של אלישע. ר' מאיר חי מתורתו של רבו והתכסה בה, אבל לא המשיך לפעול לתיקונו. האש הבוערת בקברו של אלישע, עוררה את ר' מאיר לחזור ולפרוס את טליתו (שהיא בעצם של רבו) על הקבר ולגאול אותו, הוא החזיר את אלישע אל חיקה של האומה, ובכך גאל את עצמו ואת תורתו.

ארפא משובתם, הוצאת מדרשת הגולן, תשנ"ט

רבי ראובן בן האשקי כ"ץ סודות הפרד"ס

סוד ד' שליבות שראה יעקב בסולם הם ארבע שנכנסו לפרדס ואז אמר יעקב כאשר רא"ם, ראשי תיבות: "ר' מאיר אחר"

(מגלה עמוקות אופן רמז)

ארבע נכנסו לפרדס ואחד היה אחר שיצא לתרבות רעה, שראה מטטרון יושב, אמר: שמע מינה שתי רשויות הן... והקלקול של אחר בא מן אלישע (הנביא). כי אלישע דחה לגחזי, והיה אחד מן אותן ארבע אנשים שאין להם חלק לעולם הבא ואחר כך נתגלגל באחר. ולכן כיון שאלישע היה הגורם הזה שרחה אותו, נקרא הוא על שמו. כי עשה שלא כדין... וזה הראה הקב"ה למשה תחילת שליחותו בלבית אש מובא בתרגום: "מטטרון חזה". לכן "אליו בלבית אש" נוטריקין "אלישע" בן "אבויה: וזה סוד "אחר נאחז בסב"ך" בגימטריה חנוך שהוא מטטרון. ומשה רצה לתקן גחזי וקלקול אלישע וזה שכתוב: "אעברה נא ואראה", אעב"רה אותיות ארבע"ה "נס" ארמי. רוצה לומר: אתקן גחזי שהיה אחד מארבע אנשים מצורעים שהיו אצל נס ארמי במחנה ארם. והשיב הקב"ה: לך, כבר נגזרה גזירה, שובו בנים שובבים חוץ מאחר!

(מגלה עמוקות)

ר' מאיר היה ניצוץ של מטטרון שנאמר עליו: ר' מאיר חכם וסופר. שהוא ספרא רבא דלעילא, הוא סוד "אפוטרופוס שמינהו אבי יתומים", זה הקב"ה שמינהו על ישראל שיהא מליץ יושר עליהם והוא "מלאך מליץ אחד מני אלף". אמרו רז"ל על רבי מאיר שלא עמדו חבריו על סוף דעתו, כי היה יכול לטהר השרץ במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא, ועל כן הוצרך רבי מאיר ללמוד תורה מאחר שהיה אוכל מעץ הדעת טוב ורע.

ילקוט ראובני, בראשית, מהדורת למברג 1860, עמ' מט-נא, ענייני חנוך

א' י' דויד אל תאמרו 'מים מים'

אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים! משום שנאמר (תהלים ק"א, ז) "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני".¹ (חגיגה יד ע"ב)

כרקע לסיפור הפרדס עלינו לזכור שנשקפות סכנות למעפילים לעולמות עליונים. אף משה הסתכן כשהמלאכים אמרו: "מה לילוד אישה בינינו"? (שבת פח ע"ב). כמו כן, העיסוק בפרדס כרוך בעלייה ובכניסה אל מדורים עלומים ועל המבקר להתכונן למצבים בלתי צפויים. לפיכך הנחה רבי עקיבא את חבריו: "כשאתם מגיעים לאבני שיש טהור אל תאמרו 'מים מים'". כדי להבין הנחייה זו יהא עלינו לעיין בגמרא (בבא בתרא ד ע"א) המספרת שהורדוס ציפה את כותלי המקדש עם רבדים של אבני שיש ירוק ולבן או ירוק וכחול ולבן² שהיו נראים כגלי הים.

לשיש חזוני זה יש מקבילות במקרא. מסופר שבסיני היה "ותחת רגליו [של ה'] כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר" (שמות כד י). בחזון יחזקאל הכיסא היה "כמראה אבן ספיר" (א, כו³). מסתבר שיש זיקה חזונית בין מראה השיש הכחול-ירוק-לבן של בית שני, ובין מראות לבנת הספיר ואבן הספיר.

זיקה חזונית זו מתבהרת לאור דימויה של התכלת. מובא במנחות מג ע"ב שהתכלת שבציצית דומה לים, ים דומה לרקיע ורקיע דומה לכיסא הכבוד. כמו כן מובא שתכלת דומה לעשבי השדה (ירושלמי ברכות א, ב ומקבילות). מסתבר שהמראה של כתלי המקדש המזכיר את גוני התכלת⁴, הלהיב את דמיונם של נלבבים אנשי הסוד, וכשהגיעו לגבהים רוחניים הם חזו בכותלי המקדש הדומים לגלי הים ולקצף הלבן שביניהם. אזהרת רבי עקיבא הייתה, "אל תרחפו", אל תתעכבו למראה "מים" שקריים אלה, המשיכו בדרככם לעבר יעדכם ללא הסחת דעת⁵.

היו חכמים שמצאו יסוד מאיים במים אלה:

"ומובא בהיכלות רבתי: מפני ששומרי היכל-פתח-שיש מטילין ומשליכין אלף אלפי גלי מים ואין שם אפילו טיפה אחת. אמר רבי עקיבא, נראה כמו שיש בו גלי מים ואין בו אפילו טיפה אחת, אלא אוויר זיו אבני שיש טהור... שהיה זיו פניהם דומים למים. והאומר, 'מים הללו מה טיבן', נהדף" (רבנו חננאל חגיגה יד ע"ב)⁶. לפי זה, אזהרת רבי עקיבא הייתה: אל תפחדו, המשיכו ליעדכם ללא רתיעה.

בן זומא

אזהרתו של רבי עקיבא, "כשאתם מגיעים לאבני שיש טהור אל תאמרו 'מים, מים!' תובן לאור חווייתו של בן זומא, שצפה בהר הבית ברבדי השיש דמויי הגלים ואמר: "מים...מים".

תנו רבנן: מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית, וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו. אמר לו: מאין ולאין בן זומא?

אמר לו: צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים, ואין בין זה לזה אלא שלש אצבעות בלבד, שנאמר (בראשית א, ב) "ורוח אלהים מרחפת על פני המים" - כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת.

¹ מבנה הקטע בשלמותו מבהיר: "עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי ... לא ישב בקרב ביתי עשה רמיה, דבר שקרים לא יכן כנגד עיני". לפי פשוטו הקטע מתאר את ביתו של דוד, אך בסוגייתנו הוא מתאר את בית ה'.

² בבא בתרא ד ע"א: "אמר רבה: באבני שישה ומרמרא, איכא דאמרי: באבני כוחלא שישא ומרמרא" רש"י: שיש כחול ירוק ולבן.

³ ניתן למצוא זיקה בין מראה המרכבה שראה יחזקאל ובין הכרובים והבקר שנשאו את 'ים שלמה' (מל"א ז כג-לו; דבה"ב ג, ז-יד; ד, ב-ה). הוא גם "שמע" את המים (יחזקאל א כד).

⁴ ידידי פרופ' מרדכי כסלו הצביע על אפשרות שבהפקת התכלת בבתי מלאכה שונים נוצרו גוונים שונים שהיו נוטים לירוק או לכחול.

⁵ עפ"י רש"י ד"ה אל תאמרו.

⁶ מדרש דומה (תנחומא וירא כב) מספר שכאשר אברהם היה בדרכו לעקדה בהר המוריה, השטן התחפש לנהר כדי למונעו מלהגיע ליעדו. אך אברהם לא נרתע המשיך בדרכו, נכנס למים וכשהגיעו לצווארו, הנהר נעלם.

אמר להן רבי יהושע לתלמידיו: עדיין בן זומא מבחוץ. הרי 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים' מתיי הייתה? - ביום הראשון, [אך] הבדלה [בין מים עליונים ובין מים תחתונים] - ביום שני הייתה, שכתוב: (בראשית א, ו) "ויהי [רקיע] מבדיל בין מים למים".

וכמה [המרחק בין מים עליונים ובין מים תחתונים]? - אמר רב אחא בר יעקב: כמלוא חוט. ורבנן אומרים: כמו הרווחים שבין הלוחות שבגשר. מר זוטרא [ויש אומרים: רב אסי] אמר: כשתי גלימות הפרוסות זו על גבי זו, ויש אומרים: כשתי כוסות המונחות המונחות זו על גבי זו (חגיגה טו ע"א).

טעותו של בן זומא הייתה שזיהה את המים העליונים שהופרדו ביום שני עם "רוח אלקים"⁷ שריחפה ביום ראשון.

הזיקה בין אבני המקדש דמויי גלי המים ובין מים תחתונים ומים עליונים נמצאת גם בדברי החכמים החולקים על בן זומא וסוברים שהמרחק בין מים עליונים ומים תחתונים הוא כמלוא נימה; כקורות הגשר; כשתי גלימות המונחות זו על גבי זו; וכשתי כוסות המונחות זו כעל גבי זו. גם הם מוצאים זיקה בין שורות האבנים והמים, אך לשיטתם המרחק בין המים התחתונים והמים העליונים משקף את מצבן הריאלי של שורות האבנים השוכבות זו על גבי זו. ואילו לפי בן זומא המים העליונים, כרוח אלקים מרחפים מעל המים התחתונים. אזהרתו של רבי עקיבא נועדה לשמור על זיקה מרבית למציאות וגם להימנע מהתעכבות בעלייה לפרדס, ולכן הציע, כסייג, להישמר מכל אזכור של מים.

יש לציין שבן זומא שחרג מהמציאות היה מהופנט על ידי חזונו ולא שת לבו לרבי יהושע שעמד נכחו. אילו היה עוסק ב'אבני שיש' אלו בעלייתו לפרדס, לא היה מגיע ליעדו.

הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק

אלישע ו'אחר'

אסור לשלול ממישהו את היכולת לשוב בתשובה. חז"ל מספרים, כי ר' מאיר ביקש מ"אחר", בשעה שהלה רכב על סוסו בשבת, "אף אתה חזור בך", ו"אחר", לפי ש"ס בבלי, ענה לו: "כבר שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בנים שובבים חוץ מ'אחר'", ולפי הירושלמי: "פעם אחת רוכב הייתי על הסוס ביום הכיפורים שחל להיות בשבת אחורי בית קודש הקודשים ושמעתי בת-קול: "שובו בנים שובבים, חוץ מאלישע בן אבויה וכו'". וכי סבורים אתם, כי "אחר" אכן שמע מה ששמע והבין לנכון את הבת-קול? חס ושלום! הייתכן שבת-קול תפסוק בניגוד ליסודותיה של אמונת היהדות, נגד ההלכה של "אפילו כפר בעיקר כל ימיו ועשה תשובה באחרונה, מקבלין אותו, שנאמר: 'תשב אנוש עד דכא' עד דכדוכה של נפש". כיצד יכלה הבת-קול לדחות את התנא הגדול שהציץ ונפגע? אולם הרי שמע בת-קול, וכך סיפר לתלמידו החביב, רבי מאיר. "אחר" לא היה משקר לו. אם כן, מה רצתה הבת-קול ממנו, מהתנא הנבון והתועה הטרגי?

ועוד משהו עלינו לשאול: ממה נפשך, אם לא היה ברצון הבת-קול ש"אחר" יעשה תשובה, למה בכלל לטפל בו? למה פתחה ה"בת-קול" במילים מעודדות "שובו בנים שובבים" וחתמה בגזירה הנוראה "חוץ"? הלא ה"בת-קול" לא רצתה להתגרות ח"ו בתנא התועה?

נדמה לי, כי את תוכנה האמיתי של הבת-קול נוכל למצוא בשינוי הנוסחאות בין הבבלי והירושלמי. איך פנתה הבת-קול אל החוטא? מה שם קראה לו הבת-קול? אלישע בן אבויה, בשמו הנכון, או "אחר", הכינוי שלו? התשובה היא פשוטה מאד. המילים של רוך ואהבה, "שובו בנים שובבים" בוודאי היו מופנות אל אלישע בן אבויה. הבת-קול קראה לו, התחננה לפניו, משכה אותו אליה; אותו פינקה השכינה כאם אשר בכל הנסיבות מלמדת זכות על בנה. המילה החריפה "חוץ" התייחסה אל "אחר", ולא לאלישע בן אבויה. הבבלי מוסר את הנוסח המדויק של הבת-קול. השכינה עוררה ומשכה אליה את אלישע בן אבויה, אך דחפה והרחיקה ממנה את "אחר". מדוע? מפני שהתנא האמיתי, החכם מחכמי ישראל אשר רבי מביא מתורתו בפרקי אבות - מעולם לא חטא, מעולם לא בגד בכנסת ישראל, מעולם לא התחבר לרומאים,

⁷ בתוספתא חגיגה מובא "ואומר כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף" (דברים לב, יא) מה נשר זה טס על קנו ...". ייתכן שלפי זה ראה בן זומא את המים העליונים בתנועה כטיסת הנשר וכריחוף רוח אלקים.

מעולם לא רצה לנתק ילדים יהודים מתורה ויראת שמים. מישהו אחר בגד; אישיות אחרת, "אחר". הבגידה באה באורח מוזר. בבוקר לא עבות אחד לא הכיר אלישע בן אבויה את עצמו; טעות פטלית טעה בנוגע לעצמו. גילגול, נשמה שחורה ומכוערת נכנסה בו, הקסימה אותו ושיכנעה אותו כי אין הוא תלמידם של חכמי המסורה, כי שונא הוא את כל הקדוש, כי כנסת ישראל איננה אמו, כי עתידה איננו שלו.

לפתע נלכד אלישע בן אבויה ברשתו של "אחר", שהתחזה כתנא לשעבר. ה"אחר" הזה ברח מבית המדרש. מכיסיו של "אחר" זה היו נושרים ספרי מינים, ה"אחר" הזה חילל את השבת ולעג לכל היקר והקדוש. אולם אלישע בן אבויה האמיתי, חבוי במעמקי האישיות, מעולם לא בגד בהקב"ה ובכנסת ישראל. הוא רק שבוי היה באישיות זרה, ב"אחר". פעם אחת, ביום הכיפורים שחל להיות בשבת, נשתגע "אחר", עלה על סוסו בפרהסיא ודהר במהירות הבזק דרך ישובים יהודיים. קול דהרתו הדהד ברחובות הערים והעיירות הריקים בארץ ישראל. יהודים הביטו בהשתוממות דרך חלונות בתי המדרש – מי הוא גס-הרוח המפריע את המנוחה הקדושה של שבת שבתון? – שאלו משתאים ומבוהלים האחד את השני. פתאום קרה משהו מופלא. בנפשו של התנא הנבון, באישיותו המוקסמת, נתעורר אלישע בן אבויה. נשמה נהדרת, שהיתה רדומה במעמקי הנפש, נתעוררה. התקוממה לרגע ודחפה את ידו של "אחר" שיכוון את הסוס כלפי קודש הקודשים.

למה פתאום יעבור על פני קודש הקודשים כשהוא רוכב על סוסו, דוקא ביום כ שהוא מחללו בפרהסיא? "אחר" בעצמו התפלא מדוע הוא נמשך לקודש הקודשים בדיוק באותו יום הקשור ומהודק למקום הקדוש. פתאום התחילה הנשמה השבויה, בת מלך האסורה ברהטים לדרוש ממנו שיכירה: "הכר נא, הכתנת בנך היא"; אלישע, אין אתה "אחר"! הנשמה השחורה שהנך שבוי אצלה, ומוקסם ממנה, אינה ידיתך אלא שונאתך הגרועה ביותר; אלישע: הזדהה אתי, עם כל העבר, עם רבותיך, עם חבריך. בוא אלי, הרחק מאתך את ה"אחר" - "אחר" אינו אתה, הוא השטן בעצמו!

חזור בך, "שובו בנים שובבים, שובה ישראל"! הלא עיניך רואות כי נמשך אתה כבאבן שואבת אל קודש הקודשים. אלישע, יום הכיפורים היום, הקב"ה ממתינ ומצפה לכל אחד שיבוא אליו; אלישע, האינך שומע את ה"בת-קול" המתחננת לפניך שתעשה תשובה? אתה דוהר כעת על יד קודש הקודשים - הזוכר אתה איך שהרבי היה מספר על עבודתו של הכהן הגדול, איך היה שר את ניגון הוידוי של הכהן הגדול. אלישע, הכר את עצמך, האזינה לבת-קול: "שובו בנים שובבים, שובה ישראל"!

לרגע קט עיכב אלישע בן אבויה את סוסו ובת-קול הגיעה לאוזניו:

"שובו בנים שובבים, שובה ישראל – חוץ מ"אחר"!!! כוונת הבת-קול היתה כי אלישע ישליך מעליו את "אחר", את האישיות הזרה, יסתייג מזהות-השקר שלו, - בוא אלי, בן שובב; השאר את "אחר" בחוץ!... אולם הגורל הטרגי גרם לזה, כי אלישע בן אבויה טעה ובמקום "חוץ מאחר" שמע את שמו בפירוש: חוץ מאלישע בן אבויה, כפי גירסת הירושלמי. הוא סבר, כי "אחר" והוא זהים וכי הוא, אלישע בן אבויה, איננו יכול להשאיר את "אחר" לבדו. הצליף בשוט על סוסו ונעלם, ובאותו רגע נעלמה דמותו הטהורה של התנא הגדול, שלא הכיר את עצמו. הירושלמי מסיים: "שידע את כוחי ומרד בי". יודעים אתם מדוע מרד אלישע בן אבויה בבורא העולם, למרות היותו גדול כל כך בתורה? מפני שהתנא לא הבין את כוחו הוא ובגד בעצמו; לא ידע את כוחו ומרד בעצמו. אי-ידיעת עצמו והערכה לא נכונה של אישיותו גרמו לחטא הטרגי.

חמש דרשות, עמ' 125-127

הרב חיים שמואלביץ

אחרית דבר מראשיתו

מובא בגמ' חגיגה (טו, ע"א): "ת"ר מעשה באחר שהיה רוכב על הסוס בשבת, והיה ר' מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו וכו', אמר לו: אף אתה חזור בך, אמר לו: ולא כבר אמרתי לך, כבר שמעתי מאחורי הפרגוד: שובו בנים שובבים חוץ מאחר".

ובתוס' כתבו בשם הירושלמי: "למה אירע לו כך וכו', אמר לו [אחר לר"מ]: ר' עקיבא רבך לא כך דרש [את הפסוק (קהלת ז ח), "טוב אחרית דבר מראשיתו"], אלא טוב אחרית דבר, שהוא טוב מראשיתו, ובי היה המעשה, אבויה אבי הוה מגדולי ירושלים, וביום שבא למהולי קרא לכל גדולי ירושלים והושיבן בבית

אחד, ולרבי אליעזר ולר' יהושע במקום אחר... ישבו ונתעסקו בדברי תורה, ירדה אש מן השמים והקיפה אותם, אמר לון אבויה אבא: גוברין מה באתם לשרוף ביתי? אמרו לו: ח"ו אלא יושבין היינו וחוזרין דברי תורה מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני, לא באש ניתנו? אמר, הואיל וכך כוחה של תורה, אם יתקיים הבן הזה, לתורה אני מפרישו, ולפי שלא היתה כוונתו לשמים לפיכך לא נתקיימו בו".

ויש להתבונן שבגמ' (שם ב) מובא: "אחר, מאי? [פירש"י מפני מה בא לידי כך ולא הגינה תורתו עליו], - זמר יווני לא פסק מפומיה. אמרו עליו על אחר, בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו", ובגמ' קידושין (לט, ע"ב) אמרו על אחר: "לישנא דחוצפית המתורגמן חזא (ראה) דהוה גריר ליה דבר אחר, אמר: פה שהפיק מרגליות ילחך עפר, נפק חטא".

ונראה שאעפ"י שהרבה גורמים היו לו לאחר שיצא לתרבות רעה, מכל מקום בהכרח שיימצא איזה שורש רע בראשיתו, שממנו צמחו הפירות הרעים אצל אחר, והשורש היה אצל אביו שלא נתכוין לשם שמים, ושורש זה הצמיח ראש ולענה אצל בנו, וזהו שדרש ר' עקיבא "טוב אחרית דבר שהוא טוב מראשיתו".

ולכשננתבונן, הפגימה בכוונת ה"לשמה" שהיתה אצל אבויה היתה פגימה דקה מאוד, שהפריש את בנו לתורה רק משום שנתפעל מכוחה ומכבודה של תורה, והיה לו להפרישו לתורה כי "חיים" הוא צריך, והיא חייך ואורך ימים, ופגימה דקה כזו דיה לגדל ולהצמיח מרורות כ"אחר".

והתחלת הריקבון אצל אחר היתה בזה שלא פסק מפיו זמר יוני, ועל ידי כן בא לידי כך שספרי מינים היו נושרים מחיקו, והיינו דברי כפירה בשכר ועונש וקושיות מקושיות שונות על ההשגחה וכדו'. ואף על פי שמסתמא בתחילה לא הסכים עמהם והשתדל ליישב את הקושיות, שהרי עדיין היה חובש בית המדרש מכל מקום כשהאדם מתהלך עם קושיות כאלו, אף אם הוא מוצא להם תשובות, הקושיות מחלחלות בלב, וזו היתה הכשרת הקרקע להמשך ירידתו, ובראותו את לשונו של ר' חוצפית המתורגמן נגדרת בביזיון, נתעוררו לתחייה כל הקושיות שספג אל תוכו, ובא לידי כפירה.

ובזה נבין פשר הדבר מדוע יצא אחר לתרבות רעה למראה דבר זה, והרי אלפים ורבבות מישראל למן גדולי עולם עד הפשוטים שבישראל, ראו דברים מחרידים יותר בכל הגזירות שעברו עלינו, אם בגזירות תתנ"ו ות"ח ואם בדורנו אנו, ועמדו באמונתם ולא יצאו לתרבות רעה, אלא אדרבה הצדיקו את הדין ונתעלו על ידי כך למדרגות נעלות יותר, וכמו שאמרו: "בשעה שהקב"ה עושה דין במקודשיו הרי הוא מתיירא ומתקלס ומתעלה" (ילקוט שמעוני, שמיני סוף רמז תקכה).

אלא שאצל אחר היתה הקרקע מוכשרת מתחילה לכך על ידי קושיותיו, ומשום כך יצא לתרבות רעה, ותחילת המשכו לזמר יווני ולספרי מינים היתה כתוצאה מן השורש הרע שניטע בקרבו ביום שנימול.

ומכאן נלמד עד כמה חייב בן תורה להיזהר מכל שורש ונטייה לרע, ובל יאמר בלבבו: הן אין כאן מעשה עבירה, שהרי גם נטייה קלה לרע בכוחה להצמיח פירות רעים ומרים עד מאד. ומידה טובה מרובה, ע"י נטייה קלה לצד הטוב (כמעשי האבות) עתידים לצמוח פירות נאים ומתוקנים.

פרשת וירא, תשל"ב, שיחות מוסר, התשס"ב, מאמר י

הרב אהרן קוטלר

טוב אחרית דבר מראשיתו

כתיב (קהלת ז, ח): טוב אחרית דבר מראשיתו, ואמרו ז"ל: טוב אחרית דבר כשהוא טוב מראשיתו, ודבר זה אמר לו אחר לרבי מאיר בשם רבי עקיבא והוסיף. ובי הוה המעשה, אבויה אבי הוה מגדולי ירושלים, וביום שבא למהולי קרא לכל גדולי ירושלים והושיבן בבית אחד, ולרבי אליעזר, ולרבי יהושע במקום אחר, מן דאכלין ושתין שרין מטפחין ומרקדין, אמרו עד שהם עוסקים בשלהם נעסוק בשלנו. ישבו ונתעסקו בדברי תורה, ירדה אש מן השמים והקיפה אותן, אמר להם אבויה אבא: מה באתם לשרוף ביתי? אמרו לו, חס וחלילה אלא יושבין היינו וחוזרין דברי תורה, מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים, והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני, לא באש ניתנו?! אמר: הואיל וכך כוחה של תורה, אם יתקיים הבן הזה, לתורה אני מפרישו. ולפי שלא היתה כוונתו לשמים לפיכך לא נתקיימו בו, (ירושלמי חגיגה פ"ב, ה"א). רואים מכאן חידוש גדול עד כמה הדברים תלויים בשורשם הראשון, והרי הכוונה הפגומה היתה אצל אביו,

שבגללה גידלו לתורה, ואיזו שייכות יש לה ללימודו הוא, והרי גם כוונת אביו לא היתה - לפי המבואר - לקבל כבוד מבני אדם, רק דכשראה שהאש מלהטת סביב רבי אליעזר ורבי יהושע, ראה עוצם חשיבות התורה וגודל ערכה, ורצה לגדלו לתורה. אך מכל מקום אין זה מן המובחר, שנתעורר לזה מצד התגלות כבוד התורה בחיצוניות לעיני כל, ומחשבה זו כבר גרמה שיצא אחר לתרבות רעה, ואילולא מחשבה זו היתה תורתו מגינה עליו, שכן בלא מחשבה זו היתה תורתו בקדושה יותר.

ולהשתומם ולהתבהל על הדבר הזה, שמחשבתו של אביו שלא היתה רצויה כראוי, הביאה לתוצאות מבהילות כאלו, שהם נגד כל יסודי הדעת ונגד המציאות, לפי דרך הטבע, שחכם בתורה ממדרגה כזו – וכמו שאמרה הבת קול: "שובו בנים שובבים חוץ מאחר, שידע כוחי ומרד בך" - יצא לתרבות רעה ע"י מחשבה בלתי טהורה בגרמא של תורתו, ומפורש בשם הגר"א על מאמר ר' חייא (כתובות קג, ע"ב) אני אעשה שלא תשתכח תורה מישראל, שזרע פשתן לעשות רשתות לצוד צבאים לכתוב על עורותיהן התורה ללמדה לתינוקות, ומה צריך היה לכל הטרחות הללו? ואמר הגר"א, כי צריך שיהא הכל בכוונה לקדושה, אף הסיבות הקדומות והרחוקות מאוד, כמו זריעת הפשתן לעשות רשתות לצידת בעלי החיים. וכתוב בשם הגר"א, שאם יעשו הגרזן לכריתת העצים לבניין בית הכנסת לשם שמים, לא יתפללו בו בכוונה זרה. משנת רבי אהרן, עמ' ר

הרב אליהו דסלר

טעותו של אלישע בן אבויה

הן ההסתכלות החיובית מולידה ציורים מועילים שיש בכוחם לפעול עלינו למעשה. למשל, כשאנו לומדים שהמעשים הרעים הינם נגד רצונו יתברך מקלקלים בעולמות העליונים, ומצערם את השכינה, וכדומה, הרי כל זה מתגלה אלינו לפי אמיתת ערכנו כדי שנדע כמה גדלה רעתנו. ואם נשוב ונבחין בהשגה שלילית, שנעלה הוא יתברך מהיות נפגע במעשינו, כמו שאומר הכתוב "ורבו פשעך מה תפעל בו", לא תצא לנו קולא מזה, אלא אדרבא, קל וחומר הוא: אם רם ונשא הוא כל כך, ועם כל זה גזר וציוה על עבודתו, הרי תכפל רעתנו פי כמה כשעברנו על מצוותו.

...אולם מי שלא יבחין על פי דרך זה - ניזוק הוא בהסתכלו למעלה ממדרגתו. ונוראה היא סכנת החילופים הנ"ל הנעשים על ידי היצר, עד שגם תנא כאלישע בן אבויה נכשל בהם ויצא לתרבות רעה. עיין חגיגה (טו): "אחר קיצץ בנטיעות...מאי היא, חזה מטטרון דאתיהבא ליה רשותה למיתב למיכתב זכוותא דישראל. אמר גמירא דלמעלה לא הוי ישיבה... שמא חס ושלום שתי רשויות הן. אפקוהו למטטרון ומחיוהו שיתין פולסי דנורא... אתיהבא ליה רשותה למימחק זכוותא דאחר. יצתה בת קול ואמרה שובו בנים שובבים חוץ מאחר...". וכתב שם רבינו חננאל בביאורו: "מחיוהו למטטרון כו', ח"ו שיש עליו דין, אלא להראות לאלישע שיש לו אדון שהוא עליו".

"ישיבה" עניינה - קביעות וחשיבות; ו"למיתב למיכתב זכוותא דישראל" פירושו: נתינת ערך וחשיבות לרוחניות ולזכויות שלנו, בבחינת ההשגה החיובית שביארנו לעיל. מובא בספר "גנזי מרומים" שעניין מטטרון הוא בחינת התורה הקדושה. אם כן פירוש הגמרא הוא, שבהיכנסו לפרדס הראו לאחר גודל זכויות התורה שהוא היה דבוק בלימודה, כדי לעוררו לעלות עוד יותר. והיה עליו להתבונן בחסדיו יתברך הנפלאים שהוא מחשיב בחסדו כאילו עבודתו צורך גבוה; אבל אחר טעה בנותנו ערך מוחלט לזכויות ההן, וכאילו הן כביכול צורך גבוה מצדו ח"ו (כאילו ה' זקוק למצוותינו), והיינו שנכשל בדמיון שתי רשויות. ועניין "מחיוהו למטטרון" הוא לא בבחינת עונש, כי לא שייך אצל מלאכים, אלא בבחינת בירור, "להראות שיש אדון עליו", פירוש: לגלות לו טעותו ולהסיר ההסתר. על כן הראו לו גם מחיקת זכויותיו, כדי להעיר לו ללמוד שכל הזכויות כלפי הבורא יתברך אינן כלום. והיה עליו לתקן את טעותו, שיסיק במבט השלילי 'חוץ מאחר', שלפיו זכויות אינן מוסיפות כלום. אחר נכשל בטעות החלפת אופני ההשגה, כיון שראיתו הוכחתה ע"י נגיעות של שמץ מינות, וע"י שחסרה לו הטהרה של "לשמה".

מכתב מאלהו, ג, עמ' 260-261

בת קול ד"אחר"

בירושלמי חגיגה (פ"ב, ה"א), פירש אחר לרבי מאיר הטעם למה אינו חוזר בתשובה, כי פעם אחת היה רוכב על סוסו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת ועבר על מקום בית קודש הקודשים ושמע בת קול

שאמרה "שובו בנים שובבים - חוץ מאלישע בן אבויה שידע כוחי ומרד בי". וצריך עיון, איך ייתכן שתבוא בת קול כזו מהשי"ת, הלא תמיד ידו פתוחה לקבל שבים? ושמעתי בשם הבעש"ט ז"ל שבת קול זו באה מסיטרא אחרא; פירוש שבעומק לבו לא רצה אחר לעשות תשובה, ומשם באה בת קול זו. [וכמו שיש נביאי שקר, ששומעים את הרהורי לבם וטועים לחשוב שזו נבואה, כך העניין גם בבת קול].

מכתב מאלהו, ד, ניצוצי נוגה, עמ' 289

הרב יחיאל יעקב ויינברג תוכו אכל וקליפתו זרק

...הנה חז"ל מספרים שאלישע בן אבויה ראה כיצד אב אמר לבנו: עלה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושילח את האם ונטל את הבנים ובחזרתו נפל ומת. והנה מתן שכרן של שתי מצוות הללו, כיבוד אב-ואם ושילוח הקן, הוא אריכות ימים, והנה קיים הבן בו בזמן את שתיהן, "היכן טובת ימיו של זה והיכן אריכות ימיו של זה"? ומתוך הרהורים אלו הפך ל"אחר" (קידושין לט, ע"ב).

...רק מי שאמונתו חיה בתוכו, וממלאה את-כל חדרי לבו, יכול להיפגע על ידי מחזה זה, מפני שחש בכל נימי נפשו שהתורה תורת-חיים היא ושבירא-עולם יושב וזן את- כל העולם כולו, מקרני ראמים עד ביצי כינים (עבודה זרה ג, ע"ב), ו"כל דרכיו משפט, א-ל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא" (דברים לב, ד). מי שהאמונה אצלו כ"צפצוף הזרזיר", ושאינו חש בכל רמ"ח אבריו שהכל במאמרו, אינו מזדעזע ממאומה, וגם מחזה זה בבלע רשע צדיק ממנו (על-פי חבקוק א, יג) "עובר לידר", ואם אינו נפגע ממנו, אין זה בהכרח מתוך ריבוי אמונה ובטחון אלא מתוך שהוא מקטני אמונה. "תוכו אכל" - אותה אמונה גדולה שהביאה את אלישע להזדעזע מן המחזה, את זה הפנים רבי מאיר, אך "קליפתו זרק", את המסקנות שהסיק "אחר", את זה הוא זרק, ואדרבה מתוך התבוננות בעולם הגיע לאמונה יותר זכה, יותר מעמיקה, יותר טהורה. לפרקים, ירושלים תשס"ב, מתוך הקדמת המהדיר הרב אברהם אבא וינגורט, עמ' 10

פרופ' יעקב אלבום "חוץ מאחר"?

רבי אברהם הורוויץ התחבט בשאלה, האמנם דרך התשובה פתוחה בפני הכול, שהרי יש מקורות שלכאורה משתמע מהם, שדרך זו נחסמה בפני חוטאים מפורסמים. כבר נשמע מאחרי הפרגוד: "שובו בנים שובבים" [ירמיה ג, יד] חוץ מאחר [חגיגה טו ע"א]. ר' אברהם הסכים, שאמנם התשובה נמנעה מאלישע בן אבויה, אבל עד מה גדול כוחה ניתן ללמוד מן העובדה, שתשובת מנשה נתרצתה, אף-על-פי שלכאורה הוא כאחר היה משומד להכעיס. והוא הסביר:

[אחר] היה יודע כבודו, רוצה לומר: הכיר את האמת עם עצמו וידע בבירור שהוא [יתברך] המלך כבוד סלה, ואין עוד לבדו, ומכוין למרוד בו באמרו: שמא חס ושלום שתי רשויות בשמים, הרי שהעיד עדות שקר בעצמו, על כן נטרד מן העולמות. מה שאין כן במנשה, אעפ"י שהיה משומד להכעיס לא נאמר אצלו: ידע כבודו וכו', והמשכיל יבין. (בנו רבי ישעיהו הלוי)

ההבחנה של ר' אברהם אינה מובנת, וכבר הקשה השל"ה, מה לי להכעיס ומה לי לכוין.... מי שעושה להכעיס הוא גם כן מכוין למרוד בו. על כך הוא עצמו השיב, שכבר לימדנו בעל חובות הלבבות, כי יש שתי דרגות באמונה: הפחותה היא אמונת ההמוניים, שהיא מצד הקבלה בלבד, ויש מעולה ממנה - אמונתם של אלו שנכנסו "תוך גינת ביתן המלך, מלכו של עולם". אלישע, אחר, נכנס לפרדס, ידע וראה הכל בעיון השכל, ובכל זאת הלך אחר תאוותיו, על כן מן הראוי שלא לקבל את תשובתו. לעומתו - מי שאמונתו היא אמונת ההמוניים וחטא, לא בהכרח עשה זאת משום שהלך אחר יצרו. אפשר שהוא נפתה לדברי חטאים, ולפיכך אין למוד אותו במידה שמודדים את מי "שידע את כבודו ומכוין למרוד בו". השל"ה טען, שאין במה שאמר אלא פירוש דברי האב, ושהוא רק מילא אחריהם בעניין שיהיה מובן לכל. אמנם הוא גם הציע פירושים משלו למאמר חז"ל הנזכר במסכת חגיגה, ועיקרם הוא שאילו היה אלישע עושה תשובה הגונה, היתה תשובתו מתקבלת. אולם שלא כאצל כל חוטא, האל לא פתח לאחר בתשובה, אלא המתין עד שלבו

יעוררהו לשוב. יתרה מזו, גם אם נקבע שתשובתו לא תתקבל, היה על אחר להפציר הרבה בתפילה ולהרבות בסיגופים גדולים וקשים - כמעשהו של ר' אלעזר בן דורדיא, שגם לו נאמר שלא תתקבל תשובתו, ואף-על-פי-כן לא הניח ידו, ולבסוף כשיצאה נשמתו הוכרז, שהוא מזומן לחיי העולם הבא. ודרש השל"ה, שעל זה נאמר [פסחים פו, ע"ב]:

'כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה חוץ מצא'... בעל הבית, דהיינו, הקב"ה, כל מה שיאמר לך 'עשה' מהמצוות - עשה, 'חוץ מצא' שאם יאמר לך: צא מביתי ואל תיכנס, כעניין אלישע, אחר, אל תשמע לו, אלא תיכנס בתשובה, כי זה חשקו של הקב"ה אלא שמטעה אותך¹.

תשובת הלב וקבלת יסורים, הוצאת מאגנס, עמ' 76-75

ד"ר יפעת דיאמנט-גורמן

בין אלישע בן אבויה ורבי ישמעאל בן אלישע

במעמד זה של אחר מול מטטרון מהדהד מעמד אחר המתואר בגמרא, ובין השניים יש דמיון רב בחומרי היסוד. כוונתנו לתיאור פגישתו של רבי ישמעאל באכתריאל. במסכת ברכות מסופר:

תניא, אמר רבי ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים, וראיתי אכתריאל יה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונישא,

ואמר לי: ישמעאל בני, ברכני!

אמרתי לו: יהיה רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מידותיך ותתנהג עם בניך במידת הרחמים ותיכנס להם לפניך משורת הדין, ונענע לי בראשו. (ברכות ז, ע"א)

לשם השוואה נציג, זו מול זו, את שתי הסצנות ברגע שעולה המסך, ונדגיש את ההקבלות ביניהן.

בברכות:	בחגיגה:
פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים	ארבעה נכנסו בפרדס, ..., אחר הציץ...
וראיתי אכתריאל יה' צבאות	חזא מטטרון
כשהוא יושב על כסא רם ונישא.	דאטיהבא ליה רשותא למיתב.

שני הגיבורים רואים דמות שמימית, ודמות זו - בשני התיאורים - יושבת. אכן, התמונה כמעט זהה, משוכפלת. ההבדל הזעיר שבין שתי התמונות אינו נראה לעין, אך הוא מוסווה בתיאור הרקע להתרחשויות. הפער שבין השתיים נפתח במניע לכניסתם של הגיבורים: רבי ישמעאל נכנס "להקטיר קטורת", להעניק מעצמו, ואילו אחר נכנס להציץ, לזכות בהישג רוחני לעצמו. ההבדל הקטן בין השניים הוא זה שבין "לתת" לבין "לקחת".

¹דברי ר' אברהם וההגהה שלצדם הובאו בשני לוחות הברית. מסכת רה"ש, ב, נט ע"ב-ע"ג.

כיצד מגיב אדם הרואה מלאך? כבר ידוע לנו כיצד הגיב אחר. הוא הזדעק: "גמירא!", והמשך ידוע. אך לשווא נטה אוזנו לשמוע את תגובתו של רבי ישמעאל. הוא אינו אומר דבר. הוא אינו מדבר מפני שהוא מקשיב, הוא פתוח לקליטת מלוא עוצמתו של הרגע. גם זו נקודה מעניינת: רבי ישמעאל מסוגל לקלוט דווקא משום שעמדת הפתיחה שלו היא "לתת", עמדה משוחררת וזורמת, וזהו כלל גדול בתורה¹, שיש לו השלכות בכל הרבדים, הרוחניים, הנפשיים והגופניים. "אחר", לעומתו, כה מתאמץ לקחת, כה מרוכז ב"אני", עד שהוא נעשה נוקשה וחסום בפני השפע.

גם רבי ישמעאל פוגש בדמות יושבת. אך הוא אינו נדרש לשאלת ישיבתו של אכתריאל. ואין לחשוך ברבי ישמעאל שלא ידע את שידע אחר, שלמעלה לא הוי ישיבה. אלא שבמעמד זה אין כלל מקום לשאלות מסוג זה, וכנראה אין מקום לשאלה כלל². בשכר שתיקתו זכה רבי ישמעאל, שנתבקש הוא לברך את היושב. הוא מתברך בכוח לברך. והגמרא חותמת: "וקמשמע לן שלא תהא ברכת הדיוט קלה בעיניך".

אחר נבדל מרבי ישמעאל בעמדתו הרוחנית הבסיסית לעצם המעמד, והיא שמכתיבה את תגובותיו, המתבררות כשגויות. שלא כרבי ישמעאל, אחר נכנס אל הקודש באגרסיביות. במקום להציץ הוא "חזא", ובמקום לשתוק - דיבר. הוא נחפז לשאול, ושאלה בסיטואציות מסוימות עלולה להתפרש כהתקפה. עצם השאלה היא חמורה במיוחד במעמד מיסטי כזה שחוה אלישע. ב"היכלות זוטרת" נאמר במפורש שהשואל מסתכן במוות, והשותק, "אפילו אינו ראוי לראות המלך ביופיו... לא הוו מכלין אותו". אלישע מחטיא את המעמד וחוטא בראייה גסה ובדיבור מיותר. ביטחון מופרז בידיעותיו וגישה רציונלית-אינטלקטואלית הם שדוחפים אותו להקשות: "שמה, חס ושלום, שתי רשויות הן?". אלישע בן אבויה, עבודת דוקטוראט, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ב

פרופ' יהודה ליבס "מאיר בני אומר..."

אשכחיה רבא בר שילא לאליהו. אמר ליה: "מאי קא עביד הקב"ה?" אמר ליה: "קאמר שמעתא מפומיה דכולהו רבנן ומפומיה דר' מאיר לא קאמר". אמר ליה: "אמאי?" - "משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר". אמר ליה: "אמאי?! ר' מאיר רימון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק". אמר ליה: "השתא קאמר: מאיר בני אומר: בזמן שאדם מצטער, שכינה מה לשון אומרת: קלני מראשי קלני מזרועי. אם כך הקב"ה מצטער על דמן של רשעים, קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך".

הקב"ה חזר בו ואמר שמועה גם משמו של ר' מאיר, ולא זו בלבד אלא שכינהו "בני" כמו שנוהג עם אנשי הסוד המקורבים לו ביותר, כגון חנניא בן דוסא (תענית כד, ע"ב). ומי גרם לו שישנה את דעתו? הוי אומר רבא בר שילא, שבא מן התחתונים ואמר: "רבי מאיר רימון מצא תוכו אכל קליפתו זרק", ממש כרב דימי שאמר: "ר' מאיר אכל תחלא ושדא שיחלא לברא". אין ספק בדבר, נאמן הוא ר' מאיר לאכול את התוך ולזרוק את הקליפה, והוא ראוי ללמוד מאלישע בן אבויה.

¹ זוהי רוח הדברים במדרשים רבים, לדוגמא: "כיון שעושה אדם את עצמו במדבר שהוא מופקר לכל - תורה ניתנה לו במתנה, שנאמר: 'וממדבר מתנה'", (נדרים נה ע"א); וכן: "א"ר יוחנן: אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשלים עצמו כמי שאינו, שנאמר: 'והחכמה מאין תמצא'" (סוטה כא ע"ב).

² עצם השאלה היא טעותו של בן עזאי, לפי גירסת היכלות זוטרת, שפתח פיו ושאל: "מים הללו מה טיבן".

השמועה שציטט הקב"ה מר' מאיר היא: "בשעה שאדם מצטער שכינה¹ מה לשון אומרת, קלני מראשי קלני מזרועי. אם כך הקב"ה מצטער על דמן של רשעים, קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך". ר' מאיר אמר כך במשנה, סנהדרין פ"ו, מ"ה. רבות נאמר על פירוש "קלני מראשי קלני מזרועי" מימי התלמודים ועד ימינו². אף שהמפרשים חלוקים בשאלת גיזרון "קלני", הרי כולם מסכימים שלפנינו לשון עממית של המתאנח על כאבו. ר' מאיר דרש כך את הפסוק "כי קללת אלהים תלוי" (כא, כג), ושיעור הפסוק לפי ר' מאיר: התלוי גורם לאלוהים (מתוך נימוס נוהגים להוסיף כאן "כביכול") שיאנח על כאבו בלשון קלני מראשי קלני מזרועי.

שמועותיו של ר' מאיר מלאות את הש"ס, למה בחר הקב"ה לצטט דווקא את זאת? כמה תשובות לדבר, ומצויות בכמה מישורים. ראשית, ב"שמועה" זו קובע ר' מאיר מה אומר הקב"ה כאשר בשר ודם סובל, וציטוטה של שמועה זו על ידי האל יש בה להדגיש עוד יותר את ההשפעה רבת הגוונים של התחתונים על העליונים, שכל הפיסקא טבועה בחותמה: הקב"ה מצטט שמועה של ר' מאיר שמכילה את דברי הקב"ה (ואף את כאבו של הקב"ה) על צערו של אדם, וכל זה בעקבות דברי חכם אחר, רבא בר שילא. במישור אחר, יש כאן רמז לרחמי הקב"ה על אלישע, שניצל מאש הגהינם. ובמישור נוסף, יש כאן רמז לדם הצדיקים שנשפך בגזירות השמד, שר' מאיר למד מקל וחומר על הכאב שהוא גורם לשכינה. והרי כאב כזה על שפיכות דם הצדיקים הוא שגרם לאלישע לצאת לתרבות רעה, כפי שראינו. והקב"ה שכוּאב כאב דומה, יכול להבין ללבנו. ושמה מתוך הבאת אימרה זאת כאן אפשר להסיק שמאחר למדה ר' מאיר? בין כך ובין כך הציטוט המושם כאן בפי הקב"ה מציין את הפיוס הגמור עם זכרו של אחר. אם לא בתודעה העממית,³ לפחות בישיבה של מעלה⁴.

חטאו של אלישע, ארבעה שנכנסו לפרדס וטבעה של המיסטיקה התלמודית אקדמון תש"ן, עמ' 82-84

ד"ר רפי ועקנין

אלישע בן אבויה - "אחר"

הגורמים לתופעת החילון ודרכי התמודדות עמה

מסופר על אלישע "שהיה רוכב על הסוס בשבת והיה רבי מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו" (בבלי, חגיגה טו, ע"א). רכיבה על הסוס היא "מוטיב מנחה" (leitmotif). היא מייצגת ביטחון עצמי מופרז, גאווה ורהב המביאים לכפירה בה' ולאמונה בכוחו של האדם היוצר לעצמו את אליליו. לעומת זאת יראת ה' והתלות המלאה בו הם היפוכה של גבורת הסוס: "לא בגבורת הסוס יחפץ, לא בשוקי האיש ירצה, רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו" (תהלים קמז, י-יא). הרוכב על הסוס מפגין גאווה ורהב, לעומת זאת ירא ה' הוא עני ורוכב על חמור.

בסמוך לסיפור על אלישע מספרת הגמרא סיפור דומה על רב ותלמיד המהלכים יחדיו בדרך: "מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רכוב על החמור ור' אלעזר בן ערך מחמר אחריו...[וכשבאו ללמוד], מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מעל החמור ונתעטף וישב על האבן... מיד פתח ר' אלעזר בן ערך במעשה המרכבה". (בבלי, חגיגה יד, ע"ב) זה היה רכוב על חמור וזה היה רוכב על סוסו. וכשבאו ללמוד - זה ירד מעל החמור נתעטף וישב על האבן, וזה התמיד ברכיבתו הגאה "על סוסו בשבת".

¹מירלה זו חסרה בהרבה נוסחאות.

²ראה "אוצר הגאונים" לחגיגה, עמ' 30-31. וראה "ערוך השלם" ערך קל. וראה חנוך ילון, "קלני מראשי קלני מזרועי", אלומה, מאסף ראשון, ירושלים תצ"ו, עמ' 124-128. ילון עמד שם על כל הנוסחאות של אימרה זו.

³ראה ברכות נז, ע"ב: "הרואה בן עזאי בחלום - יצפה לחסידות. בן זומא - יצפה לחכמה. אחר - ידאג מן הפורענות".

⁴הקנס של הקב"ה, שלא לצטט שמועות מפיו של ר' מאיר, דומה לקנס שגזרו עליו חכמים שלא לצטט משמו אלא בשם "אחרים", הסיפור שם אומנם אינו נוגע ל"אחר" אבל כאמור יש לשער שהכינוי "אחרים" רומז גם לכך. אומנם חז"ל לא שמרו על קנסם, ור' מאיר מוזכר בשמו פעמים רבות, ואולי חזרו בהם בדומה לחזרתו של הקב"ה.

בתורתו של אלישע מצאנו כתוב: "הוא היה אומר, אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה, למה הוא דומה? לסוס שיש לו כלונס [=רסן לבלום בו]. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה, למה הוא דומה? לסוס שאין לו כלונס; כיוון שרוכב עליו זורקו בבת ראש".¹ יפים הדברים למי שאמרם. אף הוא היה רוכב על סוסו בלא רסן לבלום בו, ורכיבה על סוס ללא רסן סופה שהיא מוציאה אותו אל מחוץ לתחום והוא נופל.

אמר: הואיל וגורשתי מן העולם הבא אצא ואהנה בעולם הזה. יצא לתרבות רעה. מצא זונה ותבע אותה. אמרה לו: האם לא אלישע בן אבויה אתה? עקר צנון מה הערוגה בשבת ונתן לה אמרה: אחר הוא. (חגיגה טו, ע"א).

אדם שהגיע לשיא המעלה בחכמת התורה, מחולל מהפך קיצוני בחייו בנימוק: "הואיל וגורשתי מן העולם הבא, אצא ואהנה מן העולם הזה"! דברים אלו נשמעים כעלבון אישי, ילדותי במידת-מה. הם מזכירים תגובה של ילד מפונק המרגיש עצמו נפגע ממה שבעיניו נראה יחס לא מוצדק של אביו כלפיו והוא הולך ומורד בו.

ומה הוא מעשהו הראשון אחר שיצא לתרבות רעה? "אשכח זונה ותבעה". אלישע פועל כאן באופן החלטי ונחוש: נפק [=יצא] - אשכח [=מצא] - תבע - עקר - נתן. פעלתנות מרובה (overdoing) בלא מילים; שמא אין זה אלא מעטה חיצוני המכסה את הספקות והחששות המכרסמים בלבו בבואו לעשות מעשה זה? ואולי אובדן מעצורים ואובדן שליטה יש כאן?

רמב"ם רואה באלישע אב טיפוס של "מי שחשב להשיג מה שאינו יכול להשיג", ומצביע על קשר פנימי בין שלושת המעשים: "ארבעה נכנסו לפרדס", "אשכח זונה ותבעה" ו"עקר צנון מהגינה בשבת". את הקשר הזה מבאר הרב קאפח:²

כאשר האדם משחרר את שכלו למרחבים שאינן בגבול הישגו [הכניסה לפרדס] ונוחל אכזבה מרה, הרי אז החומר [יצרי הגוף] נמצא בכל תוקפו, ועם התרופפות הסכרים והמעצורים השכליים או אף הריסתם לגמרי על ידי האכזבה, משלח הוא את כוחותיו ללא רסן [אשכח זונה ותבעה], ואין פריקת כל רסן מצטמצמת במה שיש לו בו הנאה, אלא אף בשנאה עיוורת לכל מה שיש בו ריח של מחשבה [עקר צנון מהגינה בשבת].

ביאורו של הרב קאפח מתייחס לקביעתו העקרונית של הרמב"ם שהתעוררות כוחות הנפש במישור השכלי עד כדי פריצת גבולות, הביאה להתעוררות כוחות נפש במישור היצרי שאף היא כרוכה היתה בפריצת גבולות.

"זו תורה וזו שכרה" הוא ביטוי התגובה שנקטו מלאכי השרת כשראו את מיתתו של רבי עקיבא, אבל רבי עקיבא עצמו קיבל מיתתו באהבה. גם משה רבנו זעק: "זו תורה וזו שכרה" כשהראהו הקב"ה מיתתו של רבי עקיבא, אולם כשהקב"ה אמר לו "שתוק", הוא שתק וקיבל.

הביטוי "זו תורה וזו שכרה" בפיו של אלישע שונה אפוא מאותו ביטוי בפיהם של משה ושל מלאכי השרת. אלישע בועט ומתריס והם מקבלים עליהם דין מלכות שמיים באהבה ושותקים... כי השתיקה היא האופן היחיד שבו יכול אדם מאמין להגיב על אירוע קשה המאיים לעקור את אמונתו. המאמין הנתקל בשאלה שאין עליה תשובה - אינו שואל. שתיקה פירושה איפוק וריסון עצמי, דחיית סיפוק וכוח לשאת תסכול ולסבול קיומך של שאלות בלתי פתירות - אלו הם מסימניה המובהקים של האמונה.

המקבילה הבבלית לסיפור מותו של ר' יהודה הנחתום היא הסיפור על מותו של חוצפית המתורגמן, שהגמרא רואה בו את הגורם של אלישע "לצאת ולחטוא": ראה את לשונו של חוצפית המתורגמן שהיה גורר אותה חזיר, אמר: פה שהפיק מרגליות ילחך עפר?! (קידושין לט, ע"ב). את סיפור מותו של ר' יהודה הנחתום אני מבקש לראות כסיפור המייצג מגע טראומטי עם מוות של אדם פרטי, ואת סיפור מותו של חוצפית המתורגמן, שהיה אחד מעשרה הרוגי מלכות, אני מבקש לראות כסיפור המייצג מגע טראומטי עם המוות בנסיבות של שואה לאומית; שהרי אירוע זה קשור היסטורית עם כשלון מרד בר כוכבא ועם החורבן שבא על הארץ ויושביה בעקבות כך.

¹ אבות דרבי נתן, נוסח א, פרק כד.

² רמב"ם, מורה הנבוכים (מהדורת הרב י' קאפח) ירושלים תשמ"ד, חלק א, פרק לב בהערה.

החזיק בו, רבי מאיר באלישע, והכניסו לבית המדרש, אמר לו אלישע לתינוק: פסוק לי פסוקך, אמר לו: אין שלום אמר ה' לרשעים... עד שהכניסו לשלושה עשר בתי כנסיות, וכל התינוקות כולם פסקו לו כעין זה, פסוקים האומרים שאין לו לרשע תקנה (בבלי, חגיגה טו, ע"א).

"שיחתו" של אלישע עם התינוקות עשויה להתפרש גם כהאנשה (= personification) של מחשבותיו, הרהוריו והרגשותיו של אלישע וכהטלה לחוץ (= projection), לעולם המוחש, של מה שמתנהל בפנים, בעולם הרגש והמחשבה, מעין עיצוב חיצוני של דיבורו הפנימי. דהיינו, הפסוקים ששמע אלישע הם קולות העולים מתוך קירות לבו, קולות הקמים אחד לאחד ומשמיעים את דברם. אלה הם קולות פנימיים הבאים מן התשתית העמוקה של הנפש והם מתוארים במדרש כשיחה חיצונית עם תינוקות המגלמים קולות אלו, תינוקות הנטולים כל כוונה ומשמיעים את האמת שבפסוק. אלישע ששמע בתחילה קולות שבאו אליו מאחורי הפרגוד של השכל - מתחום הנסתר והנעלם מבינתו, שומע כעת קולות הבאים אליו מאחורי הפרגוד של הנפש - מתחום הנעלם והנסתר של נפשו. תחושות הייאוש והאובדן היו כה עמוקות ומושרשות בנפשו, עד שכאשר הוא חופר בה שכבה אחר שכבה, עולה רק בת קול אחת, תהודה נפשית אחת - ייאוש ואבדון.

אלישע בן אבויה אומר: הלומד ילד למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר חדש. והלומד זקן למה הוא דומה: לדיו כתובה על נייר מחוק. (אבות ד, כ).

לי נראה, שבמשנה זו יש לקח לדורות. אלישע בן אבויה שהיה גדול בתורה, תורתו לא נתקיימה בידו משום שלא עמדה על יסודות לימוד ראשוניים איתנים.

מלומד יהודי אמריקאי, מילטון סטיינברג שמו, כתב לפני כששים שנה רומן היסטורי על חייו של אלישע בן אבויה 'כעלה נידף'. כמוטו לספרו הביא סטיינברג את הפסוק "העלה נדף תערוך" (איוב יג, כה). מלבד"ם אומר בפירושו לפסוק זה: "העלה היה מיוחד לכתיבה בימים קדמונים. ודברים טובים היו כותבים על עלים שלימים. עלה נידף - בלתי ראוי לכתוב עליו דברים טובים". פירוש זה מזכיר את הנאמר במשנתו של אלישע היחידה שבחר רבי יהודה הנשיא להביא מכל תורתו של האיש, והיא בבחינת מוטו לכל קורותיו כפי שראינו לעיל. כחמישים שנה לאחר פרסום ספרו של סטיינברג התפרסם ספר זכרונותיו של פרופ' הרב דוד הלבני, שאף הוא פעל ופועל בארה"ב. ספרו של הלבני נקרא "עלה לא נידף" והוא מגולל בו את סיפור חייו וזכרונותיו מימי האימה במחנות המוות של אושוויץ. בין אוצר זכרונותיו, מספר הלבני סיפורו של "בלעטל" [=עלה], דף מהשולחן ערוך שעטף את הכריך שאכל שומרו הגרמני. אוצר יקר זה הגיע לידינו של הלבני והוא הביאו אל המחנה. מאז נתן הדף הזה ליושבי המחנה "חיים של לימוד בצל המוות"³. בסופו, עלה הדף בלהבות השמימה בכבשני האש ולא נידף ברוח.

סוף דבר

בראש דברינו העמדנו את השאלה, מה גרם לאלישע לנטוש את דרך התורה והמצוות. מכלול הסיפורים נתן בידינו אשכול של תשעה גורמים שהובילו להתרחקות מדרך התורה:

*גבולות החקירה וההשגה השכלית האנושית - "ארבעה נכנסו לפרדס".

*המניע היצרי בפריקת עול מצוות - "אשכח זונה ותבעה".

*חשיפה ליסודות של תרבות זרה - "זמר יווני לא פסק מפומיה".

*חשיפה לספרות פילוסופית זרה - "ספרי מינין היו נושרים מחיקו".

*מגע טראומטי עם המוות - "ראה מותו של ר' יהודה הנחתום".

*שאלות הצדק הא-לוהי וההשגחה הא-לוהית בעולם - "שילוח הקן".

³ד' הלבני, עלה לא נידף, ירושלים 1999, עמ' 55-58.

*השפעתה של תודעת השואה - "מותו של ר' חוצפית המתורגמן".

*השפעתה של דמות האם - "אמו כשהיתה מעוברת".

*השפעתה של דמות האב - "אביוה אבא ביום המילה".

במחקר איכותני ניסו שלושה חוקרים (בר-לב, לסלאו ונאמן) להתחקות אחר גורמים תרבותיים ייחודיים, שהביאו נערים בוגרי החינוך הממלכתי דתי בישראל לנטוש את אורח חייהם הדתי. הממצא העלה טיפולוגיה של שישה אשכולות של גורמים.

1. גורמים אינטלקטואליים וקוגניטיביים, כמו חשיפה למקורות מחשבה ופילוסופיה זרים.

2. גורמים אמוציונליים, כמו מפגש טראומטי עם מוות בנסיבות טראגיות.

3. גורמים משפחתיים, כמו חולשתם של ההורים בהתמודדות עם ילדיהם, יחסים מעורערים בין בני הבית, וחולשה דתית של ההורים עצמם.

4. גורמים חברתיים ותרבותיים, כמו המפגש עם חברה חילונית והקונפליקט הנוצר במפגש זה.

5. גורמים חינוכיים, כמו פער בין תרבות הבית לתרבות בית-הספר.

6. גורמים חומריים ונהנתניים, כמו הקונפליקט בין דרישות הקריירה לדרישות הדת, תרבות הפנאי ופיתוייהם של החיים החילוניים.

הדמיון הרב בין הגורמים שעליהם הצביעו החוקרים לבין הגורמים הגלומים בסיפורים על אלישע אינו עניין של מקרה, שכן הסיפורים על אלישע אינם תיאורי קורותיו בלבד, אלא אפשר לראות בהם גם ביטוי מוחשי-אותנטי לעקרונות יסוד של החיים היהודיים. סיפורו של אלישע נוגע בשאלות היסוד של המחשבה היהודית: האמונה בא-לוהים, יראת א-לוהים וקבלת עול תורתו ומצוותיו. שאלותיו וספקותיו של אלישע אינן שאלות של "רשע" - הוא אינו מכונה כך בסיפורים אף לא פעם אחת. ללמדך שאף שתהליך הנטישה כרוך בכאב לנוטש ולסובבים אותו, אין לטעות ולראות בו תופעה פסיכופתולוגית.

העלילה הדרמטית על אלישע באה ללמד לא רק על האישיות ההיסטורית החד פעמית, אלא גם על אישיותו של כל אדם בכל דור. בהתבוננות בדמותו של אלישע, אחר, אפשר שתשתקף דמותנו שלנו. ההתבוננות ב"אחר", בדמותו של האדם השני, כהשתקפות העצמי שלי, היא אתגר מוסרי, דתי, פסיכולוגי וחינוכי. "אחר" הוא הפן השני החביב בכל אחד מאתנו. הפן המושך אל הרהב ואל היהירות והיומרה להבין את הבלתי ניתן להבנה.

סוגיות בגיל ההתבגרות, טורו קולג' ירושלים, תשס"ד

נפתלי ליברמן

סוד ההתחברות לה' במיתה על קידוש ה' סיפור ארבעה נכנסו לפרדס על פי הזוהר הקדוש

בזוהר, בתוך החלק המכונה פרשת ההיכלות, אנו מוצאים, בדומה למדרשים אחרים, סיפור מקביל לזה המופיע בגמרא אך לא זהה לו. בזוהר נוסף היבט חדש במעשה, שם אנו מוצאים את תיאור הדברים שעברו הארבעה בעת שהיו בתוך הפרדס – תוך פירוט של הכוח שהוביל כל אחד ואחד אל המקום אליו הגיע.

ארבעה נכנסו לפרדס, וכולם נתבררו למקום זה לאלו ארבעה יסודות, וכל אחד ואחד נקשר במקומו זה בצד האש וזה בצד המים וזה בצד הרוח וזה בצד העפר, וכולם נטבעו ביסוד שלו כמו שנכנסו, חוץ מהשלם שהוא והחסיד הזה שבא מצד ימין ונתדבק בימין ועלה למעלה, וכאשר הגיע למקום הזה הנקרא "היכל אהבה" נתדבק בו ברצון הלב, אמר: היכל הזה צריכים להדביקו בהיכל של למעלה באהבה רבה. אז השתלם בסוד האמונה והוא עלה והשלים אהבה קטנה באהבה רבה כראוי. ועל כן מת באהבה ויצאה נשמתו בפסוק זה 'ואהבת' אשרי חלקו.

כל אלו האחרים ירדו למטה כל אחד ואחד, ונענשו ביסוד ההוא שירד למטה:

אלישע ירד למטה בצד שמאל שהוא אש, וירד בו ולא עלה, ונפגש בצד האחר ההוא הנקרא אל אחר, ונמנע ממנו תשובה ונגרש משום שנדבק בו ועל כן נקרא אחר.

בן עזאי ירד ביסוד העפר, ומטרם שהגיע לשריפת העפר המגיע לצד האחר ההוא נטבע בעפר ההוא ומת, ועל זה כתוב "יקר בעיני ה' המותה לחסידיו".¹

בן זומא ירד ביסוד הרוח, ופגש ברוח אחר המגיע לצד הטומאה הנקרא "פגע רע" ומשום כך פגע בו ולא נתיישב בו.

וכולם לא ניצלו מעונש. ועל זה אמר שלמה "יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים",² משום שאלו ירדו במדרגות אלו נענשו.

בוא וראה, משום שר' עקיבא עלה למעלה כראוי, נכנס בשלום ויצא בשלום, דוד שאל שאלה ולא נפתרה - דכתיב "ממתים ידך ה' ממתים מחלד חלקם בחיים",³ תמה על מה אלו נהרגו כהרוגי העולם? צדיקים זכאים שלא חטאו חטא כדי שיענשו.

(זוהר פרשת פקודי, רנד ע"א, תרגום "ידיד נפש")

ב. ניתוח

השוואה בין שתי הגירסאות בגמרא ובזוהר, מחדדת מספר נקודות בהבנת הסיפור.

באופן כללי ניתן לומר כי בסיפור, כפי שמוצג בזוהר, יש משמעות אישית לכל אחד מהנכנסים. אופיו של כל אחד, מחשבותיו ואף "שורש נשמתו" - המידה אליה הוא שייך, הם שהובילו אותו אל המקום שאליו הגיע. כל אחד הגיע בסופו של דבר אל המקום אליו נמשך על ידי הגורמים השונים ושם טבע, כלשון הזוהר.⁴

נראה כי כל אחד מהנכנסים לפרדס מצא עצמו מול ראי קמור, שאמנם משקף את עוצמתו שלו עצמו, אך מאידך, מראה אותה בצורה מוקצנת ומורחבת.

על דרך משל, ניתן אולי להציג את הכניסה לפרדס כנסיעה באוטובוס – עליו עלו כולם. כל אחד הגיע אל התחנה המתאימה לו וירד. כך יורד "אחר" ביסוד האש, בן עזאי רואה את התחנה של יסוד העפר וירד מן האוטובוס ובכך מפסיד את מטרת הנסיעה, כך גם קורה לבן זומא כאשר מגיעים לתחנה של יסוד הרוח. חשוב להדגיש כאן כי זוהי השאיפה הטבעית של אדם - 'לרדת' בתחנה המתאימה ושייכת לנפשו ולמהותו. ואולם, ר' עקיבא פועל באופן חריג ושונה. כאשר מגיעים לתחנת יסוד המים הוא מדגיש בפירוש "אל תאמרו מים מים" (כמו שמודגש בדברי הזוהר, ר' עקיבא פועל באופן אקטיבי כדי "להידבק בסטרא דימין"), בכך הוא למעשה מצליח להתגבר על הרצון לרדת בתחנתו שלו. ר' עקיבא הוא היחיד שמצליח להגיע אל התחנה הסופית, אל הייעוד שלשמו עלו כל החבורה אל ה"אוטובוס". כמובן שהשימוש במשל אינו מדויק אך זהו אולי חלק מההבנה בסיפור כפי שמאיר אותו הזוהר. בכניסה לפרדס יש מאבק בין כוחות הסוחפים את הנפש אל מקומות שאינם בהכרח האידיאליים עבורה אך המשיכה אליהם היא טבעית ונעשית מאליה. כדי להתגבר על משיכה זו יש לפעול. לא ברור בדיוק מהי העבודה אך ניכר כי ר' עקיבא שהתאמץ ופעל, אכן הצליח "להיכנס בשלום ולצאת בשלום".

גולות י, בית ועד לתורה, עתניאל תשס"א

לוי וינשטיין

אלישע בן אבויה

¹תהלים קטז, טו.

²קהלת ח, יד.

³תהלים יז, יד.

⁴ייתכן והכוונה היא למושג ה"התאיינות".

אל תיתן את פיק לחטיא את בשרך

את תורתו של אלישע בן אבויה אנו פוגשים בצורה מסודרת רק באבות דרבי נתן¹.

מופיעות שם ארבע משניות שמדגישות איך לשמור על התורה שאדם לומד. חשוב לציין שאלישע בעצם נותן עצה אחת בלבד, אדם שיהיו לו מעשים טובים וילמד תורה הרבה, ישמור את תורתו, ומי שאין בידיו יאבד. ברם, הוא טורח להדגיש בארבעה משלים שונים. הוא חוזר על עצמו שוב ושוב.

לאחר מכן מופיע כלל: רק הלומד תורה מילדותו - תורתו באמת נבלעת בדמיו. לעומתו, הלומד בזקנותו - תורתו משולה ל"דיו הכתובה על נייר מחוק".

אחר כך מובאות שתי אמירות על הקלות בה ניתן לאבד את התורה שהאדם עמל רבות כל כך לקנותה. אלישע מדגיש לנו שברגע שיש נפילה בשמירה, הכל אבוד - "וכיון שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כולו".

עד כאן הפרק התעסק ביכולת שימור התורה. במשנה האחרונה ניתנת לנו הסיבה שמניעה את אלישע להדגיש את הנושא הזה כל כך הרבה.

אמר הקב"ה לישראל דברי תורה שנתתי לכם, אם אתם משמרים אותן טוב, ואם לאו אני נוטל נפשכם תחתיה.

שימור התורה הוא האתגר הגדול שחיי האדם מופקדים עליו, וזהו סיכום תורתו של אלישע בן אבויה לפני שקיצץ בנטיעות. הקב"ה הפקיד את האדם על התורה ונתן לו דרך לשמור עליה. אם ימעל בתפקידו ימות, ואם יצליח יינצל.

זה הוא אמנם סיכום תורתו של אלישע, אך מה בעניין אישיותו? ניתן ממשניות אלה ללמוד הרבה על תפישת עולמו של אחר. אנו פוגשים כאן אדם שמצד אחד מבהיר לנו שוב ושוב שאפשר לשמור על התורה, ומצד שני אדם הרואה את הנפילה כקריסה. אדם שטוען מצד אחד שאפשר, ומצד שני, שאם לא התחלת בתורה אין לך סיכוי. האדם הזה מאמין ביכולתו לשמור את התורה על פי הכללים, אך מבין השורות נשמע קול שלוחש "הכל עומד להתמוטט. תיזהר. תפחד". לכן, אומר אלישע, עליך לתפוש בתורה בכל כוחך. לשלוט, ולא לאבד את השליטה המלאה על חייך. ברגע שתאבד שליטה, הכל יתפורר. אתה תעמוד שם, צופה בהרס. תעמוד מנגד צועק צעקה חרישית, ואין קול ואין עונה.

כך הוא אומר לנו, ואולי גם לעצמו.

מכאן אפשר להיכנס לסיפור בבבלי.

ראה [אלישע] את מיטטרון שניתן לו רשות לשבת לכתוב את זכויותיהם של ישראל, אמר: למדנו שלמעלה אין לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עייפות, שמא חס ושלום שתי רשויות הן.

אלישע נכנס עמוק אל תוך הפרדס. הוא נכנס לפני ולפנים וזוכה להיכנס אל תוך חצר המלוכה של הקב"ה בכבודו ובעצמו. ושם עולמו המסודר מתמוטט. הוא רואה את מה שלא יכול להיות. המלך נותן רשות למלאך לשבת ולכתוב את "זכוותא דישראל". מה עניינו של המלאך מיטטרון, רב המלאכים כאן בסיפור? פרופסור יהודה ליבס מסביר את המילים "זכוותא דישראל" שכותב מיטטרון, כלשון סגי נהור, והכוונה לעוונותיהם של ישראל. ננסה להיכנס אל תוך ליבו של אלישע. הנה אדם שברור לו מה מערכת היחסים בינו ובין קונו, והוא פתאום רואה שהקב"ה בעצמו עוזר לסטרא אחרא שאכן יש כוח לרע להרע, ולא על פי הכללים. אם כן אין שום ערובה לשמירת התורה על ידינו. יש כוחות אלוהיים שמערערים אותנו ואין לנו שליטה בהם.

¹ אדר"נ נוסחא א, פרק כד.

מן הפרדס יוצא אלישע אחר. כל נסיונו לשלוט בגורלו ירד לטמיון. אחר המבין כי לא רק שאין הכל בידי האדם, אלא, שהכל בידי שמים. דטרמיניסט. אין מקום לעבודת האדם בעולם כי הכל נקבע על פי קפריזה אלוהית.

מכאן ממשיכה הגמרא בבבלי לדו שיח המשונה בין אחר לרבי מאיר תלמידו אוהבו, התנצחות בין שני תלמידי חכמים, בשבת. האחד שומר הלכה ואחר רוכב על הסוס, האחד רב ואחר כופר.

הדיון מסתיים במלותיו של אחר. הצהרתו החוזרת שאין בידי לעשות תשובה בגזירה אלוהית.

לכאורה מדובר באדם שהחליט שאין דרכו דרך התורה ושאין ביכולתו לשוב גם אם ירצה, אני בחוץ, אומר מי שהיה לפניו אלישע בן אבויה, אל תנסה להחזירני, זו דרכי החדשה. כאן נשאלת השאלה, האם אנו יכולים לקבל את אמירותיו של אחר כפי שהוא אומרם? האם באמת הוא שלם עם החלטתו והמציאות כפי שהוא רואה אותה?

כדי לענות נראה את האלישע האחר שמתואר לנו בירושלמי:

"מי הוא אחר? אלישע בן אבויה שהיה הורג רבי תורה..."

מתואר כאן רוצח. לכל הפחות אדם שמנסה בכל האמצעים להסיר את התורה מקרב ישראל. אין אלו מעשים של אדם שהחליט ללכת בדרך חדשה ותו לא. אדם שעושה מעשים כל כך חריפים, עד כדי שיתוף פעולה עם האויב נגד עמו, מונע על ידי כעס מאוד גדול. כדי להבין את כעסו של אלישע נחזור לתוכן השיחה שלו עם רבי מאיר, המובאת בבבלי.

...אמר לו: רבי עקיבא רבך לא אמר כך, אלא: ברא צדיקים - ברא רשעים, ברא גן עדן - ברא גיהנם. כל אחד ואחד יש לו שני חלקים, אחד בגן עדן ואחד בגיהנם, זכה צדיק - נטל חלקו וחלקו חברו בגן עדן, נתחייב רשע - נטל חלקו וחלקו חברו בגיהנם.

האמירה של אחר נוגעת ישירות לחייו שלו. הוא נותן פרשנות נוקבת על עתידו שלו, ואולי גם על עתידו של רבי מאיר. ברור, שאחר הוא מוגדר רשע, וסביר להניח שרבי מאיר הוא הצדיק. אם כן אחר אומר לו שהוא לוקח את חלקו של רבי מאיר ורבי מאיר את חלקו של אחר. יש להדגיש את המילים "זכה" ו"נתחייב", שאלה הם ביטויים של בחירה שאינם תואמים את עולמו של אחר. כלומר, אחר מתאר מציאות בשם רבי עקיבא, בשיטה שהוא לכאורה אינו מאמין בה.

...עכשיו נראה את סוף המיפגש של שני הקרובים הרחוקים האלה. רבי מאיר מחייב את אחר להתלוות אליו לשלושה עשר בתי כנסיות לקבל מפי יונקים את דבר ה'. בלא יוצא מן הכלל כל ילד שנתבקש "לפסוק פסוק" אומר פסוק המרשיע את הרשע. עד הילד המגמגם בפסוק ונשמע כאומר "ולאלישע אמר אלהים מה לך לספר חוק". רגע זה הוא רגע המבחן, נייר הלקמוס, לרחשי ליבו של אלישע, ההשגחה אימתה באוזני רבי מאיר את כל מה שאחר טוען, שהוא אין לו תקנה.

ראוי היה שאלישע ירים את הילד, ינשקו על ראשו, וירגיש שהוא צודק בדרכו. אך לא זאת היא תגובתו.

יש אומרים: סכין היה בידו וחתכו, ושלחו לשלוש עשרה בתי כנסת.

יש אומרים, אמר: אם היה בידי סכין - הייתי חותך אותו.

אלישע כועס. רותח. כנראה שלא זאת הייתה התשובה הרצויה לפניו. מוכח שאלישע קיווה לקבל תשובה שלא שוללת אותו לגמרי. אם הוא כועס שהקב"ה משדר לו שהוא נדחה, משמע, שהוא רוצה לשמוע שהוא רצוי.

נסכם את מה שראינו עד כה. ראינו שאלישע חושש מאוד מפני האפשרות שהוא לא יוכל לשמור על תורתו. ראינו שאלישע מדבר על כך שהוא נזרק מלפני הקב"ה ללא יכולת לשוב. כתוצאה מכך הוא החליט ליהנות בעולם הזה. ראינו גם שהוא נלחם מלחמת חורמה בשמירת התורה מצד אחד ומדבר על ענייני בחירה ותשובה מצד שני.

איך הכיוונים האלה מתיישבים? מבחינה הגיונית, הם לא מתיישבים. אדם שמשלים עם המציאות אינו כועס עליה. כשם שהאדם השפוי אינו כועס על בוראו מפני שאין בכוחו לעוף, כך אדם שמקבל באמת כל מציאות אחרת אינו כועס עליה. הוא יכול להצטער, להיות נתון לגעגוע, אך העוצמות ההרסניות של הכעס אינן מנת חלקו. ברם, אדם שאינו מקבל במעמקי ליבו את המציאות, חושש ממנה, מפחד ממנה. הוא יבנה לעצמו משקפיים כדי להשקיף דרכם על העולם. משקפיים שדרכם העולם אינו מאיים כל כך. אדם שמפחד מהמציאות ייתפס בחוזקה בכל משענת קנה רצון, המבטיחה לו ביטחון וקביעות. הוא האדם שיכעס כאשר מגננותיו מאוימות. לו יצויר שאלישע באמת היה מאמין בדרכו הוא לא היה כועס, לא על התורה ולא על אותו ילד מגמגם. הוא לא היה נצרך ללכת לבתי מדרשות ולהוקיע את יושביהם מתוכם. אלישע בנה לעצמו עולם חילופי לעולם המוצג על ידו באבות דרבי נתן. הוא הבין שהוא לא יכול לשלוט בגורלו בצורה מוחלטת. במקום זאת, הוא בונה עולם אחר, גם הוא שחור-לבן, בו הוא אינו אחראי למעשיו.

אמר... טוב אחרית דבר מראשיתו² בזמן שהוא טוב מראשיתו.

ובי היה המעשה: אבויא אבא מגדולי ירושלם היה, ביום שבא למוהליני... אמר להן אבויא אבא, רבותיי, אם כך היא כוחה של תורה, אם נתקיים לי בן הזה – לתורה אני מפרישו.

לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימו באותו האיש³.

אלישע מאשים את אביו בקלקולו שלו. או, במילים אחרות, הוא אינו מקבל אחריות על מעשיו. האחריות ממנו והלאה, קלקולו נקבע בהיותו בן שמונה ימים ותיקונו נשלל על פי בת קול. הוא לפחות ייחנה בינתיים. זה העולם שמציג אחר לעולם הרחב, לרבי מאיר ולעצמו. אך עולם התורה איננו מסכים להחבא. הוא נשאר על הבמה ואחר לא יכול להתעלם ממנו. אלישע לא רוצה להישאר דחוי. הוא אינו חפץ במצב שהוא נתון בו. הוא היה רוצה לחזור לאביו שבשמיים ולכן הוא כועס על הילד המגמגם. אך, השיבה

דורשת ממנו לעזוב את התאוריות היפות שהוא בנה לעצמו. שיבה מחייבת אותו לקבל את זה שהקב"ה מנהיג את העולם בחוקיות שאלישע לא מבין. לשוב - אומר לחיות בעולם שיש בו אפור - מכך מפחד אלישע יותר מכל. לכן, כאשר הוא נאלץ להתמודד, הוא כועס. בירושלמי רבי מאיר אומר לו "אף תלמיד חכם ששכח תלמודו יכול הוא לחזור וללמדו כתחילה" ומיד אומר לו אחר "דיין מאיר! עד כאן תחום שבת". אלישע מפחד להתמודד עם הרצון הזה לחזור. מפחד להתמודד עם העבודה שזה דורש. לכן הוא בונה תפיסת עולם לפיה הוא לא יכול. הוא פוטר את האפשרות בהינף יד, "ולא כבר אמרתי לך, כבר שמעתי מאחורי הפרגוד..." אך קיומו של עולם תורני שוקק חיים לא נותן לו מנוחה, כאילו הוא קורא לו "שובו בנים שובבים וגם אחר...". רק בסוף חייו, שכבר הכל כמעט אבוד, האיש הקרוע מוריד את התאוריות היפות, מאחריהן ניסה להסתתר מפני האמת:

לאחר ימים חלה אלישע בן אבויא
אתון ואמרין לר' מאיר אלישע רבך חולה, אזל לגביה,

אמר ליה חזור בך

אמר ליה ועד כדון מקבלין,

אמר ליה ולא כתיב "תשב אנוש עד דכא"⁴ עד דכדוכה של נפש,

באותה שעה בכה אלישע בן אבויא ומת, והיה ר' מאיר שמח ואמר דומה שמתוך תשובה נסתלק רבי.

בסוף חייו הוא נשבר. על ערש דווי, הוא מגלה את רצונו החבוי לחזור לצור מחצבתו. בעמידתו מול המוות כל תורותיו נעלמות כלא היו, והוא רואה את המציאות כמות שהיא. ללא פחדים הוא לוקח אחריות על חייו ונפטר מן העולם מתוך בכיה.

**"אל תיתן את פיך לחטיא את בשורך".
הפסוק שנאמר על אלישע בן אבויא.**

²קהלת ז', ח.

³ירושלמי, חגיגה פ"ב, ה"א.

⁴תהלים צ, ג.

אל תאמר דברים שאינם אמת.
אל תאמר תאוריות שבלבך פנימה אתה יודע שהן בדיות.
אל תהיה אחר לעצמך.

גולות י, בית ועד לתורה עתניאל תשס"א

הרב יהודה ברנדס

על אחר ואחרות - החריג ומעמדו בבית המדרש

ארבעה "נכנסו לפרדס" – לעיסוק בנסתרות. שלושה מהם נפגעו ורק ר' עקיבא לא נפגע. הנפגעים נפגעו באופנים שונים, אך רק אלישע התדרדר כפי שהתדרדר. במשל מודרני: שאלות עיוניות הן כמו חיידקים - סתובבות כל הזמן בחלל העולם ובחללו של בית המדרש. כדי שהאדם יחלה צריך לקרות דבר שיחליש את הגנתו הטבעית מפני החיידקים - פצע שחושף רקמות בלתי מוגנות, חולשה של הנוגדנים וכדומה. לפיכך עלינו לחפש את הבעיה באישיותו של אלישע, ולא בשאלות העיוניות. היות שאי-אפשר למנוע אדם מלהיחשף לחיידקים, כשם שאי-אפשר להסתיר ממנו שאלות תיאולוגיות ורוחניות, הלקח העיקרי שצריך ללמוד מסיפורו של אלישע בן אבויה, נעוץ בנקודות התורפה שבאישיותו שהפכו אותו לפגיע יותר מאחרים. הנקודות הללו הן שעשו אותו לאחר עוד לפני שהתפקר.

מערכה ראשונה: ברחם אמו

יש אומרים, אמו כשהיתה מעוברת בו
היתה עוברת על בתי עבודה זרה
והריחה מאותו המין
והיה אותו הריח מפעפע בגופה
כארסה של חכינה.

הפגם של האם חוזר ומופיע אצל הבן. תחילה, בוודאי, בלי כוונה ובלי מודעות. ואולי המילים "מפעפע כארסה של חכינה" - כארס הנחש, מרמזות על חטא הנחש הקדמון, על כך שהארס מפעפע גם בנפש, ולא רק בכרס. הכישלון והחטא הטביעו חותם אצל האם, והיא לא הצליחה להינקות ממנו, ובדרך כלשהי שידרה את המסר הזה של הפגם גם לבנה.

אלישע בן אבויה כופר ביכולתו לעשות תשובה. האם זה מפני שהוא סבור שהפגם שלו מצוי בשורש נשמתו וטבעו בו מלידתו, או אולי זה מפני שראה את אמו, שלא הצליחה לעולם להשתחרר מאותו הארס שנטבע בה בימי הריונה?

מערכה שנייה: ברית המילה

אלישע עצמו סיפר לתלמידו ר' מאיר שהוא פגום מלידתו. תוך כדי דיון בדרשתו של ר' מאיר על הפסוק "טוב אחרית דבר מראשיתו", מציע לו אלישע בן אבויה דרשה חלופית המסתמכת על קורות חייו ובייחוד על סעודת ברית המילה שלו.

אבויה אבא מגדולי ירושלים היה,
ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלים, והושיבן בבית אחד. ולר' אליעזר ולר' יהושע בבית אחר.
בעת שאכלו ושתו, החלו מטפחים ומשוררים,
אמר ר' אליעזר לר' יהושע, עד שהם עוסקים בשלהם, נעסוק אנו בשלנו.
וישבו ונתעסקו בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים,
וירדה אש מן השמים והקיפה אותם.

...אמר להן אבויה אבא: רבותיי, אם כך היא כוחה של תורה, אם נתקיים לי בן הזה - לתורה אני מפרישו. לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימו באותו האיש.

נראה שאלישע מזהה כאן פגם בחינוכו, שבא לידי ביטוי באישיותו. הרי אלישע לא היה יכול לדעת מעצמו מה קרה בברית המילה שלו, הוא שמע את הסיפור בהמשך חייו, מאביו או מאחרים. זהו מה שקוראים בלשון ימינו סיפור מעצב, או סיפור מכונן. הסיפור מורה על דרכו של אלישע. ייתכן שמה שהוא חושף כאן לפני ר' מאיר זו העובדה שמעולם לא היה באמת מקושר לתורה שעסק בה. מאז ומתמיד היה בחוץ, כי לא הלימוד עצמו עניין אותו, אלא האש והלהבה שמסביב. זהו יסוד עמוק של זרות ואחרות שבנפשו. אלישע הפסיכואנליטיקן מזהה בעצמו את שורש האחרות בחוויה ראשונית שהיא כמעט על גבול הלידה.

האם אלישע מבקש בכך להעביר את נטל האשמה מעצמו אל אביו? השלכת הבעיה אל שחר ילדותו של אלישע בן אבויה מקלה קצת על מי שנפגש באלישע ובסיפורו. הדבר המאיים בסיפורו של אלישע הוא שיכול אדם להיות מן השורה הראשונה של חכמי ישראל, וליפול עד לתהום רבה. אין, אם כן, שום דבר בטוח. סיפור כזה מעורר חרדה – אישית וחברתית. באופן אישי אדם אינו יכול עוד להאמין בעצמו – עד יום מותו, והחברה מתיירת מלסמוך על גדוליה, שמא יתברר שאדם גדול שסמכנו עליו פרק עול.

מערכה שלישית: בבית המדרש

"אחר" מהו? זמר יווני לא פסק מפיו.

אמרו עליו על אחר, בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו.

שתי עובדות אלו, מבטאות את העובדה ש"טינא היתה בלבו" של אלישע עוד בימים שהיה תלמיד חכם בבית המדרש. כלומר, אלישע חשף את עצמו במתכוון ל"זמר יווני" ול"ספרי מינין".

...ברור שאלישע היה בדרכו החוצה עוד בהיותו בבית המדרש. הוא לא השתלב באווירת בית המדרש, גם מבחינת מה שהרשה לעצמו לנגן ולקרוא, גם מבחינת יחסו לקהל הלומדים ומקיימי המצוות. זלזולו בלומדי התורה אינו נובע ישירות מכפירתו. הוא משקף צורך חזק יותר לבעוט, לשבור ולהרוס את הכול. הכפירה שלו אינה מבוססת על טענות פילוסופיות בלבד. הכפירה, כפי שמתוארת בגמרא, היא ארס - הרס נפשי שפעפע בו מקטנותו ובא לידי ביטוי בהתנהגותו קודם שהתפקד ואחרי כן.

מערכה רביעית: אצל הזונה

את תוארו הייחודי "אחר" לא קיבל אלישע מהחכמים ומהחברה המתוקנת שביקשה לנדותו. נראה שמעמדו היה גבוה כל כך, עד שהם לא יכלו, גם לו רצו, לגרשו מההלם. אין לדעת מה היה קורה אילו לא היה הוא מוציא את עצמו מן הכלל. את התואר המיוחד העניקה לאלישע באופן תמים לחלוטין משהי משולי החברה:

אמר: הואיל ונטרד אותו האיש מן העולם הבא, יצא וייהנה מן העולם הזה.

יצא, מצא זונה, תבעה.

אמרה לו: ולא אלישע בן אבויה אתה?

עקר צנון מן הערוגה בשבת ונתן לה. אמרה: אחר הוא.

הסיפור על הזונה, הוא הקובע את משמעות המושג "אחר".¹ אלישע בן אבויה לא נקרא "אחר" בשל השתייכותו לקבוצה אחרת, לגזע אחר, לדת אחרת, ואף לא מפני שהוא כופר. הוא נקרא כך מפני שהוא איננו הוא! אין הוא אחר מהזולת, הוא אחר מעצמו. יש אלישע בן אבויה שהוא איש בית המדרש, גדול בתורה, רבו של ר' מאיר, ויש משהו אחר, שהולך לזונה וקוצר בשבת, שרוכב על הסוס, שמדיח את הילדים ומוציאם מבית המדרש. הניכור הוא הניכור של האדם מעצמו. הפער בינו ובין הזולת אינו אלא תוצר לוואי של הפער הבסיסי בינו ובין עצמו.

¹ לזונה יש תפקידים סמליים בסיפורי האגדה. אחד מהם הוא תפקיד ה"מראה", שבה רואה האדם את עצמו ב"מערומיו". בעומדו מול הזונה נחשף החוטא דווקא לנקודה מהותית פנימית בעצמו. הדבר חוזר בכמה סיפורים מפורסמים בתלמוד: בסיפור ר' אלעזר בן דורדיא, בעבודה זרה יז, ע"א, המפגש עם הזונה גורם לו לחזור בתשובה. במנחות מד, ע"א, הציצית מטפחת על פניו של אותו אדם שנזקק לזונה, שבכרכי הים, וגורמת לו ולה לחזור בתשובה.

ר' מאיר אינו מוכן להמיר את אלישע באחר, לכן ממשיך לחזור אחריו. "ר' מאיר רימון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק". לדעת ר' מאיר, אלישע הוא אותו אלישע, הלכלוך הוא רק מבחוץ. אבל כמעט כל העולם, הזונה, הילדים, חלק מחכמי בית המדרש, אולי גם בת הקול שמאחרי הפרגוד, ובוודאי אלישע עצמו, סבורים שאין יותר אלישע, הוא התחלף באחר. הדרך היחידה של ר' מאיר להחזיר את אלישע היא לכפור באחרותו. הוא טוען שאלישע הוא אלישע, ולא אחר. ורק כך הוא יכול להיפגש עמו, להתקשר אליו, ללמוד מתורתו ולקוות שישוב.

מערכה חמישית:

שאל אחר את ר' מאיר, לאחר שיצא לתרבות רעה:

מאי דכתיב "לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז?" (איוב כח, יז).

אמר לו: אלו דברי תורה, שקשין לקנותן ככלי זהב וכלי פז, ונוחין לאבדן ככלי זכוכית.

אמר לו: ר' עקיבא רבך לא אמר כך, אלא: מה כלי זהב וכלי זכוכית, אף על פי שנשברו יש להם תקנה - אף תלמיד חכם, אף על פי שסרח יש לו תקנה.

אמר לו: אף אתה חזור כך!

אמר לו: כבר שמעתי מאחורי הפרגוד: "שובו בנים שובבים" - חוץ מאחר.

חוליה זו בדו-שיח שמתנהל בין ר' מאיר לאלישע מפתיעה. ר' מאיר, המחזר אחרי רבו ללמוד ממנו תורה ולהחזירו בתשובה, דורש את הפסוק באופן שמשמעת ממנו סכנת האבדן של תורת אלישע. הכול עשוי להתנפץ כזכוכית, ובלא תקנה. אלישע מציע דרשה אחרת, בשם ר' עקיבא: דווקא כלי זהב וכלי זכוכית ניתנים להתכח מחדש - וכך גם תלמיד חכם שסרח, יש לו תקנה.

ר' מאיר קופץ על ההזדמנות ומציע לאלישע לחזור, אבל אלישע אינו מוכן לחזור. הוא שמע שבשמים אין רוצים בתשובתו.

האם באמת ר' מאיר סובר שאינו יכול לחזור בתשובה? מכל המקורות המספרים על מאמציו של ר' מאיר להחזיר את אלישע, נראה שפירוש זה אינו נכון. ר' מאיר רוצה להבהיר לאלישע עד כמה מצבו מסוכן, עד כמה התנהגותו אבדנית, עד כמה אסור להקל ראש במעשיו.

האם אלישע באמת רוצה לשוב? על סמך כל המקורות המספרים על תגובותיו של אלישע למאמציו של ר' מאיר להחזירו, נראה שאין לפרש כך. אלישע רוצה רק להראות שיש בכוחו לשוב. נראה שיש לו עמדה דו-ערכית: מצד אחד, הדרשה מוכיחה שהוא רוצה להשאיר פתח חזרה, ומצד אחר, אין הוא רוצה לשוב כעת ולכן נתלה במה ששמע מאחורי הפרגוד.

מערכה שישית: בין הילדים בבית הספר

תקפו, הכניסו לבית המדרש.

אמר לו לתינוק: פסוק לי פסוק!

אמר לו: "אין שלום אמר ה' לרשעים" (ישעיהו מח, כב).

הכניסו לבית כנסת אחר, עד שהכניסו לשלושה עשר בתי כנסיות, כולם פסקו לו כעין זה.

אף-על-פי שאלישע עצמו מעיד ששמע מאחרי הפרגוד שאין לו דרך לעשות תשובה, אין הוא מוכן לשמוע זאת מפי הילדים, וגם ר' מאיר אינו מוכן לקבל זאת. מתוך אובססיביות הם הולכים מבית כנסת לבית כנסת, ובכל מקום פוסקים להם הילדים פסוקים קשים, חסרי תקווה.

גם האחר אינו רוצה שידחוהו, ודאי שלא הילדים, אף-על-פי שאלו אותם הילדים שאלישע זלזל בתלמודם ועקב כך, בין יתר הסיבות, יצא אל מחוץ לבית המדרש. כעת הוא חוזר ומבקש אצלם תקווה, אבל הם

אינם נענים לו. כל עוד הדרך החוצה הייתה תלויה בבחירה שלו, מתוך החלטה או מתוך התרסה, הוא בטוח וגאה בעצמו, או לפחות כך הוא מציג זאת, אך כשהדרך חזרה חסומה כמעט, אלישע אינו מוכן לסבול זאת.

כל עוד ר' מאיר מחזר אחריו להחזירו בתשובה, הוא מרגיש מוחנף ורצוי, אך אין זה גורם לו לחזור. ר' מאיר מנסה להחזירו בכוח ממש, אבל אז מתגלה עובדה מדהימה – אין רוצים בו עוד. אלישע הדיח את עצמו מבית המדרש, והשערים נסגרו אחריו. כעת נשברה הגאווה, והוא מגלה שנשאר בחוץ, לבד, תלוש, בלי דרך חזרה. את זה אין הוא יכול לסבול².

אחרות ושניות

נסכם את העולה מסיפורי אלישע בן אבויה: האחרות טבועה בו מילדותו. אין האחרות מוגדרת כשוני משאר אנשי בית המדרש, אלא כהיבדלות שלו מעצמו. יש שני אלישע: אלישע בן אבויה - החכם, המורה, איש בית המדרש, ואלישע האחר - הספקן, הפוקר, החוטא. מי שמסתכל על אלישע האחר, רואה אותו מחוץ לבית המדרש ואינו מכיר בו את אלישע בן אבויה. ר' מאיר אינו מכיר בקיומו של אלישע האחר, ולכן דבק בתורתו של אלישע, שהיא מהותו הפנימית, ומשוכנע ביכולתו לחזור בתשובה.

אלישע עצמו נקרע בין שתי הדמויות. הוא רוצה להיות אלישע, והוא רוצה להיות האחר. הוא מרגיש שאנו יכול למנוע מעצמו להיות אחר, ותולה זאת בתכונות יסוד שטבועות בו מהיותו ברחם אמו או מינקותו. את האחרות הזאת הוא חייב לבטא כל הזמן בדרך של התרסה. תחילה בתוך בית המדרש ואחר כך ביציאתו ממנו, ובסופו של דבר נאמר לו כביכול מאחורי הפרגוד שאינו יכול לעשות תשובה. אבל הוא רוצה גם לחזור ולהיות אלישע הישן. הוא שומר על הקשר עם ר' מאיר, הוא מבקש לשמוע מן הילדים פסוק של תקווה. ועל ערש דווי, עם דכדוכה של נפש, הוא בוכה, ומשאיר לר' מאיר את הספק ואת התקווה, שרבו חזר ואינו עוד אחר.

האחר, עורכים חיים דויטש ומנחם בן ששון, ספרי חמד, ידיעות אחרונות 2001

יפעת דיאמנט-גורמן

דמותו של אלישע בספרות

² אנחנו מכירים היטב את התלמיד היהיר והחצוף, שאינו מתיירא מדבר. גם התלמיד הזה, כשהוא "נזרק" מבית הספר או מן התנועה, עומד להתחנן על נפשו כדי לחזור. ולאחר שיחזור, ייתכן שיחזור לסורו. אין הוא רוצה באמת להיות בחוץ, הוא רוצה להיות ה"אאוט-סיידר", בפנים. זהו התפקיד שעליו למלא. לכן כשזורקים אותו הוא יחזור לבקר בבית הספר, ויציג לחברים את תעודת הזהות החדשה שלו - בדרך של התרסה. יופיע בשיער ארוך, או בלי כיפה, ויקבל את ההכרה הראויה. לו היה יכול להיות כאלישע, היה מופיע בשער המוסד רכוב על סוס, בשבת.

סיפורי אלישע בן אבויה שבספרות חז"ל הצמיחו כמה וכמה מחקרים שגישתם הבסיסית היא ספרותית, אך לצדם ראויה לציון מיוחד התגובה הספרותית הלא-מחקרית, שעוררה דמות חידתית זו. דפים ספורים בתלמוד הניבו יבול של שירים, מחזות, סיפורים קצרים ורומן, המהווים מעין "מדרשים" מודרניים שונים למקורות העתיקים. אלישע בן אבויה הפך לדמות מופת, המופקעת מממשותה ההיסטורית, ומעוצבת בכל דור בקווי אפיון יחודיים לרוח התקופה ולעולמו החד-פעמי של האמן. פרידלנדר, הבוחן את הופעותיה בספרות העברית החדשה משלהי המאה השמונה עשרה ואילך, טוען כי דמותו הארכיטיפית של אלישע בן אבויה מעוצבת בעיקרה כדמות חושנית-סוערת, והיא משקפת את המשכיל המודרני, התלוש, המפוכח והמיואש.¹ בשנת 1865 הופיע תרגום עברי מעובד למחזהו של גתה, "פאוסט", מעשה ידי לטריס. גם שם המחזה תורגם, ויקרא שמו בישראל: "בן אבויה".² ליליינבלום פרסם פארודיה סאטירית בשם "משנת אלישע בן אבויה", ובה שטח את משנתו הסוציאליסטית.³ "אלישע בן אבויה" הוא גם שמו של מחזה היסטורי ביידיש, "חזיון בארבע מערכות", שחיברו גורדין, אף הוא בעל השקפות סוציאליסטיות.⁴ ביידיש נכתבה גם דרמה פיוטית, "גאט פון צארן", מאת פיינברג.⁵ מחזה נוסף שבמרכזו ניצבת דמותו של אלישע בן אבויה הוא "שבת העולם" מאת ש' שלום. ביצירה לירית-דרמטית זו מודגש הפן המיסטי בדמותו של אלישע בן אבויה, והוא מועצם בקווים ארוטיים. לעיצוב מנוגד ומהופך זוכה הדמות ברומן ההיסטורי "כעלה נידף", אשר נכתב באנגלית על ידי מ'סטיינברג, רבה של קהילה רקונסטרואציה-שיניסטית בארה"ב. אלישע בלבשו האמריקאי הוא אינטלקטואל, רציונליסט ואינדיווידואליסט, דמות היברידית בחתירתה אל האמת המוחלטת, שכל ימיו חיפש ולא מצא אלא "הבל ורעות רוח".⁶ שני עשורים לאחר מכן מופיע סיפורו הקצר של מ' שמיר, "על סוסו בשבת", המתמודד עם דמות שסועה, אשר נקרעת בין שני עולמות. מבחינה זו הוא קרוב יותר מהיצירות האחרות אל הדמות המעוצבת בתלמודים. כצפוי, גם פרשנותו הספרותית של שמיר למקורות זכתה לפרשנויות שונות.⁷

אלישע בן אבויה, עבודת דוקטוראט, אוניברסיטת בר-אילן.

מילטון שטיינברג

דברים שאמר אלישע כשנפרד מרבי מאיר

יש שראיתי עצמי כיחיד סגולה בבני אדם. אדם שניטל עליו לחיות חיים בפני עצמו, משום שרק בחלקו נפלה רדיפת הרוח. אבל לא כך הדבר. כל בני אדם יש בהם דחף קישח זה לידע ולהבין. גורל שלי נעשה איפוא מקרה אגב (אפיזודה) בתוך עלילה נצחית. לעתיד לבוא יהיו אחרים נוטשים אמונות אבותיהם והולכים לחפש אחר מה שחיפשתי אני, יהיו אחרים שמים מבטחם בשכל ומתאמצים לכוון תורות פילוסופיה ותורות מוסר במתכונתו של ספר ההנדסה. אילו רק עלתה בידי למצוא איזו דרך להוריש לאלו מסקנות שלי שקניתי בדמים, שאור הגיונו של אדם רופס הוא מכדי שיהא בו להתגבר יחידי על החשיכה האופפת, שהאמונה תנאי קודם היא לשכל - או אז לא היה הלך חיים שלי ללא מועיל.

כעלה נידף, תירגם יוסף לוז, תל אביב תש"ו, עמ' 388

¹ יהודה פרידלנדר, הרמב"ם ואלישע, עמ' רעה, רפ.

² בכותרת המשנה לתרגום נכתב: "שיר על משובת חיי אלישע בן אבויה אשר הלך בנפלאות ממנו לבו ויתמכר לשאול ולשטן המשחית". השוואתו של אלישע בן אבויה לפאוסט היא פשטנית. פיש, בדיונו במיתוס ההיסטורי של "החווה עם השטן", מגיב להשוואה זו: "אין ספק גם שבן אבויה היה מורד, וסימל את קסם הדעת האסורה. לפיכך היה מקור משיכה לסופרי הרנסנס העברי, אשר יכלו לכתוב על הדעת הזאת במונחיהם שלהם, כלומר הדעת האסורה של ההשכלה. אבל הוא לא לחש באוזניהם, שיש בידם לכבוש את העולם אם רק יחתמו על חוזה עם כוחות האופל. הוא לא היה דמות פאוסטינית כמובנה בעיני שפגלר, כלומר דמות שנותנת את האות ל"היערכות חדשה ודינמית של העולם".

³ קלוזנר ביקר את "מסכת ישוב עולם" זו, ותיארה כ"סוציאליסמוס פרימיטיווי", "עמלנות" ולא מרקסיזם. מהדורה מוערת אחרונה פרסם יהודה פרידלנדר, במסגרת הסאטירה – פרקים בסאטירה העברית החדשה במאה התשע עשרה, רמת גן, תשנ"ד, ח"ג עמ' 171-215. ראה גם מאמריו "אלישע בן אבויה - סנגור של ישראל? - שקיעי הלכה ותיפקודם בפארודיה הסאטירית "משנת אלישע בן אבויה" מאת מ"ל ליליינבלום, מחקרי ירושלים בספרות עברית, יד (תשנ"ג), עמ' 241-259.

⁴ גורדין, מחזה. פורסם לראשונה בוורשה, תרס"ח. לאחר שמונה שנים נתפרסם המחזה בעברית, בתרגומו של ר' קלונימוס.

⁵ בעברית יצא הספר לאור בשנת תש"י, בתרגומו של י' לוז.

⁶ סטיינברג, כעלה נידף, עמ' 386.

⁷ שקד, בהתייחסו לאנטי ממסדיות של יוצרים בשנות החמישים, מסביר: "בשנים אלה הרחיק שמיר עדותו לתקופת בית שני, כדי למרוד וכדי לא לשקר".

ש. שלום

רבי שמעון בן יוחאי וארנו של אלישע

מערת ר' שמעון בר יוחאי. ר' שמעון בר יוחאי יושב דומם בין העטופים. נושאי ארונות של מתים נכנסים מפתח אחד של המערה, עוברים לפני היושבים ויוצאים מפתח שני. מנגינת אבל שגיא, עמומה

אפשר לו לעולם בלי אלישע בן אבויה. אתה ואני יודעים, כי כמוהו כמוך, שניכם מקרבים את הקץ ושניכם מקדשים את העולם לגאולה. סלח לי, שהנא נולד מאיר, ומחל לי שאתה נולדת – אלישע בן אבויה.

אלישע בן אבויה:

אינני כדאי, רבי. בשר ודם הדיחני.

ר' שמעון בר יוחאי:

בשר ודם? כלום אינך יודע, מי הוא המתלבש בלבושו של בשר ודם?

אלישע בן אבויה:

רבי, אני יודע, אבל אני לא ראיתי אותה שעה. עיני הוכו בסנורים...

ר' שמעון בר יוחאי:

אם אתה לא ראית – מזלך ראה, כוכב נעוריק ראה. "למענך שולחתי בבלה."

אלישע בן אבויה:

רבי. כוכב נעורי דועך. אני הולך וכבה. חושך ישופני.

ר' שמעון בר יוחאי:

לילה אור בעדך וזרח כנוגה מרדך, כי כל לבבך נתת, וסוללי נתיבות אהבוך, אף ירוממוך...

נושאי ארון בעברם:

לקבר ישראל, לקבר ישראל!
אחד אלמוני, צורבא דרבנן!

ר' שמעון בר יוחאי נותן אות בידו:

יעבור!

נושאי ארון בעברם:

אלישע בן אבויה...

ר' שמעון בר יוחאי קם ורגש. מהסס רגע וקורא:

אל יעבור!

הם עוברים ויוצאים

ר' שמעון בר יוחאי:

אלישע בן אבויה!

קול מתוך ארון המת:

הנני כי קראת לי.

ר' שמעון בר יוחאי:

אלישע בן אבויה, באתי לבקש על נפשי לפניך.

הקול מתוך הארון:

אתה, רבי? קדוש ישראל וזהירו?

ר' שמעון בר יוחאי:

אלישע בן אבויה, אתה ואני יודעים, שכל עוד לא בא יום השבתון הגדול, יום שכוון טוב, יום שכולו זכאי – אי אפשר לו לעולם בלי מאיר ואי

ממרחקים נשמעת זמרת המקהלה: "מזמור שיר ליום השבת" וכו'

הסוף

מתוך: "שבת העולם", שירים

יריעת מקרא

המשמעות של שמו של האל

עפ"י גיליונות פרופ' נחמה ליבוביץ ז"ל

ויאמר משה אל האלקים
הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת להם,
אלקי אבותיכם שלחני אליכם,
ואמרו לי : מה שמו?
מה אומר אליהם?
ויאמר אלקים אל משה
אחיה אשר אחיה.
ויאמר : כה תאמר לבני ישראל :
אחיה שלחני אליכם.
ויאמר עוד אלקים אל משה
כה תאמר אל בני ישראל
ה' אלקי אבותיכם אלקי אברהם ואלקי יצחק ואלקי יעקב שלחני אליכם
זה שמי לעולם
וזה זכרי לדר דר (ג יג - טו) .

מה הניע את משה לבקש לדעת את שם ה' ? האם חשב שידע זה ישכנע את אחיו
באמיתות שליחותו? כך מנסח רמב"ם תהייה זו:

הרי לא ייבצר הדבר, או שהיו ישראל יודעים מכבר אותו השם, או שלא שמעוהו מעולם כלל.
אם היה ידוע להם, הרי אין לו הוכחה במה שהודיעם אותו, כי ידיעתו היא כידיעתם, ואם לא
נשמע אצלם, מה הראיה שזה שם ה', אם הייתה ידיעת שמו ראייה ? (מו"נ א, סג)

ביצוע נסים

ראב"ע מציע פיתרון לאותה תהייה. לדבריו, משה ידע את השם "אל שדי", אלוהי
האבות, וגם ידע שיזדקק לנסים על-טבעיים. שאלתו על שם ה' לא נועדה לחיזוק
אמונת העם בשליחותו אלא לביצוע נסים שאין לבצעם ללא שימוש בשם המפורש:

עתה ביקש משה (לדעת) מה שם יאמר לישראל משמותיו, כי בשם "אל שדי" לא יעשה אותות,
רק בשם הנכבד.

והנה בשם הזה יתחדשו בעולם אותות ומופתים . וכאשר נאמר לו זה השם הנכבד, ביקש אותות
ומופתים (פירוש הארוך על ג טו).

ידיעת שם הויה איפשרה למשה לחולל אותות ומופתים. ואכן רק בפתיחת פרק ד,
אחרי שידע את שם ה', הוא ביקש אותות ומופתים.

ראב"ע עקבי בשיטתו, ובפרשו את הפסוק:

...כי בי חשק ואפלטו, אשגבהו כי ידע שמי. "קראני ואענהו, עמו אנכי בצרה".

הוא מעיר:

אשגבהו: שלא יוכל האויב להרע לו בעבור שהוא יודע סוד שמי".

עם זאת ברור לו, לראב"ע, כי לא די בידיעה מיכנית של שם ה' כדי לחולל נס; לשם כך דרושה גם דבקות בה' והוא יוצא בתוקף כנגד הדעה המייחסת לשם ה' כשלעצמו תכונות מגיות:

וחלילה חלילה מהאומרים כי השם היהחוקק על המטה וכו בקע הים רק אלוקינו לבדו בקע הים (פירוש הקצר על ג יג).

המשכיות או שחר של תקופה חדשה

כנגד הסברו זה של ראב"ע, שמשה שאף לדעת את שם ה' כדי לחולל נסים, מקשה הרמב"ן:

ואין דבריו נכונים בעיני. כי עדיין לא נאמר למשה שיעשה ביציאת מצרים אותות ומופתים גדולים ונפלאים, אבל שיצילם מיד מצרים ובשם "אל שדי" יוכל לבוא בלב פרעה להצילם, וגם לנצח העמים. וכבר הוציא שרה מביתו בנגעים גדולים שהביא עליו, וניצח אברהם לבדו המלכים הגדולים, וכל זה בעזרת "אל שדי", השם הנודע לאבות.

בהצביעו על הנסים שה' חולל לאברהם בשם אל שדי, שולל רמב"ן קשר סיבתי בין ידיעת שם ה' ובין גאולת מצרים ומציע שני פירושים חלופיים:

א. ודרך שאלה ביקש שיודיעהו מי השולח אותו, כלומר באי זו מידה הוא שלוח אליהם אם היא במידת "אל שדי" היא שעמדה לאבות, או במידת רחמים עליונית שתעשה בה אותות ומופתים מחודשים ביצירה.

ב. ושמע משה שהבטיחו על מעמד הר סיני ומתן תורה, והוא היודע כי התורה לא תינתן בשם אל שדי הנזכר באבות רק השם הגדול שבו היה העולם, ועל כן שאל "מה אומר אליהם".

לפי הפירוש הראשון, שאלת משה הייתה על טיב ההשגחה שתלווה אותו, האם עליו לצפות לנסים נסתרים בחינת "אל שדי" או לנסים גלויים בסיוע שם אחר. ואילו לפי הפירוש השני, משה ידע שהתורה לא תינתן בשם "אל שדי" ולכן שאל על השם שבו היא תינתן. לפי הפירוש הראשון משה לא היה בטוח אם פעילותו מהווה המשך לפעילות האבות, ולפי הפירוש השני הוא היה סמוך ובטוח שבסיני יתחיל עידן חדש בין ה' ועמו, עידן המסומל בשם הוי"ה.

רמב"ן בפירושו השני מסכים עם אבן עזרא שמשה ידע שתם עידן ההתגלות בשם "אל שדי", ומתחיל עידן של התקשרות לשם הוי"ה.

פיתוח לפירושו השני של רמב"ן נמצא בדברי רש"ר הירש:

ברור היה למשה, כי שליחותו הייתה כפולה, אחת אל פרעה להציל ; והשניה אל ישראל להכינו להיות לעם ה' ושליחות זאת הרי אומרת בשורה על תפקידי קירבה חדשים. רק בשעה שעלינו לקרבה אל עבודת ה', פעילים כעבדי ה', דרושה לנו ידיעה הולמת של שמו. .. שאלתו של משה, מה שם יביא לישראל בהישלחו אליהם, כמוה כשאלה : מה מושג יביא להם, אשר יהפוך לבם, ויניעם להמיר מרצונם החופשי את עבודת פרעה בעבודת ה'.

"עמו אנכי בצרה"- יחס ה' לעמו

גישתו של רש"י אל מעמד הסנה שונה מזו של ראב"ע ורמב"ן, רש"י רואה במעמד הסנה את ההזדהות העמוקה של ה' עם סבלם של ישראל:

וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה: ולא אילן אחר, משום "עמו אנכי בצרה" (תהלים צא טו).

הערתו של רש"י מבוססת על מדרש בראשית רבה ב, ז ולפיה ה' התגלה בסנה קוצני כדי להמחיש בכך את הזדהותו העמוקה עם סבלם של בני ישראל במצרים. השמות "אהיה" ו"אהיה אשר אהיה" מסמלים את טיב מסרי ההזדהות שמשא יעביר לבני ישראל:

אהיה עמם בצרה זו, אשר אהיה עמם בשעבוד שאר מלכויות.

אמר לפניו: ריבונו של עולם! מה אני מזכיר להם צרה אחרת, דיים בזו!

אמר לו: יפה אמרת! "כה תאמר [אל בני ישראל אהיהשלחני אליכם פקד פקדתי אתכם].

פירוש רש"י מבוסס על השוני בשמותיו של ה'. בתחילת הפסוק ה' מכנה עצמו "אהיה אשר אהיה" ובסופו, "אהיה". מכאן משחזר רש"י דו-שיח דרמטי בין ה' ומשה, שבו ה' מחזק את משה במחויבותו לסייע לעם ישראל בכל הצרות העתידיות בבחינת "אהיה אשר אהיה" ומשה משכנע את ה' שיש להדגיש לעם את הבטחה על גאולת ההווה, ולא להדאיג את העם בציפיות לקשיים עתידיים.

מתוך ההבנה שרש"י רואה בשאלת משה תהייה על מציאות ה' ודרכי השגחתו מציג רמב"ן עיבוד יצירתי לדרמה שבדברי רש"י:

לשון רש"י מדברי רבותינו, והכוונה להם בזה כי משה אמר לפניו יתברך: מה שמו שיגיד להם, השם שיורה הוראה שלמה על המציאות ועל ההשגחה?

והקב"ה השיבו: למה זה ישאלו לשמי, אין להם צורך לראיה אחרת, כי אהיה עמהם בכל צרתם, יקראוני ואענם, והיא הראיה הגדולה שיש אלוקים בישראל קרובים אלינו בכל קראנו אליו.

לפי הדרמה שרמב"ן מייחס לרש"י, משה חרד על ההשקפות הנכונות של עמו בדבר מציאות ה' והשגחתו ומצפה שידיעת השם המפורש תסייע לעם להשיג השקפות אלה. ואילו ה' עונה, שאין צורך בידיעת השם המפורש! התודעה והתחושה של קרבת אלוהים לעמו בכל המצבים, המסומלת בביטוי "אהיה אשר אהיה" היא הבסיס לאמונה. לפי זה "אהיה אשר אהיה" אינו אחד משמות ה' אלא תגובת האל לדרישת משה: בני ישראל אינם זקוקים לידיעת שם ה'! אמונת ישראל אינה מבוססת על תיאולוגיה אלא על חוויה קיומית.

עניין ידיעת ה'

ראינו שני פירושים עיקריים לשאלת משה: "מה שמו"? לפי הפירוש האחד משה זקוק לידיעת השם, כדי לחולל נסים גלויים, ולפי הפירוש השני משה זקוק לידיעה זו כדי להבין את הנוכחות המתמדת של ה' עם עמו (רש"י) או כדי לקשר את העם לה' בקשר של אהבה והתעלות (הירש).

שתי הגישות הללו נעוצות במסורות קדומות.¹¹³ על הפסוק "אשגבהו כי ידע שמי" (תהילים צא יד), נאמרו שני פירושים: האחד, על ידיעת השם המפורש והשני, על התקשרות החסיד עם אלוהיו. הפירוש הראשון מיוצג על ידי

רבי יהושע בן לוי בשם רבי פנחס בן יאיר: מפני מה ישראל מתפללין בעולם הזה ואין נענין, על ידי שאינם יודעים השם המפורש (פסיקתא רבתי פי' כב, קיד ע"ב; ילקוט שמעוני תהלים רמז תתמג).

וכן מסביר ראב"ע בהתאם לשיטתו:

אשגבהו, שלא יוכל האויב להרע לו, בעבור שהוא יודע סוד שמי.

כנגד דעה זו כותב רמב"ם:

"אשגבהו כי ידע שמי", וכבר בארנו שעניין ידיעת ה' היא השגתו, וכאילו אמר זאת השמירה באיש הזה היא בעבור שידעני וחשק בי, כי הפלגת האהבה עד שלא תישאר מחשבה בדבר אחד, אלא באהוב ההוא, הוא החשק (מור"נ ח"ג נ"א).

הרי לך שתי דעות בדבר ידיעת ה': האחת, מעלה על נס את היכולת לשדד את מערכות הטבע באמצעות השם המפורש, והשנייה, רואה בכך ביטוי להתקשרות עם הבורא.

העיון שוחזר מגליונות תש"ג ותשכ"ג על ידי העורך בסיועם, של הרב שמואל פירלס, ד"ר עמנואל בן נאה, ציון עמיר ושלמה רוזנר, יצחק ריינר שימש כיועץ.

¹¹³ראה: יריעת מקרא, דף מס' 67א'.